

Universitat de Lleida

Metodologia experimental en la construcció social de les muntanyes: la mesologia aplicada a l'ordenació de la unitat geogràfica del Pirineu

Xavi Farré i Sahún

Dipòsit Legal: L.240-2015

<http://hdl.handle.net/10803/289563>

Metodologia experimental en la construcció social de les muntanyes: la mesologia aplicada a l'ordenació de la unitat geogràfica del Pirineu està subjecte a una llicència de [Reconeixement-NoComercial-CompartirIgual 3.0 No adaptada de Creative Commons](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/3.0/)

Les publicacions incloses en la tesi no estan subjectes a aquesta llicència i es mantenen sota les condicions originals.

(c) 2014, Xavi Farré i Sahún

Universitat de Lleida

Departament de Geografia i Sociologia

Tesi doctoral:

**Metodologia experimental en la construcció social
de les muntanyes: la mesologia aplicada
a l'ordenació de la unitat geogràfica del Pirineu.**

Vol. 8

**CONSTRUIR UNA PRESA MEDIAL PER A
REINTERPRETAR UN GEOGRAMA**

Articles publicats entorn de les Falles

Textos del llibre *Foc al Faro!*

La Festa de les Falles al Pirineu.

(Annex a la tesi doctoral)

Xavi Farré i Sahún

2014

Doctorat de Geografia Regional

Itinerari: DEA en Planificació Territorial i Desenvolupament Regional, Departament de
Geografia Física i Anàlisi Geogràfica Regional 2000-2002, UB

Dirigida per Jordi Martí Henneberg

Universitat de Lleida

Índex

Volum 8/8

Annex. Construir una presa medial per a reinterpretar un geograma.

Presentació, 5.

Articles publicats entorn de les Falles.

Farré, X., 2012, “La Flama del Canigó i les Cremades de Falles d'Andorra: Les Falles pirinenques que són diferents de totes les altres”, 6

Farré, X., 2013, “Associacions de Fallaires? Des de quan? Per què? I per què no? Present i futur dels grups informals, ritualment liminars, que encenen, cremen, baixen i corren focs solsticials al Pirineu”, 11.

Textos del llibre *Foc al Faro! La Festa de les Falles al Pirineu*

Poemes: *La rantina bullís*, 19. *Carnussos de montanyesos*, 20. *Falla motxa*, 20. Presentació de Joan Perelada, 21. Presentació de Sergi Ricart, 22. Presentació de Xavi Farré, 23.

1. Perquè si fan les Falles. Perquè les Falles, 24. Cant Primer de Canigó, 25. Agrupem les Falles, 30. La paraula Falla, Corominas 1995, 33.

2. Com si fan les Falles. Les Falles si fan amb fusta de pi negre, 37. Tipologia de Falles segons Violant 1950, 40. A Artesa de Segre, 43.

La gent del poble, quan n'arribe el temps (poema), 44.

3. Aon si fan les Falles, 45. Rió Cinqueta, 47. Rió Ésera, 48. Riu Isabana, 56. Noguera Ribagorçana, 59. Riu Flamisell, 75. Arriu Garona, 80. Noguera Pallaresa, 87. Riu Valira, 95. Focs d'arreu (AA.DD.), 101.

Brujas al revés, Eider Elizegui (poema), 103.

4. Com si cremen les Falles, 106. “A Boí fan la seva festa”, Violant 1953, 106. “La Festa Major de Durro”, Violant 1953, 107. “Isil celebra la seva festa”, Violant 1953, 108. Isil, 23 de juny de 1999, 111. Els brandons de Comminges, 113. “A Taüll la celebren”, Violant 1953, 116. Taüll, 16 de juliol de 2004, 118. A la Pobla de Segur les Falles, 121. El Faro nou d'Erill, 124. Vam arribar a Alins, 124. *Isil*, Fericgla 1991, inèdit, 126. Variacions en les baixades, 128.

5. De on venen les Falles, 129. Especulacions (AA.DD.), 129. De *La Rama Dorada* de Frazer, 131. Digú pot demostrar res, 134. Si diu que servís pra espantar

les bruixes, 135. Element purificador, 137. Estem d'acord, é avui, 141. AA.DD., 144.

Subidea, una micronovela: Falles ara fa 2200 anys, 146.

Epíleg, 155. Contraportada, 159.

Construir una presa medial per a reinterpretar un geograma: textos del llibre *Foc al Faro! La Festa de les Falles al Pirineu* i d'altres textos entorn de les Falles

En aquest volum presento, en l'ordre en què a l'obra es troben, els textos originals meus i els que vaig seleccionar de diversos autors (principalment etnògrafs) per acompanyar les fotografies de l'amic Sergi Ricart, qui també va maquetar i editar l'obra. La presa medial construïda és un llibre fotogràfic de gran format i tapa dura amb cinquanta-mil paraules de text, les quals estan traduïdes al castellà i al francès en el mateix llibre, al final de tot, en lletra reduïda i sense fotos. És a dir, les dues llengües que permeten posar els textos a l'abast de tots els pirinencs.

No és possible incloure ací les més dos-centes fotografies del llibre, així que la major part del tractament estètic que la presa medial dóna al geograma de les Falles us quedarà incògnit si no coneixeu el llibre. No obstant, veureu que no tota l'estètica s'ha deixat per a la imatge, com el text és el principal transmissor de la geopoètica i de la geopolítica implícites (i explícites), però no l'únic.

Fins al moment, dels 1500 exemplars de la primera edició, posats a la venda al preu subvencionat de 30 euros, se n'han distribuït uns 900. Que la presa medial tingui eficiència com a teràpia per a la salut medial del geograma Falles o, més enllà, per a la societat pirinenca sense fronteres que s'hi demostra, dependrà, en els anys a venir, de la difusió que se'n faci però sobretot de la capacitat que el llibre tingui de fer-se llegir i fer-se comprendre.

Abans, però, dos articles de revistes, també citats i justificats al capítol 14 de la tesi, que ajuden a la difusió del geograma intervingut en àmbits més especialitzats, on igualment pretenen moure a reflexió col·lectiva.

Articles publicats entorn del tema de les Falles

FARRÉ i SAHÚN, Xavi, 2012, “La Flama del Canigó i les Cremades de Falles d'Andorra: Les Falles pirinenques que són diferents de totes les altres”, dins *Recerques. Revista d'Etnologia de Catalunya* n° 38, pàg. 218-221.

Vaig investigar la Flama del Canigó i les Falles d'Andorra justament perquè són manifestacions culturals col·lectives interessants per conèixer el poble català, i en canvi fins ara no es disposava de cap tipus de material al CPCPTC. Ambdós esdeveniments són rituals del solstici d'estiu, de nit i de foc. Les Falles d'Andorra, que es poden connectar a la resta de Falles pirinenques¹; i la Flama del Canigó, que és, en canvi o per contra, un fet ritual contemporani que acaba implicant molta més gent i que té ampli suport i seguiment.

Metodològicament, aquesta recerca s'ha orientat a observar la comunitat ritual: en ambdós casos les fonts per a descriure l'origen o l'evolució de la festa són les versions que els organitzadors i participants expliquen, personal o públicament. La recerca és participant, de manera que un dels actors en aquestes cremades rituals ha estat l'etnòleg. El resultat de la recerca està format per una base de dades amb més de dues-centes fotografies triades de bona qualitat i dos informes extensos, un per a cada ritual, en què la descripció del que s'ha trobat inclou la intenció de mostrar alhora l'objectiu i el subjectiu.

I. Flama del Canigó

Podria considerar-se el ritual de la Flama del Canigó com una Festa de segon grau o aglutinadora. Un dia abans de les celebracions solsticials, que seran poble a poble i barri a barri, es reuneixen una bona colla de persones voluntàries al cim del Canigó per regenerar una Flama que representa la llengua catalana en llenya aportada des de tots els països catalans. Els voluntaris s'emportaran aquest foc a una dotzena de centres de distribució principals, on altres aniran a proveir-se de foc el dia 23, amb el resultat que d'una sola flama mare s'encenen entorn de mil fogueres solsticials. Hi ha

¹ Les característiques físiques, descripció ritual i abast geogràfic de les Falles pallareses, ribagorçanes i occitanes que encara cremen avui dia han estat investigades i documentades a fons per Sebastià Jordà i Oriol Riart (2010) per a l'Inventari del Patrimoni Etnològic de Catalunya.

centres excursionistes, associacions culturals i d'altres entitats que emparen aquestos voluntaris, des de les quals s'impulsa, coordinada per Òmnium Cultural, una demanda oficial de reconeixement dels Focs de Sant Joan com a Festa Nacional dels Països Catalans.

Un cap de setmana anterior s'ha fet l'Aplec del Canigó, en què més de cent persones pugem feixos de llenya al cim com a ofrena. El dia 22 de juny, al matí, tres guardians de la Flama prenen amb cerimònia el foc del simbòlic Castellet de Perpinyà. No tenim ací espai suficient per a la descripció del ritual, o sigui que només ressaltarem una troballa.

Poc abans de la cerimònia de regeneració, interpel·lo al qui remena els feixos de llenya amb autoritat. Deu voltar els seixanta anys, s'expressarà sobretot en francès, i fins l'any passat era un dels tres joves guardians de la Flama; ha passat el relleu però diu que costa molt: dins del famós Cercle de Joves de Perpinyà no hi ha gairebé cap jove, la majoria són més grans que ell mateix. Ara, a més de la funció de dominador pràctic del foc, és l'encarregat de guiar, cuidar i assistir els tres joves guardians, que mantindran un foc petit encès durant tota la nit; el vell *gardien* els confortarà i ens revela que d'amagat els ha portat una ampolla de *champagne*. Allà, el bivac és fred; alguns anys és terrible, cal trobar el millor indret del cim; per a ell són quinze anys seguits de dormir-hi en aquesta nit presolsticial. L'endemà dia 23 torna, havent acompanyat els joves guardians al cotxe i passat el dia al refugi, per a encendre els feixos amuntegats a la creu del Canigó abans de la mitjanit, al mateix temps del foc que s'encén al terrat del Castellet. Segons ell, un dels fets situats en l'origen de tot és la pensada de tres joves *montagnards* de la zona que un any, per a festejar l'aniversari d'un d'ells, que s'esqueia aquella nit de Sant Joan, van decidir anar a *faire fageot* al cap del Canigó. La gesta va ser vista per molts pobles; la fama els devia animar a repetir-ho però llavors va esclatar la Segona Guerra Mundial i es va interrompre. L'any 66 va passar la responsabilitat al Cercle de Joves “perquè eren més i tindrien més força”. Durant dècades la cerimònia es feia en un cim inferior, segurament el Pic Joffré, situat gairebé al camí mateix entre els Cortalets i el Canigó. Aquest informador va voler traure's tot protagonisme i es va negar a ser gravat, a ser retratat, i fins i tot a donar el seu nom. No hem pogut esbrinar fins a data d'avui si anar a fer *fageot* en un turó o cim era comú al Rosselló o no.

La festa o ritual de la Flama té un origen curiós: de les Falles ribagorçanes Jacint Verdaguer imaginà el 1886 uns Fallaires al Canigó; del seu jardí de Perpinyà va engendrar-se el 1964 la Flama. Una gènesi per via culta i popular alhora, en diverses fases. Actualment és indiscutible l'extensió popular que té i la seua salut en tots els sentits.

II. Falles d'Andorra

A començaments de juny de 2010, la visita dels etnòlegs a Andorra va ser especialment celebrada pels fallaires principals perquè van aprofitar perquè expliquessin al Departament del Patrimoni Cultural l'existència d'un nombre important d'altres falles pirinenques, amb les quals la relació és innegable. Finalment una dotzena d'esdeveniments festius tradicionals d'Andorra, entre els quals hi ha les Falles d'Andorra la Vella, han estat inclosos com a bé immaterial en l'Inventari General dels Béns Culturals d'Andorra.

Els andorrans van a buscar la Flama al Canigó cada any, nomenant les diferents parròquies, per torn, com a custòdies i encarregades de distribuir-la a la resta, cosa que es fa en un acte protocolari. En aquest es crema una falla, però no obstant, a la nit, entre les Falles, la Flama no té cap paper. Ens sembla perfecte que quedi a un costat quan es tracta de cremar falles, ja que aquestes porten uns missatges diferents, i herències d'una altra època: les falles poden perfectament ser més antigues que la mateixa llengua catalana, com poden ser més antigues que el cristianisme i en suporten els símbols afegits al llarg de segles, com el mateix Sant Joan. El qual és, però, l'únic element cristià que trobarem a les Falles d'Andorra la Vella.

Cadascú es fa la seua o les seues falles, fins a tres, i les marca. N'hi ha que s'hi posen en grup, treballant en sèrie; i com a mínim quatre mans col·laboren a cada falla. En dues tardes, una trentena de fallaires va construir 60 falles de paper gruixut de drap. Dos models de falles lleugeres i amb llums de led serveixen a la quarantena de fallaires menors de setze anys.

Per comparació a les altres falles que es coneixen de les de tipus “falla de rodar feta d'escorça” (Lés, Sahún), la major maniobrabilitat i seguretat del mànec flexible de cadena fa que hom les rodi molt més de pressa i amb figures més elaborades; la

força i equilibri que cal per rodar aquestes falles són notables. A Lés (Aran), les *halhetes* tenen el mateix disseny que les andorranes, mànec de boix fi amb pela de bedoll clavada en perpendicular, encara que actualment prefereixen, per la seua major duració, la pela de cirerer, i per la seguretat i facilitat, un aram ben gruixut amb un puny travesser com a mànec; volten el gros Haro (Falla gran o Faro de la plaça) i giren les *halhetes*, i giren entorn de la falla grossa encesa, com a Andorra giren envoltant la foguera encara no encesa. A Sahún les *fallas* es fan amb el mateix combustible principal que la tradicional andorrana, pela de bedoll, però en canvi s'introdueix com fent un cartell a l'ascla d'un totxo d'avellaner. I sí que giren com les andorranes, però els informants a més recorden perfectament que fa anys venien d'un *foro* (equivalent a “faro” però no necessàriament a “far” en el sentit del grec *pharein*) on hi havia una grossa pira i baixaven al poble, sent la rodada de falles una segona falla, que fins aleshores baixava apagada a l'altra mà, portant la falla més grossa encesa i al coll com fan els pobles ribagorçans i pallaresos. La hipòtesi és doncs que les falles andorranes poden ser una de les evolucions que ha tingut la Festa, que en origen devia ser més complexa, especialitzant-se en aquesta part i oblidant baixades i faros fora del poble, contràriament a totes les poblacions ribagorçanes que haurien oblidat unànimement les falletes giratòries i la falla de la plaça. La d'Andorra és una cremada de falles urbana, que acaba encenent la foguera de Sant Joan i es combina o juxtaposa sovint a un correfoc.

Bibliografia:

- ADELLACH, B.; GANYET, R. (1977) *Valls d'Andorra. Geografia i diccionari geogràfic*. Andorra la Vella.
- AMADES, Joan (1953), *El Curs de l'any*. Vol IV, Salvat.
- CARLET, COMPTE DE (1907), “Folk-lore andorrà”, *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, núm. 148.
- CASACUBERTA, J.M. (1953), *Excursions i sojorns de Jacint Verdaguer a les contrades pirinenques*, Ed. Barcino.
- JORDÀ, S.; RIART, O. (2010), *Catalogació de les baixades de falles pirinenques*. Memòria de recerca dels programes de recerca documentació de l'Inventari del Patrimoni Etnològic de Catalunya [Centre de Documentació del Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana].

MIRÓ, Clement (2008), text en xarxa sobre les falles andorranes, www.bibliotecanacional.ad/arxiu_pujats/exlibris_2008.pdf.

PALAU I MARTÍ, Montserrat (1987), *Andorra. Història. Institucions. Costums*. Lleida, Ed. Virgili i Pagès.

ROMEU, Joan (1953), *El Foc de Sant Joan*, Barcelona, Ed. Barcino.

VERDAGUER, Jacint (1886), *Canigó. Llegenda pirinaica del temps de la Reconquista*. Barcelona, Proa 2002.

VERDAGUER, J.; GAROLERA, N.; WITTLIN, K. (2002), *Del Canigó a l'Aneto. Edició comentada i il·lustrada de les llibretes d'excursió de 1882 i 1883*. Lleida, Pagès.

VIOLANT I SIMORRA, Ramon (1934), *Festes Tradicionals del Pallars*, Barcelona.

VIOLANT I SIMORRA, Ramon (1953), "Les festes tradicionals del Pallars". Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya, Barcelona.

VIOLANT I SIMORRA, Ramon (1953), *La Festa Major al Pallars i a la Ribagorça*, Garsineu, Tremp, 1997.

Fotografies proposades, per ordre preferent suggerit d'incorporació al text, en qualsevol lloc que convingui a la composició, amb breu text explicatiu. El número correspon a la Base de Dades Fotogràfica entregada el novembre de 2010, disponible per consulta a la seu de l'IPEC:

0076: Un moment de la Cremada dels Fallaires d'Andorra la Vella i el Barri del Puial l'any 2010.

0199: La primera torxa a punt de baixar corrent la Flama del Canigó, ja renovada, als quinqués que esperen al Refugi del Ras de Cortalets.

0060: El Quillo del Puial, Fallaire Major d'Andorra la Vella 2010/2011, equipat i amb les seues tres falles preparades.

0178: Vora dels feixos de llenya que amaguen la creu del Canigó, s'hi fan d'altres classes de gest-ofrena per a l'èxit del ritual.

0083: Les Falles voltant i a punt d'encendre el Foc de Sant Joan a Andorra la Vella.

0063: Arqueoetnologia: Fallaire comprovant la factibilitat de les figures actuals amb la falla tradicional andorrana, d'escorça de beç i mànec de boix.

FARRÉ i SAHÚN, Xavi, 2013, “Associacions de Fallaires? Des de quan? Per què? I per què no? Present i futur dels grups informals, ritualment liminars, que encenen, cremen, baixen i corren focs solsticials al Pirineu”, *Canemàs: Revista de Pensament Associatiu*, nº 4 (hivern-primavera 2013), pp. 110-121.

Amb l'amic Sergi Ricart, fotògraf, vam recórrer i córrer pobles i Falles durant tres estius perseguint sentir les essències de la Festa a la pròpia carn, i també trobar totes les pistes possibles sobre l'abandó de la tradició més o menys recent en molts pobles. Des de l'inici, un treball tant artístic com etnològic. Amb el títol del llibre, *Foc al Faro! La Festa de les Falles al Pirineu*, vam voler donar idea de l'amplitud del territori per on s'estén la costum d'encendre focs prop del solstici d'estiu i fer-los davallar per les muntanyes cap als pobles. Mitjançant treball de camp i recerca bibliogràfica, la raó permet relacionat estretament les Falles amb els Faros on s'encenen normalment, o vora els quals cremen giravoltant, i així hem pogut documentar trenta-sis pobles on actualment es corren, cremen, baixen, o volten Falles, o es cremen *haros* o *brandons*. La llista es multiplica per dos si es compten els pobles on el foc de les Falles ha deixat de cremar en el darrer segle, però se'n té constància; i arriba quasi al centenar de pobles quan hi sumen aquells on una pista deixa dir que és probable que s'hi haguessin fet. L'abast geogràfic de les Falles és una àrea centrada al Pirineu axial i formada per les capçaleres dels rius Cinqueta (Sobrarbe), Ésera, Isàbena (Ribagorça), Garona (Aran, Comminges i Frontignes), Noguera Ribagorçana (Ribagorça), Noguera Pallaresa (Pallars) i Valira (Andorra).

Vam presentar el llibre a la *IV Trobada de Fallaires del Pirineu*, el 7 de desembre de 2012, i aquell dia, a la seu de l'entitat promotora tant del llibre que presentàvem com de la reunió mateixa, l'Associació per al Desenvolupament de la Ribagorça Romànica, vam assistir en qualitat de testimonis fallaires sense veu ni vot a la constitució de l'Associació de Municipis que tenen Falles en el patrimoni del seu terme, signada pels alcaldes i pels únics que en aquell moment estaven ja associats (i des del 1991): els fallaires d'Isil. A l'hora de redactar aquest article, estan constituïts també els fallaires de la Pobla de Segur, i els d'Andorra la Vella.

Es tracta d'associacions culturals, i en desconec els estatuts concrets. Les Falles no són ni correfocs ni castells, sinó un ritual: potser se'n pot dir espectacle, però no és

purament lúdic; no hi ha concursos, no hi ha reptes estructurats per al grup, no hi ha bolos. El grup sorgeix, en el moment precís en que ha de sortir, i tot es fa al seu temps i lloc oportú; potser més de manera anàloga a com es realitzen molts actes en festes religioses. Amb nocturnitat, però, i amb pirotècnia de la més primitiva, i el més sovint, en terreny boscat i per camins abruptes. D'una tradició antiquíssima, però abandonades per l'èxode rural del segle XX i transformades radicalment en molts aspectes, formals i estructurals, des de 1985 en endavant.

Què són les Falles, no serà cap l'eix d'aquest article. Ací ens interessa saber qui són els qui fan les Falles, quins subjectes concrets de cada poble conformen col·lectius fallaires en un moment determinat de l'any. Se'm va demanar de reflexionar, analitzar i no pas descriure, el tema de l'associacionisme en el món fallaire. I he començat citant la presentació del llibre a mode de contextualització general de la Festa en qüestió perquè des del mateix començament de la recerca ens vam trobar amb algunes voluntats promotores de l'associacionisme “legalitzat” entre els pobles fallaires, per poder així fer una federació. I quan els castells van ser declarats patrimoni immaterial per la Unesco, ja feia dies que la proposta per a una sol·licitud idèntica estava sent transmesa oralment als fallaires de molts pobles. I del 2009 data també el poema que revela, al llibre, les meues idees al respecte:

*La gent del poble, quan n'arribe el temps,
si trobe, sense llistes ni convocatòries,
s'avisen, a vere quin dia mos va bé, 'niriom a buscar teia.
S'han de fer es falles: i l'un
porte motosarra, l'atre mall i tascons,
l'atre coranta màncics, cada un l'astral;
i es tatxes, el filferro, es cerveses,
d'alguna caixa comuna si paguen.
La rantina inunde els carrers, asclant l'aire.
Digú obligue digú,
cap llei o norma ho diu,
en anarquia, donques,
tothom hi acudís*

*si le ho demane el cos
sigue el propi o el social.
Mentres estan reunits, tots fallaires:
es més joves miren un rato
i en van aprenent, ajuden;
sempre n'hi ha uns quants
que fan la faiena, es que suen,
que procuren nar ensenyant algo.
I es que se ho miren i senyalen amb el totxo:
“Veus? Aquella é una falla guapa. Qui l'ha fet?”
I venllen per la manera bona de fer les coses.
Al Faro, algú encén, tothom encén.
Es Falles baixen silencioses o cridades.
La rantina inunde els carrers, cremant l'aire.
As pobles xics, un sol equip fa es falles
i la festa, i —tots ham sigut joves—
podeu comptar que retiren es raders.
(Foc al Faro, p. 47)*

I és que quan se'm va oferir espai dins de *Canemàs*, revista de pensament associatiu... justament hi he estat pensant força, en això. Permeteu que em citi novament, en el mateix català no estàndard en que està publicat:

“Ja fa dies que l'autoritat administrativa de l'estat ha imposat les seues condicions al ritual tradicional (a tots quants), i ha fet necessari un permís pa encendre foc, firmat per l'autoritat forestal, que els fallaires de cada poble solen demanar a través de l'ajuntament.

Una cosa semblant va passar, creiem, entre els segles XVI i XVIII, quan la iclésia hi va imposar el seu vist-i-plau, i els seus símbols. Els capellans van aparéixer pa beneir i encendre la Falla de la plaça, van anar als Faros a beneir el terme i conjurar les tempestes i les bruixes. Van conseguir fer aginollar els fallaires pa resar col·lectivament oracions al seu déu. Van conseguir que si traslladés el faro a l'ermita de més avall. O bé van fer una ermita al Faro, si no conseguiven moure'l. Encara que açò rader, potser ja ho van deixar fet al voltant de l'any mil...

Els papers que ara exigís la democràcia, l'estat i els seus ajuntaments, són el símbol, la butlla papal del nostre temps. I els papers que no exigís pero recomane, perquè impose creixentment la seua organització: per fer qualsevol cosa, tots els noms en una llista, numerats, amb representants votats, i llavors utilitzar els canals oportuns. Estarie ben vist que cada poble fes la seua Associació de Fallaires, i llavors tots confederats. Si tot si fa bé, si pot optar a protecció oficial dels bombers, i sobretot a subvencions, etcètera.

“...quan n'arribe el temps, si troben, sense llistes ni convocatòries, s'avisen, a vere quin dia vos va bé...” Aquesta ere una de les manifestacions dels vells usos comunitaris pirenaics (regits per l'antigor, el sentit comú i la pertinença al poble a través de la casa), de les coses que si feven “a comú”, i que ara tenen les formes de les estructures democràtiques. Mai tant que sigue la radera! Un pas que donarem, el d'associar-mos, els fallaires, sense debat, si no é que hi pensem. Mos guardarem els debats, i forçosament en la nova norma esdevindran polítics” (Foc al Faro, p. 162). Rematava dient que el fet d'associar-se, de sotmetre les Falles a l'administració d'una entitat, les transformaria molt més que la presència o absència de dones, per exemple. Una de les coses interessants que es troba en observar les Falles com a etnòleg o antropòleg és justament aquesta manera de fer-les que en el poema cantava: no hi ha res escrit.

Bienve Moya, al número 1 d'aquesta revista, parla d'agrupacions festivopopulars que *“cap a la meitat del segle passat havien tingut un caràcter intemporal i econòmic ja que depenien totes elles d'institucions gremials o de veneració religiosa. Va ser a partir de mitjan segle xx”* [quan] *“aquestes agrupacions, orfes ja dels vells organismes que les havien emparat, s'aproparen als moderns i eficaços procediments associatius ateneístics o sociorecreatius. He dit que tenien caràcter intemporal i econòmic. Vull dir que aquests grups —bastoners i altres balls de la mateixa mena, moixigangues, geganters, etc.— tenien una existència temporal i es reorganitzaven anualment en funció de l'oportunitat de participar en el cicle festivorepresentatiu: festivitats i processons. La seva organització s'emparava en l'existència d'un gremi professional o confraria religiosa que es feia càrrec de les despeses de la colla, tant de les ocasionades pel manteniment dels elements paraescènics —figures, vestuari, etc.— com, en la majoria de les vegades, dels*

salaris o gratificacions dels actuant; és aquí, doncs, on es justifica el terme «econòmic» que he introduït en la narració”.

La història és completament parella en el cas de les Falles. Algú ha pagat tanmateix el vi dels fallaires (el 1759, l'Ajuntament de Vilaller va consignar haver-ho fet). En un moment i/o en llocs concrets estaven emparades per confraries de veneració religiosa (les Falles estan lligades en algun lloc al Roser, però a l'antic, no el Roser de tot lo món, l'instaurat el 7 d'octubre només a partir de 1571, per fomentar el culte a Maria contra el protestantisme (Miró, p. 128). No sabem si van estar emparades en un altre moment per gremis o confraries gremials: els pastors residents als comunals d'estiu en podrien constituir un; els treballadors del bosc un altre; en ambdós casos, atenent a la història els suposarem majoritàriament homes solters, per joves o per cabalers, ergo fallaires aptes, en l'antic règim). Els ateneus i les societats recreatives no van arribar a l'alt Pirineu sinó durant el franquisme, i amb els seus programes. I per alguna raó, les Falles, que no van ser vinculades a cap cosa pagana durant la Inquisició, tampoc van tenir massa problemes per superar l'integrisme nacional-catòlic dels anys quaranta i cinquanta. No feia falta el paraigües, l'econòmic reduït al mínim i venint garantit per la pròpia organització de la festa major, en la majoria dels casos. En la majoria dels casos que han conservat falles, podríem puntualitzar: gairebé la meitat del total de cremades de Falles l'any 90 van ser en pobles on era festa major, fos Sant Joan o no.

La segona raó important és que es mantenia, o pervivia, una manera de fer les coses comunalment, que ha servit per construir pedra a pedra tot el territori pirinenc: camins, fonts, ponts, artigues, regs, molins, carboneig... Tota l'economia agrosilvopastoral del passat, de portes enfora de les cases, va ser manufacturada pels pobles respectius en algun moment, i els qui participessin en la feina comunal d'artigar un bosc se'n repartien la terra de conreu resultant; en el cas dels camins la participació era obligatòria, Avui dia, a molts llocs només surt a la llum aquesta manera d'obrar quan venen les Falles, perquè la majoria de feines obligatòries que implicaven el comú dels veïns les fan els municipis, de forma creixent. De vegades ni això: les falles també les manufactura la brigada municipal, en almenys tres o quatre casos. I en el cas de San Juan de Plan (Sobrarbe) cada casa havia d'enviar almenys una persona a les Falles: sinó, calia pagar una penyora, en cera, per

exemple. Desconec, no obstant, si costums semblants eren comuns en les tradicions col·lectives religioses com les catifes de flors de Corpus.

Jo entenc, doncs, que participar a les Falles era obligatori tot i que crec que mai ho trobarem documentat. Tant obligatori, que penso que podria ser fins i tot el ritual d'afirmació anual de la pertinença a una mateixa assemblea, la de les cases d'un poble que participa del comú (la nomenclatura andorrana ens hi va prou bé) i de les feines que s'hi associen. Afirmació de voler els drets (a l'aprofitament de recursos del poble, tant els particulars com els comunals) i d'acceptar els deures (de manteniment d'eixos mitjans de reproducció social). Observant un grup de fallaires en acció des de dies abans de la festa, imaginant-ne un en el passat, aquest treball comunal en concret pot ser interpretat en dos sentits: un treball pensat com a moment-força, des d'un punt de vista *etic*, com a vector cohesionat de voluntat social; i un treball preciós o útil, des d'un punt de vista *emic*, que podria haver estat el fet de comprovar en el dia oportú que els Faros, com a sistema de comunicació, funcionaven, construint així una comunitat més àmplia que la quotidiana. En aquesta hipòtesi que mantinc a primera línia, “els Faros són la xarxa d'alerta i el solstici d'estiu el dia de comprovar la coincidència del calendari i de la visibilitat entre pobles”, les Falles són en primera instància el descens nocturn d'aquesta mena de sometent format amb almenys un de cada casa, grup il·luminat amb tecnologia llavors completament quotidiana. En aquest sentit, la folklorització de tal baixada del grup armat de falles (en minúscula) pot perfectament tenir origen endògen: l'altra hipòtesi francament presentable és que, trencada la intervisibilitat de Faros i fragmentada la xarxa, “les Falles s'han conservat en aquells pobles on la baixada era més vistosa pels que la contemplaven, o fins i tot s'ha conservat aquella part visible des del poble abandonant la només visible des de d'altres pobles”. En tot cas, ha de fer uns quants segles que no són un sistema de comunicació i que s'ha basculat cap a un ritual de dins de la comunitat *poble*, amb funcions diferents i formes evolucionades.

En l'actualitat, quan ja existeixen associacions de fallaires, i fallaires que han publicat llibres sobre les Falles i s'atreveixen a filosofar-hi entorn en una revista com aquesta, els conceptes *emic* i *etic* ja no són potser ni tan sols vàlids. Les Falles avui confirmen una comunitat, que va més enllà que la quotidiana, incloent els residents parcials i els indígenes emigrats, però fa relativament molt poc que és coneguda als

pobles l'amplitud geogràfica i històrica de la festa. Com si a Terrassa haguessin arribat rumors sobre castellers a Vilafranca o a Valls l'any 1990. Una comunitat més àmplia, la dels pobles fallaires al segle XXI, està per construir. Ara com ara no existeixen més que principis de relacions, i en qualsevol cas mai serà la comunitat que imaginem, la d'*abans*, amb *tots* els pobles d'una àrea probablement força més extensa que l'esmentada compartint el mateix ritual solsticial.

Totes aquestes voltes que faig són per veure de dir les raons que crec que expliquen aquest fet estrany: que l'associacionisme, tal com al segle XXI l'estem entenent, no hagi arribat als fallaires del Pirineu, transformant el grup, d'intemporal a permanent, del consens a la democràcia. I això que els mateixos fallaires, poseu-hi la mà al foc, pertanyen cadascun a diverses associacions, per altres costats i raons! I és que en l'ordre de coses de l'antigor, no s'és fallaire sinó uns dies a l'any, quan toca. En l'ordre modern, no existeixen més que ciutadans, al Pirineu com arreu, i si volen fer reunions de més de vuit persones és oportú que inscrivin els seus noms ací i contractin una assegurança, etc. No és cap broma: i que nomenin un president, que portin comptes... De manera que si provava d'explicar el funcionament del Pirineu antic, si arribo a abstraure d'un moment-força de voluntat social, era per poder escriure després: és que les Falles, en pobles tan xics com són els de l'alt Pirineu, eren una cosa més del calendari d'una *societat*, d'una *comunitat*. Ho són encara, a la majoria de pobles: no només ningú està inscrit, sinó que hi convidem a qui volem.

És un fet estrany, però deu ser senyal que no ha fet falta. No s'han trobat les dificultats que l'associació legal regulada podria solucionar. Aquest tipus d'entitat és el que en la cita inicial vaig anomenar "democràtica": en el nou ordre de coses de la democràcia, cal preveure les assegurances necessàries, cal demanar els permisos i les subvencions oportunes; en fi: tothom que llegeix aquesta revista sap perfectament de què parlo. De tota manera, els fallaires no demanem cap permís per envair de foc els carrers, ni entreguem un croquis dels recorregut amb previsió dels riscos i les mesures adoptades en cada punt, ni signem cap paper de responsabilitat; demanem tot just un permís de fer foc a la muntanya. No vol dir això que no hi pensem, en els riscos, que no siguem responsables, etc; vol dir, per contrast amb les colles de diables, que mantenim el domini sobre lo que fem, representem el poble sencer, enlloc d'un grup concret; tot el poble hi està implicat, d'una o altra manera. I

-en principi- no hi ha novetats, sempre s'ha fet així. La paraula “antigor”, que jo només he sentit dir tractant de com han de ser les Falles, us pot ajudar a entendre la situació.

Els va fer falta, d'associar-se, als d'Isil, els primers. Van voler lluitar contra la desaparició, i assegurar la reproducció de la festa. Igual que tots els altres pobles, el despoblament és fatal per les falles, tant com l'ànsia de modernitat dels anys seixanta a vuitanta, i si no ha estat definitiu en més casos és perquè la nova ruralitat ha arribat revalorant les tradicions. Llavors l'associacionisme els ha salvat, allà, i les tensions que aquest hagi provocat i les que s'hagin produït per altres transformacions de la Festa han estat dissipades en el context de l'associació. Fins on és possible diferenciar el poble de l'Associació de fallaires, a Isil? Sí, és possible fer-ho. No obstant, el fet no és que una associació tingui permís del poder per fer la seva cosa en l'espai públic, sinó que una associació ostenta el poder en un determinat moment de l'any, retirant-se després a hivernar amb el metabolisme més o menys actiu.

La Pobla de Segur, segon lloc que ha creat la seua associació, i Andorra la Vella, on el teixit associatiu preexistent és responsable directe de la recuperació de les Falles modernes des dels anys 1980, són viles grans i cent per cent urbanes respectivament, mirades des de la dimensió del poble fallaire mitjà. Són contextos on l'associacionisme és un recurs per fer força la utilitat del qual em sembla irrenunciable, donant per bona la premissa que allò més irrenunciable són les Falles, per descomptat.

Quan no tot el poble és fallaire quan toca (cada grup d'edat en el seu paper), deixa de ser el ritual d'unitat de la societat dels veïns, i llavors els pocs que senten que sigui com sigui cal cremar falles s'han d'unir, per lluitar per l'espai i pel risc implícit en la societat de les associacions. És prou patent el context d'urbanització creixent dels àmbits encara coneguts com a rurals a la muntanya, i no em refereixo ara a la febre d'or de les segones residències, sinó al mode de vida; per això, sense gaires opcions, tot i que amb més que probables excepcions durant dècades, l'associacionisme serà l'estatut legal futur com a grup dels fallaires del Pirineu.

Miró i Baldrich, Ramon (any?), “Aportació a l'estudi d'algunes confraries del Roser

a la Segarra”, (*in?*) pàg. 119-144.

Moya i Domènech, Bienve, 2011, “L’associacionisme popular festiu”, a Canemàs n°1, pàg. 34 a 43.

Ricart Ibars, Sergi -edició, fotografia-; Farré i Sahún, Xavi -textos-, (2012), *Foc al Faro! La Festa de les Falles al Pirineu*. Ed. Alpinart.

Ricart Ibars, Sergi; Farré i Sahún, Xavi, 2012: *Foc al Faro! La Festa de les Falles al Pirineu*. Alpinart, Taüll-Llesp, 208p.

“

La rantina bullís
al cap dels rantiners.
Cau en gotes enceses
as mans, mànic avall,
des fallaires que esperen
el moment de baixar,
aginollats pa allunyà's
el foc de la cara encesa.

La nit desapareix del Faro
pero contra es estrels,
columnes espirals
de fum negre i densíssim
si reviren amb violència,
eufòria concentrada,
disparades amont.
Salvatge rantina per la vena.

“

“Impossible! No hi ha manera d’acabar del tot amb istes maleïdes costums paganes!
Carnussos de montanyesos!”

...han exclamat, consecutivament i en les seues llengües, el qüestor de la Tàrraco romana, el bisbe i el comte a l’Edat Mitjana, el governador reial i el bisbe quan escoltaven els relats dels inquisidors, i, a cada generació, el capellà de la parròquia des del segle X hasta el XIX...

I encara als anys coranta o cinquanta del XX, ere el capellà qui feve plantar una creu de ferro al mateix Faro d’Isil d’Àneu i al d’Alins de Vallferrera, repetint i provant de rematar, potser no del tot conscientment, la interminable faiena de despaganitzar i evangelitzar els indígenes.

“

Falla motxa
falla alçada
falla somorta
falla abrasada.

Falla justa
falla de nen
falla de turista
falla de valent.

Falla desfeta
que penge d’un clau
falla que aguantarà
falla que arribarà
falla llançada
encara brandeiant.

PRESENTACIONS

“Les falles, fet cultural que si produís al llarg d’una extensa zona geogràfica de natura comuna, són sense dubte el patrimoni sociocultural i antropològic comú més rellevant dels Pirineus.

Fent referència a la seua procedència, é una festa que commemore el solstici d’estiu, el dia més llarg de l’any, en qué el sol té el màxim poder: mos remet així a cultes solars que veneren el sol com l’astre que done vida, llum i calor. Tamé incluís una funció purificadora, regeneradora, il·luminadora i vital.

Les falles integren tradicions festives de la cultura popular com la creença que durant la nit de Sant Joan les aigües i les herbes remeieres obtenen propietats especials.

Les flames de les falles són sanadores, purificadores i fertilitzants, i són a l’hora l’element de reunió d’una comunitat.

Actualment, pra fer front a n’ista societat tan individualista, en qué les masses són impersonals, mos trobem amb la necessitat de sentir-mos comunitat, de trobar la nostra identitat de cultura, i mos aferrem a la simbologia i al ritual del mite, a la seua irracionalitat, perquè volem recuperar el sentit del temps perdut, enyorat, i rescatar valors que guarden un significat que ve de lluny i que no volem perdre.

Quan la globalització apareix, els elements singulars de caràcter tradicional emergissen com una especificitat única, com en la pròpia celebració de les falles. Això li done prestigi a la tradició, perquè se hi pose de manifest la identitat popular: é una mostra del patrimoni propi que passe de pares a fills, per així mantindre’l i fer-lo perdurar.

Així é com istos pobles pirinencs han mantingut, des de temps ancestrals hasta els nostres dies, la flama del foc encesa, amb la certesa que mos farà de guia il·luminant cada Cicle de Vida que comence.

I é avui, més que mai, que necessitem purificar i regenerar la nostra societat. Així mateix poguéssom cremar ni que fos una vegada a l’any totes les nostres misèries.

Joan Perelada. President de l'Associació per al Desenvolupament de la Ribagorça Romànica.

“Un atra vegada amb la pell de gallina.

Un atra vegada s’encenen es falles i l’aulor de rantina fosa m’envernisse el cos.

Un atra vegada, com cada any, una emoció profunda i antiquíssima s’instal·le al meu estómac en vere els rogles de fallaires encenent els rantiners, estossegant el fum, establint l’ordre, invocant la nit dels temps, comunitat poderosa...

Clic, clic, planto el trípod ací i allà pa captar els radis de llum dorada i ombres profundes que s’esmunyissen movedissos dels anells de gent. Alguns i algunes ja esperen, afilerats a la vora del faro, el crit i el moment, amb les cares enceses de foc i ganes. El flaix, irreverent més enllà del faro, ben guardat. Les botes, ben lligades. Ja ho sabem prou.

É l’hora. Cal començar a baixar. Foc al faro! Foc al faro! I que creme tot lo món!

Clic, clic, seguissó pel visor la imatge d’uns quants brandeiant en la foscor. Nit, foc, contrast, moviment. Corre, salta, seguís, dispara, no entrapússegues, faltat de llum.

Que no si tàllegue!

El fallaire de dins meu sap bé la importància del ritual, i n’accepte el compromís i l’esforç, tot i que avui sóc un captador d’espurnes a compte dels atres, un transmissor, un acceptat profanador del misteri. La serp si contorneie cap al poble que roman expectant el foc nou. Ja sonen les campanes, cada cop més fort, cada cop més a prop. I corrent pel poble, sense perdre pas, narcotitzats de fum i crits, travessem fragorosos la plaça pa entregar finalment el foc individual a la foguera comuna.

Clic, clic, ombres, espurnes, siluetes dinàmiques, cors bategant.

I abraçades.

Sergi Ricart

“Ho cregueu o no a primera vista, els textos d’isto llibre estan escrits en català, en una de les seues variants, el ribagorçà. Hai intentat construir una modalitat lingüística coherent internament, i responsable amb lo que “pr’ací dalt” si sent a diari; una modalitat completament personal, per això. Pensant en lectors capaços i interessats, i comptant que podreu recórrer a les traduccions annexes en cas de problemes, hai intentat respectar-mi a io mateix. Perqué de fet alguns dels textos, escrits fa anys, molt antes que Sergi planteés la idea d’un llibre sobre les Falles, ja tiniven ista grafia (en realitat, encara més “exagerada” o “radical”). Quan passeu a la mitat de la lectura, espero, ja vos hi hareu acostumat un poc.

Ha sigut difícil raonar les opcions ortogràfiques i conseguir l’equilibri entre coherència i legibilitat. Només voldria fer constar, per si un cas algú ho prengué d’exemple: que l’auxiliar d’imperfet (‘eres cantat’) encà mi fa dubtar ara (‘jo l’hera escrit’ amb h durant anys). Que els accents seguissen la pronúncia local (‘pero’, ‘perqué’...). Que en ribagorçà l’apòstrof tè ús limitat, especialment entre pronoms febles (‘porta-le-hi’). Que les velaritzacions del subjuntiu (‘servisque’, ‘càntegue’; poc freqüents a l’estàndard: ‘tingui’, ‘sàpigui’), són com les Falles: no si sap ni de on venen ni a on arriben, pero astí són. Que la lectura en veu alta revelarí mil detalls més: fricatives, palatalitzacions... I que les incoherències són riquesa.

Atres pròlegs trobareu, amb atres excuses i dubtes. Només falte dir, en ista nota, que no hi trobareu els noms dels informants, per discreció; i que no hi ha una opinió sobre com s’harien de cremar les Falles, perqué això s’enraone de paraula, entre fallaires, quan vulgueu.

I re, endavant.

Xavi Farré i Sahún

1. PER QUÉ SI FAN LES FALLES?

Ham sapigut fa poc que als monestirs d'entrenament del budisme zen, a Japó, no estan permesos enregistraments: ni càmares, ni vídeos, ni visitants. Estan oberts a tothom que vulgue aprendre, pero no si mostren als que simplement són curiosos. La curiositat antropològica pels actes, economies i rituals d'atres cultures ha caracteritzat sovint els inicis del canvi de les cultures observades. Com si sol dir: primer van arribar els antropòlegs (sociòlegs, geògrafs, et alt.), després se hi van establir els missioners i els mercaders, i aviat van arribar les empreses a explotar els recursos naturals, i, si s'escau, la mà d'obra. Modes de vida, cultures materials, interpretacions del cosmos, economies adaptades amb precisió mil·lenària als ecosistemes, són engullides pel mode racional/industrial, una monocultura simple, que ignore els ecosistemes que ocupe, sense integrar-se-hi, i ignore tanmateix els límits del planeta. En el cas del Pirineu, com que fa de mil a mil quatre-cents anys que els missioners cristians van començar la seua feina, pot semblar absurd pensar així, i la veritat é que digú utilitze les paraules indígena, aborigen o nadiu, ni tan sols pa parlar de les Falles.

Pero volem començar recordant tot açò, perquè isto que llegireu no serà un llibre de recerca etnològica estàndard (la nostra manera d'escriure el català que mos é natural ja vos ho pot advertir). No vol ser tampoc una manera de sistematitzar i vestir unificadament unes tradicions esparses de cara a vendre-mos més lluny i atraure més turistes. Volem pensar que nates som els mateixos "índios", i amb isto llibre busquem comunicar-mos amb les atres tribus de la nostra cultura pirenaica que conserven les Falles o el seu record. En queden molt poques coses, d'aguella cultura. Intentarem mostrar alguns rastres relacionats amb els rituals del solstici d'estiu, pero no podrem demostrar, en realitat, ni que les Falles van vindre de fora, ni que si van començar a fer ací. Ara els fallaires pirenaics parlem llengües derivades del llatí, utilitzem el medi de forma industrialista, vestim tejanos i gorres de beisbol... i no obstant açò, si algo d'allò quede, busqueu-ho entre els fallaires.

Les Falles, de sobres està demostrat, si poden ensenyar, si poden observar des de fora, i semble que els visitants les troben interessants. No som digú pa dictar sentències. L'objectiu nostre é que els pobles fallaires pènsiguen i faiguen sorgir més

informació que mos ajude a conèixer-mos millor. Ser descoberts en errors, açò mos interesse. Ser completats, encara més.

CANT PRIMER DE CANIGÓ

No podem començar un llibre sobre les Falles sense contribuir a fer encà més famosa la “nota 1” al Cant Primer de Canigó, perquè va ser la primera vegada que si va parlar de les Falles per escrit i tothom la cite sempre:

“Fallaires són los que en alguna vall pirenaica corren, en fantàstica filera, per los boscos i montanyes veïnes, amb falles de pega o teies enceses, cantant corrandes a Sant Joan, la nit abans de sa festa. Veus-en aquí una floreta que, per lo ram del cançoner català, aplegà en la vall de Boí lo nostre savi amic lo degà dels excursionistes i arxiver de nostra literatura D. Marian Aguiló:

Anirem a collir roses
al roser de Sant Joan;
ne farem una enramada
als fallaires d’aquest any.
Jo me’n vaig tota soleta
per una arboleda avall;
quan só enmig de l’arboleda
n’encontro el gloriós Sant Joan;
l’encontro dins una sala,
dins una sala molt gran;
les antostes són de vidre,
la sala n’és de cristall;
en lo mig d’aquella sala,
si n’hi ha una font real
que s’hi renta los peus Cristo
i el gloriós Sant Joan.
Déu los do molts anys de vida
als fallaires d’aquet any,
que n’han celebrat la festa,

la festa de Sant Joan.

La tradició de les falles se conserva també en les poblacions de marina Tossa i València, encara que en esta alteren de mala manera la costum, i en aquella la paraula, dient-ne feita.”

Val la pena llegir tanmateix tots els versos en qué Verdaguer fa protagonistes els fallaires del Pirineu, que en la seua imaginació, de ser qüestionats com a pagans acaben passant a pietosos, com vereu, i a formar una guàrdia personal del comte. Del Cant Primer:

“Far grandios que un promontori amaga,
derrera'l Pirineu lo sol s'apaga,
y'ls ulls d'alguna estrella se veuen llambregar;
no tan brillants ni tan amunt com elles
se oviran en lo bosch altres estrelles
y s'ou un cant de cèltica tonada ressonar.

Del bosch de Canigó son los fallayres
que dançan, fent coetejar pe'ls ayres
ses trenta enceses falles com trenta serps de foch;
en sardana fantástica voltejan
y de má en má tirades espurnejan,
de bruixes y dimonis com estrafent un joch.

Les llums de set en set pujan y baixan,
cinyells de flama los montícols faixan
y's veu entre fumades lo bosch llampeguejar;
surten rius de guspíres de tot cayre,
com si's vejessen entre terra y ayre
los llamps y los cometes en guerra sabrejar

Dels fallayres al ball la gent s'atança,
les nines deixan la primera dança,
y un dels joglars, al vèures tot sol ab los fadrins,

llança, ab quimera mossegantse'l llabi,
eixa cançó de verinós agravi,
com un grapat de vívores y negres escorpins:

LO RAM SANTJOANENCH

Lo día de Sant Joan
n'es día de festa grossa,
les nines del Pirineu
posan un ram á la porta,
d'ençá que una n'hi hagué
d'ulls blavenchs y cella rossa,
tenía una estrella al front
y á cada galta una rosa.

Un fallayre li ha caygut
al ull, ¡malhaja la brossa!
n'apar un esparverot
que fa l'aleta á una tórtora.

Lo matí de Sant Joan
la tortoreta se'n vola,
se'n vola voreta'l riu
á cercar ventura bona.

Un ramellet cull de flors,
millor ventura no troba,
floretes de Sant Joan,
de romaní y farigola,
y ab elles fent una creu
del mas la llinda'n corona.

Quant arriba'l seu galant
á la casa entrar no gosa;
ella li diu desde dins:

-¿Donchs per què't quedas defora?

-Perque'm barras lo portal
ab les flors d'aqueixa toya.

-¿Un ramellet te fa por?
-Me fa por d'aspi sa forma.
-No es d'aspi, no, que es de creu;
si't fa por, no ets cosa bona.
-Donchs so'l maligne esperit
que les ánimes se'n porta.
Si no fos lo ramellet
la teva fora ma esposa,
avuy jauríam plegats
en mon jaç de foch y sofre.-
D'ençá que aixó succehí,
ribera amunt del Garona,
lo matí de Sant Joan,
desde'l Cantábrich a Rosas,
les nines del Pirineu
posan un ram a la porta.

Ha escoltat lo romanç un vell fallayre,
y rebatent irat la falla en l'ayre,
de tras-cantó sortintli, s'acara ab lo joglar;
d'un colp de puny sa cornamusa aixafa,
lo rústich trobador ab ell s'agafa,
y de bastons d'alzina s'aixeca un alzinar.

Entre'ls minyons del pla y los de la serra
va á rompre, ¡válgans Deu! lo crit de guerra,
quant altre crit més aspre los agermana a tots:
-Los moros son en la ciutat d'Elena;
ja sos aixams negrejan en l'arena
y encara á glops ne trauhen catorze galiots.-

-Anèm á arrabagarlos, -Guifre esclama,
(...)

Diu, y ja romp com áliga los ayres,
tan sols per ferli llum alguns fallayres
se'n du per companyía, los més lleugers y forts.”

Del Cant Quint:

“Lo comte Tallaferro va com lo vent
volant per les altures del Pirineu.
Tan bon punt ahí' vespre deixá l'aplech,
seguírenlo'ls fallayres en reguitzell;
son fills d'eixes garrotxes, tots sapadenchs,
germans de les alzines y dels abets.”

(...)

“Del Canigó'ls fallayres son de pedreny,
tots s'han batut ab ossos del Pirineu,
mes sense Tallaferro, ¿què poden fer?”

(...)

“y á les vehines barques envía un crit:
-¡Fallayres, á les falles de Sant Martí!-
Los moros no l'entenen, están tranquils;
qui vetlla en la coberta del comte's riu,
qui dorm dintre la popa segueix dormint;
no dormirán pas gayre si restan vius.

D'una pedra foguera se veu l'esquitx
que encen un cap de falla bellugadíc,
alada serp que vola d'esquif á esquif,
de serps en cada barca trobant un niu
que's creuhan per los ayres en trebolí,
com estrelles que cauhen en negra nit,
com en dança nocturna mals esperits.
Quant los moros despertan al gran cruixit
de les naus que s'inflaman com polvorins”

(...)

“mentre’ls fallayres nadan, nadan fugint,
ab la pregaria als llabis, l’espasa als dits:
-En aquesta hora aydáunos, ¡oh Jesucrist!-”

(...)

“Un vell fallayre senya son dors ferit;
per damunt la ferida passa los dits,
com si tragués á fora lo mal de dins,
y fent tres creus exclama: Tall fet, tall vist,
tan aviat guareixte, com jo t’ho dich:
guareixte en nom del Pare, Fill y Esperit.-”

Fragments de *Canigó. Llegendes pirenaicas dels temps de la reconquesta*, de Jacint Verdaguer, 1886 (versió original, disponible a wikitexts.org).

AGRUPEM LES FALLES

Agrupem totes les Falles sota el mateix títol, com si fos així de fàcil posar-les en relació. Focs solsticials individuals i transportables, complementaris de la Foguera de Sant Joan, que de vegades la substituïssen del tot. Una definició així no servís de gran cosa, per això. Hi ha Falles que són molt diferents d’atres. Les valencianes, amb el mateix nom procedent de la mateixa arrel, no són la mateixa cosa, tot i que l’arrel ritual tamé sigue similar: el moment de l’any é definitiu pa distingir-les. En isto llibre parlarem de Falles i de Faros. Si mos centréssom en les diferències, que són evidents i notables, potser haríom hagut de renunciar a posar junts tots els casos de pobles que fan Falles i Faros.

Falles són torxes, en principi. Quan ho escriem en maiúscula, Falles són les torxes que al Pirineu cremen la nit del solstici d’estiu, en un ritual que cada poble fa diferent, sempre amb foc, sovent sense religiositat. Uns les cremen només pel poble i acaben en una Foguera de Sant Joan “estàndard”, atres cremen rodant entorn d’un Faro vertical a la plaça, d’atres baixen d’algun pic relativament allunyat, havent-hi plantat un Faro o no. Pa n’unes s’utilitze la “falla mínima suficient”: una ascla de teia, o un barró amb quatre teies a l’ascla, o una garba xica de palla, com si tindre llum pa la baixada fos lo únic necessari; d’atres pobles cremen la “falla màxima possible”: i cada fallaire trie la torxa que més foc haigue de fer, el màxim pes que si

veigue amb força de portar.

Uns fallaires roden falles de pèla de beç, uns al coll porten falles molt arreglades, pero d'atres quatre fustes tatxades, i alguns una biga tot just pelada. Uns venen d'una hora de caminar i d'atres falles són ben bé urbanes. Uns passeien amb calma el foc i d'atres el fan córrer. Alguns, de fet, ni tan sols cremen Falles: encenen el Faro a la plaça o al prat i prou; d'atres, al revés, olbiden plantar Faros. Uns fan la festa maior vora el foc i d'atres l'ignoren, i d'atres no fan festa de cap classe. Si diem que tots els pobles de qué parlarem cremen Falles, é perquè d'alguna manera semble prou clar que el ritual é el mateix.

Fa trenta anys, els pobles fallaires eren menos que avui. La recuperació de les Falles a vuit o deu pobles en cada década mos fa pensar en una edat d'or, que —ja ho repetirem— pot no ser la primera. Fa trenta anys, cada vall pensave que açò de les Falles ere cosa seua, recordave algun poble aon s'ere abandonat, i potser ere sentit d'unes Falles a la comarca veïna, entresabudes, posades casi en dubte.

Tot té relació amb una edat d'or que tamé si viu als entorns rurals de montanya beneïts per la bellesa consensuada del seu paisatge. El passat té valor, un valor que no é econòmic, en realitat, sinó identitari. Les Falles no són el passat, en rigor, sinó lo que ara siguen; pero les fem entrar a l'apartat de “tradicions locals”, i sempre acabem escrient les mateixes paraules, com ancestral o pagà. Són les paraules que n'ham après, pero no sabem com. Com sempre ham sentit que antes si feve a cada poble. Pero tamé érom sentit a dir en Faros de la Vall de Boí que les Falles del Pont de Suert se les eren inventat, quan en realitat disposem de més i més extenses cites històriques d'ixes que de les d'Erill, per exemple. Que no si sàpigues, o que inclús un informant local negue unes Falles, no traue que si hi ha un indret dit Faro, se hi deven encendre.

Les informacions orals són donques poc fiables, a final del segle XX, quan els pobles amb padrins vius exfallaires ja han recuperat les Falles, i els pobles que les van abandonar fa més temps han perdut tota memòria (aon els raders fallaires van morir de vells antes de mitat de segle). Les informacions escrites (que potser ara, al moment d'escriure el pròleg, ja mos tornen a semblar poca cosa pa suportar la hipòtesi de vârios centenars de pobles fallaires que intuïm), no són tan poca cosa: entre unes dades i atres, hi ham trobat les pistes suficients pa demostrar alguna de les

afirmacions com les que sentívom de xics. Paganes, o simplement profanes; ancestrals, o tan sols medievals; en açò potser no mos ham atrevit a sentenciar conclusions. Les pistes, per això, mos porten a reconstruir una versió del ritual de les Falles, al segle XIX: per un costat, molts més pobles el feven; per un altre costat, incloïeve moltes més cerimònies, les quals eren més compartides pels diferents pobles.

Al final del segle XIX va començar l'èxode pirenaic massiu, i deixar de fer les Falles va ser obligat per la falta de joves; els pobles més alts van respondre més tard a l'èxode, i potser per açò les van podre conservar. Durant el segle XX s'han construït les carreteres, i des de llavors cada vall de pobles fallaires ha mirat cap a on marxe el riu, en general, en lloc de viure a peu a través dels colls. Uns cap a Lleida, altres a Balaguer, altres a Sant Gaudens, a Barbastro... Mos ham oblidat que de Chistau a Andorra févom un rite igual. Les Falles, desconnectades, han evolucionat pel seu compte, i han començat a especialitzar-si, imitant els veïns; i reduint la feina implicada en relació a la joventut que quede disponible. Unes valls van deixar de baixar falles de la montanya fa segles, i al XX casi acaben d'abandonar la rodada de falles del poble, quedant només el Faro de la plaça. Altres valls elidissen els Faros de la plaça i s'han centrat en la baixada. Deven pensar, al seu moment: "si el poble veí no va fer Faro l'any passat i no va passar re, natres tamé ho podem fer així". O "no va fer baixada", o la que sigue la part de la cerimònia que van elidir.

Som al segle XXI, i finalment mos podem enterar de com són les Falles de Saúnc a través de vídeos que pengen lliures al ciberfilat. Lo mateix val pa les Falles andorranes. L'era de les comunicacions, de les publicacions de cultura de la montanya, de les reedicions dels etnòlegs del passat (allò del revival rural) mos porte la sorpresa: comptant els pobles hipotèticament fallaires en el passat o ara, mos en surten vora de cent. Pot ser que haguem exagerat, pero contra els deu o dotze que sabévom fa vint anys, quan mos vam fixar amb curiositat en allò de "diu que antes si feve a molts més puestos", almenos podem dir que é veritat.

Com són les Falles de diferents i de similars é lo que volem mirar de mostrar-vos amb istes fotografies i explicacions. Hi presentem les diferents maneres de fer falles i les diferents maneres de cremar Falles. Algunes de les descripcions de cremades concretes són d'altres autors, i algunes de la nostra experiència. Ham triat incloure-hi

textualment casi totes les referències trobades a la bibliografia, en lloc de presentar-ni una interpretació, pa que cada u si pugue fer idea pròpia. Hi ha tamé l'enumeració, amb els detalls mínims i les fonts, dels pobles fallaires que ham sapigut trobar. I, finalment, si algo direm dels orígens de tot plegat, cosa que no podem ni volem evitar, serà, açò sí, explícitament “especulació”. Trobareu hasta un conte que vol ser antropologia-ficció.

No seran els textos, possiblement, els que vos diguen els sentiments, les emocions, sinó les fotografies. Hi trobareu una part de lo que no si pot expressar amb paraules. Entre istes i les fotos, en realitat, no arribarem guaire lluny; a lo més que aspirem é a que tots els pobles fallaires ho veiguen pertinent i al menos ben encaminat. Es fallaires, i es que ho hau mirat sempre encà que no n'hagueu cremat, ja ho sabeu, qué volem dir: é difícil de descriure lo que són unes Falles, més enllà de lo que passe a nivell material, i sabem que jutjareu el llibre des de les entranyes. Es que no sou fallaires, ni hau vist Falles en directe, disposeu d'una distància agradable pa podre mirar les fotos i llegir amb el cap i el cor, i tant de bo que sigue complet i reeixit en tant que art.

LA PARAULA FALLA

“La història de la paraula Falla”, segons Joan Coromines (1995), *Diccionari etimològic i complementari de la Llengua Catalana*, Barcelona, Curial, vol. III, p. 861-863.

FALLA, I, ‘antorxa’, del llatí FACŪLA, diminutiu del llatí FAX, FACIS, id. que en llengua vulgar va substituir FAX. Primera documentació: S. XIII. FACULA, en Cató i Plaute, no és més que un diminutiu de FAX, però en llatí vulgar ja havia perdut tota noció diminutiva, car l'Appendix Probi (nº 133) censura els qui diuen *facla* en lloc de *fax* (ALLG XI, 320), pel mateix procés de generalització que en *auricula*, *apicula*, *ventriculus*, etc.; de FACULA provenen, a part del mot català, l'occità *falha*, el francès antic *faille*, el romanès *fache*; i el castellà *hacha* i portuguès *facha* (aquests, com també l'italià *fiaccola*, amb una alteració que en pertorbà l'evolució fonètica).

El tenim en molts clàssics medievals: “*Quant les gens de Messina saberen aquella*

nuyt la novela --- van encendre tortes, e brandons e cera, e candeles e fayes, e feen gran luminària ---”, Desclot [Crònica, c. 1283]; “*hagren apareylades des fayles e exiren a les cledes*”, “*entraren en lo vayl amagadament ab fayles seques*”, Jaume I [Crònica, c. 1270]; “*San Gregori pres una falya que tenia a la mà En Pere --- e ab les fales él li cremava la boca e la sua cara --- e casec-li una beluga de la fala sobre lo vestiment---*” VidesR, f° 77v1;(…) “*Dacià fëu portar falles de foch e cremaven-lo*”, Sant Vicent Ferrer [c. 1400]

Aragonès antic *faylla* en el Fur de Navarra, *faja* en Berceo i en el L. de Alexandre; però hi predominà tot seguit *hacha* (ja c. 1400), el qual va passar al català com a manlleu, que escrivim *atxa* i que s’ha assimilat (...) fins a convertir-se avui en l’expressió més normal i planera de la idea.

Sobretot en parlars pirinencs occidentals i valencians, s’ha conservat molt viu fins avui, si bé el contingut semàntic es presenta amb matisos i accepcions diferents: ja es nota en Jaume Roig, on el plural deu significar ‘flamareig’: “*com, enfitada / sola çopàs / es menejàs / lo candeler, / --- cayc la canela / --- / per les tovalles; / lexà-hi fer falles / e flamejar, / per no tocar / lo seu de mà; / cert se’n cremà / bé la mitat*” [Spill, c.1460]. Ja és ‘foguera de festes’ a Mallorca l’any 1395: “*per la entrada del senyor Rey --- se fassen alimares de focs e falles enceses per terrats e per los cloquers e per les fustes ---*” (BSAL v, 278a).

No és estrany que un dels exemples més clars i antics de *falles* ‘atxes’ es trobi en versos del noble pirinenc Arnau d’Erill (c. 1418), car és en la seva terra de l’Alta Ribagorça on avui perviuen més que enlloc les falles dels fallaires de Sant Joan; si bé allà i en el Pallars i Andorra el significat no és pas ben uniforme [N. de l’E.: no obstant la coincidència geogràfica, Arnau diu “*no pots res fer/ que no’s torn joch de falles*”, i creiem que si referís al joc de cartes: ‘usar obligatòriament trumfo pa guanyar la basa’]. Són justes, especialment quant a les Valls de Boí i d’Àneu, les descripcions que trobem en DA_g. i AlcM, i les que es desprenen de l’obra de Verdaguer. A la [Vall] de Boí he vist diverses vegades els fallaires amb les falles enceses, baixant del “Faro” (cim on hi ha la fogaina més grossa): a Taüll el costum resta més viu que enlloc, però també a Boí i a Erill continua en la consciència de tothom, per més que en aquest ja parlaven en passat el 1953: “*al Faro anàvom a córrer falles la nit de Sant Joan*”; Sembla ser el mateix [que succeeix] a Sarroca de

Bellera (on, però, Violant posa una estranya forma *faia*, Butlletí del CEC, 1933, 285)

En canvi a la Vall de Cardós *falla* s'ha convertit en el nom de la fogaina gran que es fa a la plaça del poble en aquella nit (Tavascan, Esterrí i Estaon, 1934) i ni allà ni a Farrera no admeten que *falla* signifiqui 'atxa' (de vent). A Andorra, no ben igual, però tornem més aviat a això: "(...) *els noys fan lo que anomenen falles, que consisteixen en llarguíssims pals o bastons, en el qual extrem s'hi coloquen, enfilades, escorses d'albes, que encenen, agitant-les i voltant-les vertiginosament (...)*" (Comte de Carlet, BCEC, 1907, p. 150) (...)

És clar que les falles valencianes són inseparables d'això, per bé que en aquestes s'ha imposat ja des d'antic el pas a designar la gran fogaina mateixa, però ja hem vist que aquest canvi es constata més o menys semblant en alguna de les valls pirinenques (És sabut que ja apareix el mot *falla* per a una foguera cremada a València el 1538, i que sembla haver-n'hi notícies del s. XV i fi del XIV). En canvi en país de substrat mossàrab, les arrels són ben velles: RMa ja va recollir el mossàrab *falya* en el segle XIII com a 'munt, apilotament', (...) traslladat, no sense transfigurar-lo, pels moros i moriscos, al Marroc i l'Oranat, on resta amb sentit un poc canviat en els parlars aràbics locals: *fálya* és "gabella, allò que el segador talla en un cop de falç]" (...) sentit de 'garba de blat' conservat en el Tell oranès, en una accepció més pròxima a la de 'garbera, amuntegament de garbes'.

Falla (pronunciat fáia) apareix també com a nom de la *Cephalaria leucantha* (Vogel, 1911), que a Bagà es crema formant-ne feixets, en forma d'antorxa, a la nit de Nadal (AlcM i BDC xviii, 10); cf. La notícia del crit "*a la faya, a la faya, Nostre Senyor ha nascut a la paya*" dels nois de Berga DA_g, que hi afegeix "*falla: branca seca o palla per a cremar*"; i referint-ho a Pollença, "*mena d'atxes fetes de gansulls o càrritx espigat*"; en efecte jo també vaig sentir *sə fá(i)ə* a Son Servera (1964) com a nom de l'espiga alta de la carritxera; d'ací deu derivar *faió* "*canya molt prima que fa el carritx*" que AlcM registra a Manacor (...) de fet, falló, per a una mena d'atxa, és ben antic: "*portà cascú un cantarell plen d'oli en la una mà, e en l'atra un falló de tea; e isqueren aquests servents de la ciutat ben spertament ab los fallons encesos*" (Desclot, c. 1283) [Pollença, Son Servera i Manacor són poblacions del nord-oest de l'illa de Mallorca]. (...)

Fallaires (...) "*són los que corren --- per los boscos y montanyes --- ab falles de*

pega o teyes enceses, cantant corrandes y cançons a Sant Joan, la nit abans de sa festa”; són famosos en particular els de Taüll, i de les valls veïnes d'Àneu (Borén, 1964) i Barravés (els de Montanui els veuen des de per tot, i molt lluny, quan van a fer el faro a la Crenxa de Dalt, la vetlla de Sant Joan, 1957).

Però a part d'això P. Coromines, des de jove, havia sentit a contar als seus amics pallaresos històries de la creença popular en els poders màgics dels fallaires, i en ressonen passatges de les seves obres: *“bellíssimes fades que li despertaven la sensualitat --- emportats ells i elles entremig d'una cavalcada de fallaires i bruixes, que marxava desenfrenadament pels aires amb gran tro de trompetes i picarols --- En una branca d'estepa / se m'embulla el pensament, / teranyina primfilada / --- / Les muntanyes sense bruixes / són com roses sense olor ---”*, Silèn (cap. 7, p. 99; O.C., 41a).

(...)

En el gascó de Gers continua *Haille* o *La-haille*, i allà és el nom del cim on fan el “Faro” els fallaires, Polge, Mél. Phil. Gers, 1959, 68-9. No una cresta o carena (si bé potser no hem de rebutjar la idea que passant per això arribés a designar la cresta del gall, com ho fa en parts del gascó central).

2. COM SI FAN LES FALLES?

LES FALLES SI FAN AMB FUSTA DE PI NEGRE

De *Pinus uncinata*. Pero hi ham de posar tots els matisos del món. La fusta preferida é la teia, i no la tenen tots els pins negres. Els atres pins si convertissen en teia (i mai tan bona) només en condicions molt específiques. El pi negre, o una part d'un pi negre (la capcina, o un camal gros), quan colbe de forma natural (sigue que l'ha tocat un raio o que s'ha trencat pel pes o per l'impacte de la neu), pero les seues arrels encara estan actives, i si s'ha quedat sobre roques solanes, o al contrari, mig enterrat... Amb algunes d'istes i/o atres condicions, el pi, la part que encara é viva, fa l'esforç d'emplenar de resina pura les cèl·lules de la fusta que ha quedat esqueixada, potser pa cicatritzar ràpidament i impedir que els insectes l'atàqueguen. La resina sòlida, cristal·litzada, é la rentina o rantina, paraula que significave en llatí (i ha estat recullida a Senterada amb isto sentit) cullestros, calostre. Quan la fusta del pi està atxupida de rentina, se'n diu teia, i é per això que fa molta més llum i flama per unitat de pes que la del mateix pi tallat verd quan està eixuta.

Si talles un pi negre en verd, la resina tamé cristal·litze, pero la densitat resultant é molt notablement menor. Així si fa a Isil: tallats uns cinquanta dies antes del solstici, s'ascen per un cap en creu, si deixen oberts amb tascons i plantats en colles a sol i serena. Tallat d'ista manera, el pi roi (*Pinus silvestris*) tamé fa força llum. Molts pobles ribagorçans, com el Pont de Suert, Erill, Montanui, utilitzen avui dia fusta de pi roi en format de falla amb mànic. La facilitat d'encendre una falla de teia, per això, la fa preferida a la Ribagorça, i si les Falles que cal córrer són una mica llargues, tamé allumbre millor. A Boí i a Durro, segons Violant i Simorra, al 1940 ja ere tradicional la falla de teies lligades al cap d'un mànic. Parle del mateix model a la Vall d'Ansó, dit *fallato*; pero no en sabem la mida, ni tampoc, més important, si el cremaven pel solstici o qué. En general, per això, la falla d'una peça, sigue de teia (el rantiner, que é característic de Taüll, pero difícil de dir des de quan) o de pi tallat verd, mos semble que en algun temps deve ser la més comuna al Pallars, la Ribagorça i l'Aran.

Pero no tots els pobles tenen pi negre al terme; en canvi, el pi roi, procedent de les

re poblacions dels anys 50, é abundós. Les falles, no obstant açò, poden ser fetes d'atres materials diferents del pi. Els principals són pèla i palla; atres utilitzats han sigut rames ben seques, com verem, o simplement una panera vella, o una sola d'abarca, o un drap amb petroli, qualsevol cosa que crèmigue al cap d'un pal.

De pèla d'arbre, escorça, se'n fan a dos pobles a on no s'han perdut mai, les Falles: Sahún i Lés. A Lés utilitzen raderament la pèla de cirerer bord, pero saben i recorden haver-les fet amb pèla de bedoll. A tota la Vall d'Andorra les falles si feven de pèla de beç, i a Sahún encara les fan d'albá, que són els atres noms de *Betula pendula* o bé *Betula pubescens* (dit tamé *B. alba*), que són els dos bedolls pirenaics. A Violant i Simorra (1950) trobem descrites falles de pèla de xop o clop (*Populus nigra*) o de trèmol (*Populus tremula*) a Avellanos i a Sarroca de Bellera (Vall del Bòsia) i a Paüls (Vall Fosca). El cirerer i el bedoll aguanten, com l'alzina surera, l'arrencament de tota la pèla superficial sense colbar; el xop, no aguantarie, pero si arrenques només tires verticals, tampoc si more. Pa fer una falla de pèla d'arbre, coneixem dos maneres per haver-les vist (i una tercera per estar descrita per Violant: fer una trossa més aviat prima i llarga amb redortes): les maneres vigents avui dia són, a Andorra i Lés, travessant els quadrats de pèla, doblats o no pel centre si són més llargs, amb un mànec que tingue un topall; i a Sahún, per contra, colen verticalment les peces de pèla a l'ascla d'un totxo de vellanera.

La palla de cereal, concretament la palla fustal, aquella que no si malle a l'era, sinó que si bat a garbes contra una pedra i quede sencera, servís tamé pa fer Falles. Les canyes han d'estar, donques, molt senceres. Normalment serà el sèguel (*Secale cereale*), segons informacions orals recullides a Suïls (Isàvena) i Bonansa (Ribagorçana), el que s'utilitze (Violant i Simorra, com ham vist, va recullir lo mateix a Les Paüls (Isàvena) i Bissaurri (Benasc)). É lògic, perquè d'ixo cereal se'n sembrave només a on no si podeve fer blat, si segave en un atra época, i per això (i perquè els animals poc l'aprofiten, ixa palla) no justificave una mallada a l'era. En canvi, la palla fustal de sèguel ja si guardave sencera igualment pa fer els llinats de palla que hasta el segle XIX eren els més comuns a tota l'àrea. Algunes d'ixes mateixes garbes de quatre o cinc pams de llarg, eixutes d'un any pa l'atre, s'enredorten vàries vegades, potser, i s'encenen al Faro pa baixar Falles; se'n pot dir un fustal, d'ista falla, com a Les Paüls. Un informant de Erisué (Vall de Benasc) mos

va parlar de falletes de palla “de blat mismo” que portaven per pur pragmatisme quan no teniven lluna pa tornar d’una festa.

A Bagà i a Sant Julià de Cerdanyola (Lluçanés) fan faies d’una herba alta i canyosa sense atres usos coneguts (*Cephalaria leucantha*) i les cremen pel solstici d’hivern. Pero si entréssom a parlar de les Falles del solstici d’hivern, trobaríom falles molt petites, sovent d’espígol, com a material combustible, i la canalla com a únics oficiants; costum perdut a l’àrea de Falles d’estiu pero estés per Girona, Tarragonès i cap als Ports, i hasta la Rioja (vedeu larieradegaia.bloc.cat, a on si parle de les que seguissen vives). A Llesp, Violant i Simorra descriu simplement “un manat o feixet de tronquets de llenya seca lligats com un pom al cap d’un bastó”. Una informant d’Espés a Castanesa mos va parlar d’una falla que cremave molta estona i bé, i que pesave poc, feta amb una bona trossa de garraveres (*Rosa canina*) lligades fortament amb redortes. L’espardenya ha estat citada a Llesp i el Pont de Suert (Vall de Barravés; oral, i Jordà i Riart, 2010, respectivament) i la panera vella la cita Violant per a les Iglèsies (Vall del Bòssia; Violant i Simorra, 1950).

Els materials canvien amb el temps. S’incorporen les tatxes i els pràctics arams, pa fer naies fortes i ràpides, comparades amb les redortes. S’utilitzen, no cal dir, una varietat de màquines que funcionen amb combustibles fòssils pa tot el procés: vehicles pa pujar al bosc, motosarres, màquines hidràuliques o de caragol pa asclar la teia... Algun poble utilitze els vehicles, tractors o cotxes, pa pujar les falles i la brena col·lectiva al Faro; alguns empren una grua de camió pa alçar el Faro. Qui més, qui menos.

Pa canvis, els andorrans: el beç està protegit a la seua vall, així que van haver de dissenyar una falla d’un atre material. I la inventiva els va surtir bé: utilitzen fulles de paper artesà, de casi 600g/m², amb un mànec de cadena metàl·lica, embolicat el combustible amb malla de colomar. Una falla urbana, segura, fàcil de realitzar encà que treballosa, i d’encendre, encà que per força haiguen de pagar pels materials. Ells mateixos, per això, enyoren el soroll especial del beç en rodar, i sobretot la seua llum, blava i toronja, que quedave estesa per terra als petits trossos que si naven soltant de la falla.

Pa inventiva, els de Vilaller: la seua falla de taula i teia, en forma de piràmide allargada de tres costats, funcione almenos des de 1960. Encara que evidentment si

podrien fer a mà, i que per un altre costat, de serradores molt petites n'hi ha des de fa més de cent anys, i potser més de dos-cents, el fet d'utilitzar taula mos parle d'una disponibilitat de productes industrials que han baixat de preu amb l'arribada de les carreteres; mos parle de les obres hidroelèctriques, o potser de les mines de Cierco... Com les tatxes pa fer falles de trossa amb mànic: é ben cert que de tatxes de ferro, els farrers en fan des de fa molts segles, pero a l'hora de fer el teulat d'una casa, per exemple, no n'utilitzaven pràcticament cap. Fer-les anar com a "material fungible" i llançar-les a la foguera, ni se'ls deve passar pel cap.

TIPOLOGIA DE FALLES

Tipologia de Falles per pobles, segons Ramon Violant i Simorra (1950), "Terminologia sobre el foc, la llar i la llum al Pallars Sobirà", *Obra Oberta* 3, Altafulla, p. 145-181.

En istes set entrades –que n'atres ham triat– d'entre les poques dotzenes que Violant i Simorra va incloure al petit diccionari que é l'article "Terminologia...", hi ha més dades, i més concretes, que en els articles de "La Festa Major..." (vedeu més endavant). Hi surt Falla com a 'foguera' i com a 'atxa', d'ací la duplicitat d'entrades, i inclou el dibuix més antic que coneixem dels models de Falla del Pirineu central.

Falla f. a). La foguera que encenen a la plaça en les nits de Sant Joan i Sant Pere (Rialb, Llavorsí, Esterri d'Aneu, Alós, Ribera, Tírvia, Castellbó (Urgellet)).

b). La que encara encenen davant de l'església la nit de Nadal (Isil, Tírvia, Castellbó) o bé a la Plaça (Rialb).

(Nota: A Artesa de Segre (Urgell), la falla és una foguera pública que encenien per Carnaval, amb troncs d'arbre, anomenats falles que portaven del bosc amb un carro artísticament adornat.).

Faro m. a). La foguera que encenen els fallaires al cim d'un turó proper al poble, on encenen les falles la nit de Sant Joan (Isil, Pont de Suert, Llesp, Coll, Durro, Boí, Les Paüls, Bisaúrri (Ribagorça): Cf. foro a Gistaín.

b) A Vilaller (Ribagorça) i al Pont de Suert, la foguera que encenen a la plaça la mateixa nit indicada.

c). El cim del turó on encenen el faro els fallaires (Isil, Pont de Suert, Llesp). A Sant Joan de Gistaín, Planeta la Falla.

(notes: El faro que a Durro cremen davant de l'ermita de Sant Quirze (allí Quiri), damunt del precipici des d'on s'ovira tota la vall de Boí, està compòst d'un pi alt rodejat de pinatells o pins joves que, apuntalats a l'entorn de la biga, per la part superior, s'eixamplen en rodona de l'inferior, a tall de barraca cònica. I els buits, així formats, els farceixen de trosses de boixos. Observat per l'autor, en 1948.

Aquest faro del Pont de S. que planten al mig de la plaça del Mercadal, consisteix en un roure alt esborgat de branques i escorçat o pelat del tronc, deixant-hi només la coroneta de rames pomposes, el qual rodejaven de trosses de boixos, formant una estiva de dos o tres metres, fins gairebé sota de la copa.

Exemples: el faro de Tartèro, a Llesp; el faro “al Serrat de Sarredo”, a Taüll, el faro “de la montanya del Tressenyo” a Isil. A Sant Joan de Gistaín, aquest lloc tradicional rep el nom de Planeta la Falla (Gistaín, 1943).

Foguera f. a). La falla o foc públic de Nadal (Bellanos, Paüls). b). El foc de Sant Joan i Sant Pere (Sarrocà de Bellera, Les Iglésies, Bellanos, Manyanet, Paüls, etc, en el Pallars Sobirà suroccidental; (...)).

Córrer les falles: Portar les falles enceses els fallaires des del faro a la plaça del poble, al cap-vespre o bé a la nit de St. Joan (Pont de Suert, Llesp, Còll, Boí) i a la nit de la vetlla de Sant Quirze (Durro).

Faia f. Torxa que portaven els fallaires al córrer falles la nit de Sant Joan (Sarrocà de Bellera —un feix d'escorces o peles de xop, clop o trémol, lligades amb redortes a tall de torxa (figura B).—, Les Iglésies —una cistella vella encesa penjada a dalt d'un bastó—, Bellanos —un feix d'escorces, com a Sarrocà de B.—, Manyanet; plural, faies.

Falla f. La faia que porten encesa els fallaires al córrer les falles des del faro a la plaça del poble la nit de Sant Joan a Isil —tió de pi esberlat de l'extrem més gruixut i entatxonat de teies, lligat amb dues redortes (figura A)—, Alós (antany), Paüls —feix d'escorces de xop, tremol, etc, com a Sarrocà i Bellanos—, Pont de Suert —un tió esberlat d'un extrem tot entatxonat de teies, fermades amb dues arandelles de

filferro, que abans eren dues redortes—, Vilaller —troncs de teia, escorces, etc—, Llesp —un manat o feix de tronquets de llenya seca lligats com un pom al cap d'un bastó—, Boí —un barró llarg amb un bon manat de teies lligades a l'entorn—, Les Paüls —una garba de séguet fustal: sense batre; un fustal, que diuen ells (figura B) —, Bissaúrri —un fustal com a Les Paüls. En duen més d'una per anar-les renovant (Bissaúrri, 1941)—, Gistain —una teia o tieda o ascla grossa, resinosa de pi. Els menuts o petits fallaires la porten en forma de creu. Segurament per treure al ritu solar sanjoanenc el sabor de pagania—, Andorra —llargs bastons amb escorces d'àlber en un extrem—; la vetlla de San Quirze a Durro —un barró amb un feix de teies enginyosament lligades a uns travessers en creu, a un extrem, am dues redortes (figura D). Segons l'exemplar adquirit per mi el dia de la festa, de l'any 1948, per al Museu Etnogràfic de Barcelona—, o la nit del primer dia de la festa major, tercer diumenge de juliol, a Taüll —com les falles de Boí, i creiem, de Durro—. Plural, falles.

Astanit si fan les falles,
de sant Pere i sant Juan;
i astanit si fan les falles
que pertot lo món si fan (Paüls)

Cf. *halla - halles* a l'Aran —pi o abet esberlat fins a la meitat, entatxonat de teies, com a Isil— també la nit de Sant Joan, i *faia - faies* a la vall del Bòsia. A Ansó trobem *fallato*, mena de torxa formada per tres o més teies lligades (BDC XXIV, 170), com el *faial*.

Falla de la vila f. Falla més grossa que la que porten els fallaires que l'Ajuntament cura de fer plantar a la plaça, davant l'església, per encendre-la després de l'ofici vespertí de Completes, i serveix d'avís als fallaires que amatents esperen d'alt del faro, per devallar amb les falles enceses cap a la vila; ja que no ho fan fins que veuen aquesta falla cremant —l'any 1948, que jo m'hi trobava, abans d'encendre la falla de la vila, el rector del poble la va beneir i encendre, com solen fer a l'Aran. Ja que aquest rector és aranés—.

Cf. *haro*, o pi capolat i escapçat que, entatxonat de teies, com la falla de la vila, a Bossost i en altres llocs de l'Aran, encenien la nit de Sant Joan després d'haver permanescut plantada a la plaça durant un any; o sia des del dia de Sant Joan a la

tarda, fins a la vetlla de l'any següent.

[Creiem que quan Violant escriu “Sant Joan de Gistaín” vol dir “de Plan”, com quan descriu las tiedas de “Gistaín”. Foro é Faro en benasqués i en canvi ho done pa Gistaín, igualment. Quan diu Bossost, si confón per Lés, o açò si creu avui dia, i l'Haro el planten per Sant Pere i no cap la tarde de Sant Joan. Pero potser no. Les costums avui considerades immutables poden haver canviat, tal i com el mateix Violant i Simorra si va podre equivocar.]

Joan Romeu i Figueres (1953), *La nit de Sant Joan*. Barcino, p. 19.

A Artesa de Segre, aigües avall de la zona de Falles que considerem, “el dimarts de Carnestoltes anaven uns quants homes al bosc que més bé els semblava, i sense que ningú els ho pogués privar, tallaven llenya fins omplir un carro. Guarnien la càrrega amb una rama que engalanaven (...) Dels troncs en deien “falles”, i “falla” el foc immens en què aquells cremaven el vespre a la plaça. En arribar el carro a les primeres cases d'Artesa, sortien les majorales del Roser amb el pandero i saludaven la comitiva tot cantant (...)”

La gent del poble, quan n'arribe el temps,
si trobe, sense llistes ni convocatòries,
s'avisen, a vere quin dia mos va bé, 'niriom a buscar teia.
S'han de fer es falles: i l'un
porte motosarra, l'atre mall i tascons,
l'atre coranta màncs, cada un l'astral;
i es tatxes, el filferro, es cerveses,
d'alguna caixa comuna si paguen.
La rantina inunde els carrers, asclant l'aire.

Digú obligue digú,
cap llei o norma ho diu,
en anarquia, donques,
tothom hi acudís
si le ho demane el cos
sigue el propi o el social.

Mentres estan reunits, tots fallaires:
es més joves miren un rato
i en van aprenent, ajuden;
sempre n'hi ha uns quants
que fan la faiena, es que suen,
que procuren nar ensenyant algo.
I es que se ho miren i senyalen amb el totxo:
“Veus? Aquella é una falla guapa. Qui l'ha fet?”
I venllen per la manera bona de fer les coses.
Al Faro, algú encén, tothom encén.
Es Falles baixen silencioses o cridades.
La rantina inunde els carrers, cremant l'aire.

As pobles xics, un sol equip fa es falles
i la festa, i —tots ham sigut joves—
podeu comptar que retiren es raders.

3. A ON SI FAN LES FALLES

Les Falles del Pirineu Central presenten formes diferenciades, a través de les quals podríom definir, més o menos, unes àrees de distribució pa cada una. De tota manera, hi ha unes recurrències a casi tot arreu, per un costat, i unes coincidències en localitats concretes, per un altre costat, que nos motiven a parlar de la geografia de les Falles com una sola cosa.

Si comencem buscant els extrems geogràficament més llunyans, trobem la celebració amb foc i Falles a Artesa de Segre per Carnestoltes (Romeu 1953, ja transcrita), difícil de sentenciar pero sospitosa. Alguns Faros a la toponímia per tota la Baixa Ribagorça hasta Graus (www.sitar.aragon.es). Un “fallato” fet amb tres teies a Ansó, tocant a terres de llengua basca, pero no sabem amb quina fi (Violant i Simorra, 1950). I rumors de focs i fallaires pels cims dels tossals del Vallespir (Pedrals 2007, p.67, cita una referència introbable de Serra Vilaró al Butlletí del CEC). Falles del solstici d’hivern, en fi, a Sant Julià de Cerdanyola i a Bagà (Berguedà; Pedrals, 2007) i a la Riera de Gaià (Tarragonès; Plana i Parés, comunicació personal). Els Brandons que trobem per les riberes de la Garona s’esteneven més al nord, i, segons Coromines, al gascó del pays de Gers la paraula hailhe, de la mateixa arrel que falla, designa aquelles montanyes aon enceneven el Faro de Sant Joan els fallaires... Açò diu, textualment, Coromines (vedeu l’etimologia de falla transcrita), i si quede tan ample, si nos permeteu l’expressió.

El nucli entorn del qual si cremem Falles solsticials al Pirineu s’allargue d’est a oest voltant més o menos els tres massissos granítics del Pirineu Central: els de la Maladeta, dels Encantats i de la Pica d’Estats. Tres subtipos principals de foc fallaire se hi poden distingir: falles que si baixen de la montanya; falles que si roden al poble; faros que s’abranden a la plaça o vora el poble.

A llevant de l’àrea, a les Valls d’Andorra, pero tamé a Argolell, ja fora de les seues fronteres, i possiblement a les valls de Sant Joan Fumat, se hi roden i rodaven Falles de beç pel poble. Les Falles de rodar, per això (coincidència meravellosa pa l’etnòleg que se ho mire i pels fallaires que busquen identitats), si troben a Saúnc i a Lés, i probablement si rodaven tamé a Luishon (vedeu Frazer, 1890, més endavant). A Lés, les halhetes que si roden semblen només un complement al gros Haro protagonista, i

cap informació oral confirme la bibliografia que afirme que se hi cremaven falles del tipus de les d'Isil. A Andorra, la bibliografia parles de focs pels alts, tot i que mai apareix un Faro, ni n'hi ha indicis clars en la toponímia. Només a Saúnc, quasi a l'extrem occidental de la zona de Falles, recorden perfectament les dos coses ademés de les falles que encara roden: falles al coll per baixar de la montanya al poble, i tres foros (faros), clarament verticals, com a Haros, diferenciables d'una fareta (foguera xica) que fos purament pràctica pa encendre les falles.

Les Falles de baixar o de córrer, que s'estenen (sense guaire variació més que en l'estil o material de la falla) pel vessant sud de la zona, són les més comunes. Per la Vall Fosca, per les valls ribagorçanes i les pallareses, les falles són baixades al coll i hi ha un Faro al punt de partida. A Isil coincidissen, per això, amb un Faro de la plaça (la Falla Major o Falla de la vila), cosa que reforça la idea insinuada a Saúnc: en el passat, les pràctiques combinades de baixar, rodar i encendre faros verticals devenen ser més habituals.

Els Faros de la plaça, dits brandons, majoritàriament, dels quals trobem una quinzena de casos per la Garona, si connecten amb les Falles per Isil, per Saúnc, per Lés, per alguns pobles ribagorçans a on planten "la biga" o "el mai", i tamé per la hipòtesi de falletes rodades de Luishon. Però atenció, que un dels casos que hem trobat, Juzet d'Izaut, tenive tres brandons simultanis en el temps i consecutius des del cim d'una montanya de molta vista (i no cap xica), el Cagire: un brandó al cap, un a mitja montanya i el tercer al poble. Mos resulte inevitable pensar que els que puiaven a encendre a dalt, quan baixaven de tornada, d'alguna manera s'eren d'allumbrar el camí: amb alguna classe de falla, naturalment. Però no se'n recorden. De tota manera, els Faros consecutius els trobem, ademés de a Saúnc, documentats pa Vilaller; i per tota la zona de falles baixades, encà que normalment reduïts a dos com a màxim: el dels grans i el de la canalla, isto molt a prop del poble.

Dit tot açò, passarem a enumerar els pobles un per un, organitzats per conques hidrogràfiques. Dins de cada conca, les localitats estan ordenades alfabèticament: primer, quan el nom del poble està en maiúscula, són pobles que podem confirmar per més d'un tipus de font (memòria oral, referència bibliogràfica, topònims) o per més d'una font de un sol tipus (diversos informants, per exemple). Trobareu el nom del poble en lletra redona en cas que encara cremen Falles avui dia, i en lletra

cursiva si ho van perdre. Després, en minúscula, aquells pobles pals que només han trobat una cita, una referència toponímica o una menció oral, són al final, en llistat pa cada vall. Entre tot, esperem que cada ú si pugue fer una idea de la connexió que hi ha.

RÍO CINQUETA

Una localitat sola del Sobrarb conserve les Falles vives; cap altre poble conserve allà ni tan sols el record. No serà per casualitat que la comunicació més directa de la vall de Chistau amb la de Benás connecte Sant Chuan de Plan i Saúnc pel port en direcció al qual tots dos celebren les falles. Això sí, la manera de construir la falla els diferencie notablement.

SANT JUAN DE PLAN (1100m)

Val de Chistau

Corren les Falles la vetlla de Sant Joan; le'n diuen el Diya de la Falleta. Les han cremat sempre. Citades per Violant i Simorra (1950).

Falla: Una teia de mig metro asclada pel cap ample mínimament entatxonada de teies més xiques, o una falla de teies amb mànec, de poc més d'un metro en total. Les dos classes són considerades bones i coexistissen sense que màrqueguen edat ni sexe dels participants.

Encenen en un planell que té bones vistes a San Juan de Plan, a 1300m a sud-est, pel camí de les culties, bordes i ermita de San Mamés. Le'n diuen Planeta (de) La Falla. Tot el poble hi pren part, hi participen totes les edats excepte els vells, per bé que alguns baixen sense foc. Com que té bon accés pa cotxes, fan el faro (que no té ixo nom, que sapiguem) amb trosses de rames de freix que puen del poble i amb fusta de reciclatge. El monten el mateix dia de la Falleta.

Puen de dia, i fan una brenada comunal. Encenen la foguera principal i allà encenen alguns; després si passen el foc d'unes falletes als altres. Baixen al pas, sense guardar una filera estricta, pel vell camí de bast que travesse la pista un parell de vegades. En

arribats al pont sobre el Cinqueta, s'esperen tots per començar la carrera. Hi ha una competició, donques, corrent de veritat; la norma é que cal arribar amb foc encès al cementiri, i fan diverses categories per edat i gènere, en els raders anys, i els premis són variables; poden ser unes sabates d'esport, com en el passat eren sigut unes espartenyas, o bé alguns llibres.

Les falles queden cremant al cementiri.

Els textos etnogràfics del passat diuen, además d'ixes espartenyas de premi, que l'alcalde passave llista, i se hi ere de presentar un de cada casa; si no, eren de pagar una quantitat en diner que servive pa pagar el vi de la brenada i el d'encabat.

La nostra informadora explique que per la guerra civil hi va haver dos o tres anys que no les van cremar, pero llavors les dones van dir que allò no podeve ser, i les van encendre encara que només fos a la punta del planell, al peu de la baixada. I els vells els van dir que malament: que s'eren de fer des de on s'eren fet sempre. Un any que va ploure molt, tamé les van encendre al pont. Pero des de sempre, des de la Planeta. L'any que ho van fer les dones soles amb la canalla, no eren çò que dotze o quinze. “Uy, agora y bien molta chen, sí, pero antes caleba ir per las casas a replegar la chen; en bella casa beniba uno, en otra dos, i si no en beniba denguno, lis tocaba pagar la pena, una libra de cera, que yo no sé que costaria, una libra...”, puntualitze la informadora.

RÍO ÉSERA

Els pobles de la Vall de Benás, en general, tenen els Faros (unànimement dits Foros) aprop del poble. Açò mos fa pensar que conceptualment, el Faro, amb que sigue “visible des dels atres pobles”, ja n'hi ha prou, no cal anar a buscar “el límit del terme”; encà que pel Solano els termes són xics, que hi ha molts pobles. Als de més al nord (Grist, Ansils, Benás i Sarllé) no recorden Falles ni mostren Foros a la toponímia, només de Saúnc en avall, encà que a Luishon sí que està demostrada la tradició, i la comunicació amb Benás é mil·lenària.

ARASÁN (1250m)

Val de Benás

Correuen les Falles la vetlla de Sant Joan. Interrompudes a la dècada de 1960.

Falla: “una garba ben llarga”, un fustal de séguel.

Recorde l’informant el Foro tipo barga fet a davallet de l’ermita de Sant Llorenç, i un altre Foro a la plaça. Sant Llorenç é en un tossalet a damont mateix del poble, a nord.

Recorden saltar el foc. I tamé que hi correuen els mossos d’atres pobles que s’estaven a servir allà.

Un possible Faro vell olbidat més llunyà que la immediata ermita podrie ser a vàrios punts del Sarrau del Batlle, entre els 1350 i els 1600m.

BISAGORRI (1115m)

Val de Benás

Correuen les Falles la vetlla de Sant Joan. Interrompudes entre 1955 i 1965.

Falla: un fustal de séguel, (“como entonces se segaba...”, diuen) pero no una garba grossa; o una teia asclada a la mà, a la manera de Sant Chuan de Plan.

Feven el Foro a l’ermita de Sant Cristóbal (1340m), a oest del poble, “una barga de buxos i aliagas i barsas”, i feven la volta al poble. Preneuen dos jarres de vi i pastes que pagave el batlle, a la placeta de Sinyó, a on cremaven les falles. Ere una cosa de nens que antes dels divuit anys si deixave de fer.

Des del seu, veieuen els Foros de Renanué, Urmella, Arasán i Sant Feliu.

CASTILLÓ DE SOS (930m)

Val de Benás

Cremaven les Falles la vetlla de Sant Joan. Interrompudes antes de 1950.

Falla: un fustal de séguel. Feven el Foro molt aprop del poble, a l'ermita de Sant Salvador (965m), en un tossalet al sud.

ERISUÉ (1315m)

Val de Benás

Correven les Falles la vetlla de Sant Joan. Interrompudes el 1958, aproximadament.

Falla: “Pèla d'albà possada a l'ascladura d'un totxo de vellanera”: falla de bedoll giravoltable —variant ‘pla de la pèla aliniat amb el mànec’, com a Sahún—. La canalla correven pel poble amb falles xiques de palla, fustals.

Recorde l'informant que feven el Foro, tipo barga, alternant dos indrets, un any i atre: El Foro del Solano, i el Foro del Sarrau, seguint la cultia (o més probablement, seguint el guaret: allà a on el setembre anterior eren segat séguel i n'eren deixat els fustals fets, desgranats in situ. O bé, seguint allò que si cultivave ixo any en la rotació de dos fulles, aprofitant que ja hi puiaven sovint). El Solano é la cultia situada a nord-est del poble, entre 1500 i 1750m, seguint el camí de la Tuca del Mont, sota l'ermita de Santa Margarita. El Foro del Sarrau ere al camí de Cabisaldo (o Cabisalldo), a l'atra cultia, a nord del poble; el Pic de Cabisaldo (1585m) en resulte lluny i amagat; de la coincidència del camí de la cultia i la crencha oest del Pico de Erisué (a on é l'ermita) é de on ixiven. Està marcat per un cantal gros de granit.

Feven un atre Foro a la placeta de l'Ajuntament, i si feve bella mica de ressopó, amb vi pagat per l'autoritat.

Ho feven hasta es quinze anys, com a molt, perquè llavontes ja naven a servir o a guardar, pus ja no les feven, i quan als vint naven al servei militar, la maioria ja no tornaven.

Un possible Faro vell olbidat podrie ser l'ermita de Santa Margarita, situada a la mateixa crencha de la montanya, a 1820m, al nord-nord-est d'Eresué. É estranyament veïna d'una segona ermita de Santa Margarita que podrie ser el Faro més vell de Ramastué.

LLIRI (1300m)

Val de Benás

Correvent les Falles la vetlla de Sant Joan. Interrompudes en la dècada de 1940.

Recorden dos informants havre-ho “feto molts camins” en l’adolescència.

Falla: “Garba de segle”, fustals de sèguel.

Recorden tres Foros: un cau aon ara hi ha la carretera, “vora d’un noguero alto”; el feven amb un pal servint d’eix, “un freixe ben listo i ben verd”, enfilat “d’aliagas, palla vella i lo que siga” (Foro de tipo barga, donques). Un atre més lluny —no quede molt clar aon— i el tercer el de la Plaça; isto encara va cremar molts anys quan ja no si correvent les Falles. Un dels informant dive repetidament Fueros, pero segurament corregive erròniament pel seu compte.

Prenevent “vino quemau” en acabat. Els mossos feven una carrera, i hi ere premis, algun llibre o algun dineret. Recorden saltar el foc, i tamé tocar les campanes a l’hora d’encendre, i encendre simultàniament amb els atres pobles.

El Faro vell olbidat, molt probable, podrie ser l’ermita del Puy, a 1500m, uns 300m per sobre de Liri al nord-est.

RAMASTUÉ (1380m)

Val de Benás

Correvent les Falles la vetlla de Sant Joan. Interrompudes als anys 1940.

Falla: “una garba de segle llarga”, un fustal de séguel.

Recorden dos informants prou bé el Foro a la plaça (tipo barga alta), i que li diven el Monte del Foro a un tossalet a damont del poble, entre els boixiguers, molt aprop; d’allà ixiven. Recorden saltar el foc, i tamé haver anat a “tomar el ros” (prendre la rosada) més tard en la nit. De prendre les aigües, tamé ho eren sentit.

Un possible Faro vell olbidat podrie ser l’ermita de Santa Margarita, situada a la mateixa crencha de la montanya, a 1820m, al nord-nord-est de Ramastué. É veïna

d'una segona ermita de Santa Margarita que podrie ser el Faro més vell de Eresué.

RENANUÉ (1280m)

Val de Benás

Correven les Falles la vetlla de Sant Joan. Interrompudes entre 1955 i 1965.

Falla desconeguda. Molt probablement, el Foro ere al Tossal del Castiello, a nord-est (1416m). Les veieven cremar des de Bisaurri i des de Villanova.

SAÚNC (1125m)

Val de Benás

Roden les Falles la vetlla de Sant Joan. Les han cremat sempre.

Falla: Pela d'albà posada a l'ascladura d'un totxo de vellanera; o sigue, falla de bedoll giravoltable —variant 'pla de la pèla aliniat amb el mànic'—.

Encenen en una fareta a la plaça de la iclésia i se'n van directes pel carrer avall cap a l'aparcament del barranc a nord del poble, i les fan girar allà; els més grandets se'n van un tros més amont, passant el pont del barranc, i tornen. Quan giren no ho fan en fila, sinó espaiats, en silenci casi absolut, "de manera molt delicada, una rodada de falles molt pulida", al semblar de l'observador foraster.

Recorden molt bé alguns informants havre-les corregut ben corregudes hasta els setze o divuit anys (entorn de 1950) dels tres Foros: el més allunyat, al Cantal Gordo o Horno de Cal (c1300m), al camí de la montanya, el segon a l'Arena, a mig camí, aproximadament, i el tercer entrant al poble, al Huerto d'Ambrossi. Li tocave de fer-los al rader de casar-si, amb qui l'aidés; els feven amb un vellaner ben retxo i gros de cinc o sis metros, asclat i naiat amb redortes com les falles, i enforcat tot d'argelagres i barces, i els clavaven en una escrefalla de la pedra. Enceneven, com diu Verdaguer sobre Castanesa, posant en pavelló les falles al Foro. Hi anaven 30 o 40 sagals, cada un amb dos falles iguals als que fan ara: una de grossa, que baixaven al coll, i l'atra la portaven a la mà, i entrant al poble la posaven damont de la primera

pa que s'encengués, i a la vegada tiraven la primera pa fer una foguera i feven girar la segona per damont del cap, fent alguna volta al poble. L'alcalde invitave al vi d'encabat. "El palo que ti queda, el cllavas as judietas ta que no hi vaiga lo pugó", encara avui.

Actualment són una seixantena de Fallaires, depenent de l'any. Com a novetat de fa un parell d'anys, han començat a rodar Falles un parell de mossos que passen dels trenta-cinc anys: pa n'ixos, Josè ha fet falles de dos metros de llarg i més de dos metros quadrats de pèla plegada pa cremar. El 2010, isto informant, de setanta i molts anys, ni va rodar dos.

Pero pràcticament són dos persones, i per separat, que construïssen falles. Juan de Joaquín de Mata, ell sol, trau pèla pa més de coranta falles; s'ha de fer al juny "ta que sàbega bien", amb dos o tres dies d'arrancada, ja cremarí.

Els mànic si preparen amb vellanera asclada per la punta prima, amb naies de filferro pa que no s'òbrigue: una pel davall, o dos si el totxo é molt retxo i tendís a asclar-si massa, i una al cap, a damont del combustible, pa que no màrxigue. Les peles de bedoll si fan tan grans com súrtinguen, i se hi enforquen plegades, una de sencera doblada amb dos o tres de més xiques a dins. Normalment la veta de la pèla (horizontal, posada a l'arbre) quede paral·lela al mànic; les peles de dins van alternades en ista. Amb un punxó mític, heradat de son padrí, fet amb una varilla de paraigües esmolada, punxe les esquines dels falles que s'obren massa pa lligar-les i que no crémiguen tan de pressa. Dos o tres dies antes de les Falles, les apilen totes juntes pa que s'aplàniguen.

SESUÉ (980m)

Val de Benás

Correven les Falles la vetlla de Sant Joan. Interrompudes antes de 1970.

Falla desconeguda. Les veieven cada any els fallaires de Villanova, pero no ham trobat informants locals.

El Foro (1046m), topònim coincident en diverses cartografies, està aprop del poble, al sud. É difícil determinar recorreguts més llargs que incloguessen ixo Foro; de fet,

atres pobles limiten a poca distància el terme de Sesué, o sigue que cal pensar que é el punt de partida original (des de la fundació del poble).

SOS (1150m)

Val de Benás

Correven les Falles la vetlla de Sant Joan. Interrompudes poc antes de 1980.

Falla: Probablement un fustal de séguel, perquè els informants destaquen la manera de Sahún com a diferent.

Feven el Foro a l'ermita de Santa Llúcia (1200m), no guaire lluny. El camí que hi porte té el nom, a la placa moderna, de Camí dels Falls. Se'n recorden a Villanova, d'haver-les vist córrer des d'ixo Foro.

URMELLA (1210m)

Val de Benás

Correven les Falles la vetlla de Sant Joan. Interrompudes entre 1955 i 1965.

Falla desconeguda. Probablement el Foro estave a la crencha del Solano, que marxe al nord-nord-est del poble, entre 1300 i la Cogulla (1638m), o bé a la base d'isto hombro, a l'ermita dels Sants Just i Pastor (1260m). Les veieven córrer des de Bissaürri, pero els informants no podeven precisar l'indret del Foro.

VERI (1280m)

Val de Benás

Correven les Falles la vetlla de Sant Joan. Interrompudes antes de 1960.

Falla desconeguda. Les veieven córrer des de Bissaürri i des de Villanova; segons els informants, el Foro estave a sud de Coll de Fades (1471m), sense especificar a quina distància, i diven Foro i Falles de Sant Feliu, pero ben probablement baixessen del tossal de 1635m a nord-est de Buïelgas (un nucli que semble massa xic pa tindre Falles pròpies, encà que: vedeu Rins, més endavant): els mapes del SITAR li donen

el topònim de Foro. Però podria ser que els informants de Villanova si confonguessen amb el Foro de Sant Martí (1506m) situat a nord-est de Sant Martí de Veri, visible igualment des dels dos puestos.

VILANOVA (980m)

Val de Benás

Correuen les Falles la vetlla de Sant Joan. Interrompudes entre 1960 i 1970

Falla: “Pèla d’albà possada a l’ascladura d’un totxo de vellanera”, com la de Saúnc: falla de bedoll giravoltable —variant ‘pla de la pèla aliniat amb el mànec’. Mai eren sentit a parlar de garbes pa córrer falles, però sí que algú camí eren emprat una esponja o drap atxupit d’oli i lligat al cap d’un pal.

Recorden diversos informants molt bé haver-les corregut ben corregudes hasta els quinze o setze anys. De més grans ja no les feven. El Foro el feven al tossalet del mateix nom, a 1140m pel camí de la Creu de Benasc. I recorden amb carinyo el camí tot il·luminat de brasetes enceses. Recorden que feven molta comèdia amb les Falles, anant a tallar les argelagres del Foro i a pelar bedolls des de dos mesos antes. Feven entre tres o quatre i vuit voltes pel poble i el cementiri, i les cremaven a davant de l’iclésia. Recorden vere sempre simultàniament les falles de Sesué, Sos, Saúnc, Ramastué, Bisaurri, Renanué, i el Foro de San Feliu a Coll de Fades.

Un possible Faro vell olbidat podria ser la Crus de Benás (1348m), al mateix camí.

Finalment, i ja ho diem només com a especulació, perquè amb tanta intervisibilitat de Foros com hi ha a la zona, seria estrany que digú ho recordés (o haríom d’assumir que si van deixar de fer molt antes de 1900):

Gabás (1242 m)

Val de Benás

Existís a Gabás un tossal de cim doble que si diu de San Juan o de Sin Xuan (1740m), a sud-oest del poble, vora un plano característic, d’ixos “d’akelarre”; i a

mig camí hi ha una sospitosa ermita de San Xuan. A la vora mateix dels pics, un hombro secundari té el nom de Tossal del Llum d'Abi, i cap a Abi, serien unes Falles molt guapes; llargues, per això.

RIU ISABANA

A l'altiplà escatxigat de poblets que hi ha a la capcera de l'Isàvena, que aigua avall d'Alins si tanque en el congost d'Obarra (el de les riberes tallades que done nom a la Ribagorça sencera, ripa curtia), no s'han conservat Falles: tot just la família de Rins les va recuperar fa tres solsticis. Com al Solano, la falla més comuna deve ser el fustal de séguel, i la tradició tamé parle de vere's de tots els pobles alhora.

ALINS (1402m)

Val de l'Isabana

Correven Falles la vetlla de Sant Joan. El Faro é el nom del pic (1589m), situat al nord-nordest, perfecte pa baixar falles i visible des de varios faros de la comarca.

ESPÉS

(d'Alto, 1450m; de Baix, 1330m)

Val de l'Isabana

Correven Falles la vetlla de Sant Joan. Interrompudes als anys 1960.

Falla: una trossa de teia lligada amb redortes verdes al cap d'un mànec; o bé una trossa de garraberes lligada amb redortes verdes.

El Faro done nom al pic (1771m) del Serrat d'Artiga Sierra, a sud d'Espés de Baix. Una informadora confirme haver vist cremar ixo Faro, força allunyat, i explique que si preparaven dos falles, una de teia (com la que nombre l'informant d'Artur Osona a Espés d'Alto) i una de garraberes pa recanvi a mig camí, que ere molt llarg, un dels més llargs que coneixem. Podrie ser que Espés d'Alto tingués un atre Faro, pero

no ho ham pogut confirmar; probablement correguessen les Falles com un sol poble del dit Faro. Al mentat escrit d'Osona (2006), l'informant (o l'autor) no especifiquen de quin Faro si tracte:

“Deixeu-me que us l'explique amb les mateixes paraules com m'ho han contat a Espés de Dalt:

“Sap lo que é la falla? Un faixo de madera. Què li diré jo? De mèdio metro de llarga, potser més. Ben apiada en unas cordas i per mitat un totx. I el totx el portava al coll. I quan venívan a encenre las fallas al faro, al cabo un tussal, fèvan un foc. Una animalada de foc. I els que anàvan a las fallas hévan d'anar allí. I així que las tenívan tots encenets: —Ja créman! Venga ja, au, a marxar! I a la vegada n'hi heva uno sempre ta dirigir a devant. I tots los altres en una corda a detràs. I venga, en la foguera aguella ací al coll i hasta al poble. I en arribar al lloc, a mitat de la pllaça, tumbàvan la falla allí. I allí si cremàvan. I a la vegada passàvan la venllada allí bé. I menjar i beure, de tot. Si feva a cada lloc. Se vedèvan d'ací i d'allà, moltos de llocs. I dívan que lo que pillava el fum de las fallas que no s'apedregava. Oi si las hai fet, las fallas de Sant Juan!”

LAS PAULS (1440m)

Val de l'Isabana

Correven Falles la vetlla de Sant Joan. Interrompudes entorn de 1960.

Falla: “Un fustal”, una garba de séguel lligada apreta.

El Faro, dit així, o la Roca del Faro als mapes Alpina, é al Serrat Roi, a nord, a l'atra punta de on hi ha l'ermita de San Roc (1485m) pel camí de Villargüé.

Vedeu Violant i Simorra (1950).

RINS (1530m)

Val de l'Isabana

Corren Falles la vetlla de St. Joan. Recuperades el 2009.

Falla: actualment una falla de teies.

Baixen de la Roca lo Faro com els mane el seu record. Rins é un cas poc habitual al Pirineu central, una gran casa, sola a la seua valleta, fundada al segle XII. Pero tot i així teniven el seu Faro pa complir amb la costum. Que allà correguessen Falles ajude a defensar que San Valero, Piedrafita, Renanué, que són pobles veritables, n'eren de cremar amb més raó; i així tots els pobles de l'àrea un per un, en tinguem prova escrita o no, i inclús si els habitants en neguen la memòria, de la tradició.

SUILS (1450m)

Val de l'Isabana

Correven Falles la vetlla de Sant Joan. Interrompudes als anys 1970.

Falla: una garba de séguel lligada amb redortes. Raderament, alguna vegada, cordes de paca (de pita o cànem) lligades al cap d'un mànec.

El Faro é a nord-est, a 1550m. Ere cosa de canalla, des de mitat del segle XX almenos. Hi ha un Faro vell possible, molt lògic, al Pic de Suïls (1719m), pel mateix camí, més a nord-nord-est.

Senyalem, a més, dos pobles de la Vall de Lierp aon la toponímia mos indique certa probabilitat de Falles:

Serrate (1200m)

Val de l'Isabana

Sobre Serrate, a nord-est, en un hombro del Picón de las Ocho, al cap de la Canal del Pueyo, els mapes senyalen El Faré o el Faret (1900m).

Las Vilas del Turbón (1310m)

Val de l'Isabana

Existís un Tozal del Faro (1401m) o Tusal de Comalfaro, segons els mapes, a sud de las Vilas, no molt lluny, a distància normal pa fer Falles.

De tota manera, la toponímia revela molts altres “Faros” des de Graus cap al nord: més per l'Éssera que per l'Isàvena, però també a la ribera dreta de la Ribagorçana: Ballabriga, Bellestar, Benabarri, Beranui, Berganui, Calladrons, Calvera, Castrosit, Centenera, Exep, Graus, Juseu, Lierp, Orés, Soperuny, Talamantes, Torre la Ribera, Veracruz, segons les obres Toponímia de Ribagorça de J. Terrado, M. Selfa i C. Rizos. Hi ha qui diu que podrien ser Faros amb única finalitat comunicativa (principalment defensiva), i donques, no ritual, però és difícil de demostrar en qualsevol dels dos sentits.

NOGUERA RIBAGORÇANA

No podem dir decididament si serà per casualitat o no, però el cas és que a la conca de la Noguera Ribagorçana, en posició casibé central de l'actual territori fallaire, és a on més pobles les celebren actualment i també a on més pobles les han conservat sense cap interrupció.

ANETO (1380m)

Vall de Barravés

Corren Falles per la Festa Major, primer dissabte de juliol. Interrompudes als anys 1960, recuperades el 2005.

Falla: una trossa de teies lligades al cap d'un mànec de vellanera.

Actualment si fan les faretes d'encendre amb trosses de rama de freix, en una curva de la carretera de Llauset amb vista al poble, a 1490m a sud-oest. Si baixes per la carretera mateixa hasta arribar al poble; allà si fa un recorrido complet i si tires les falles al foc tots alhora, fent un rogle al voltant d'un pi pelat i plantat (el mai) vora de l'ermita de Sant Climent, al damunt del cementiri; el mateix arbre servís varies vegades i plante tot l'any.

La gent del poble sope a la plaça antes de nara buscar les falles. Les falles les construis una brigada, són homogenies i tan ben fetes com les de Senet. Amb

samarreta commemorativa (i que tothom utilitze com a uniforme) costen 15€, i se'n veuen cremar ben bé vuitanta. Hi participe gent de totes les edats, de manera que pel poble el ritme é tranquil, encara que els joves bé proven de córrer.

Un possible Faro Vell, que la toponímia semble reflectir, serí a la Serra dels Evangelis, a oest-sud-oest a 1730m (Bordas, Toponímia del municipio de Montanuy).

BARRUERA (1090m)

Vall de Boí

Correven Falles la vetlla de Sant Joan. Interrompudes menos de dos dècades a mitjans del s. XX. Mogudes el 2011 al dissabte 2 de juliol; han fet puïar el Faro uns centenars de metres amont, a prop d'un dels antics.

Falla: una trossa de teies de pi roi o negre tatxades i naiades al cap d'un mànec, normalment de vellaner. A Barruera é característic un model de falla que si fa sense tatxes, colant enginyosament dos travessers en un mànec de vellaner asclat en creu, com a la descripció de Violant i Simorra (1950) pa Durro, pero formant des de la creueta un pom cònic de teies fines molt ben arreglat, atapit contra unes quantes naies. Encara se'n veu més del 10%, d'istes falles, a Barruera.

Baixaven des del Faro fet a 1180m a sud-est del poble. Se hi feve un sopar comunitari aprofitant el foc i encabat si baixave caminant hasta la palanca vella, encabat si correve pel poble hasta el cap i si llançaven les falles en foguera vora el riu; llavors si repartive vi i coca, i no se hi feve ball perquè coincidís amb la Festa de Boí, que é molt aprop. Ara el Faro està a uns 1300m, al cap d'un tram curt de camí nou; amb el canvi de dia se hi reunissen més fallaires d'atres pobles, i el sopar ja no é comunitari, si fan més voltes pel poble, la foguera amb les falles si fa a l'atre costat del poble, encara més apartada que antes, i sí que se hi fa un ball a l'aire lliure.

Segons Joan Amades (1949), cada any canviaven la ubicació del Faro, depenent de sembrat i guaret, igual que a Erisué. Segons informació oral, hi ere dos Faros vells: un, el de Sant Miquel, é a nord-est del Faro nou, molt a prop, i l'atre, el de Comaduga, bon tros més al sud; pero pals dos Faros si farie anar bàsicament el

mateix camí.

BOÍ (1280m)

Vall de Boí

Corren Falles la vetlla de Sant Joan, coincidint amb la Festa maior, amb interrupció d'uns vint anys a mitjans del segle XX.

Falla: una trossa gran de teies de tres pams arreglades, de pi negre, al cap d'un mànec de vellaner, agafades amb dos naies i tatxes.

Si corren des del Faro ja descrit per Violant (1953), a la roca del Clotet d'Escuder, a 1460m, a sud, per damunt del camí de Durro. Allà els fallaires mengen i beuen, i encenen amb una fareta de ginestes al clotet mateix, encenent el Faro al moment de baixar. Si baixen caminant hasta la plaça de l'abeurador del pontet de Boí, i si fa una volta i mitja al poble, pa acabar a tra vegada allà, aon si llancen les falles, i aon hasta fa pocs anys si feve la festa.

Vedeu la descripció completa de Violant i Simorra mentada.

BONANSA (1230m)

Vall del Baliera

Corren Falles el dissabte passat Sant Joan. Interrompudes en algun moment dels anys 1960, represes un any aprop del 1975, recuperades el 2007. Si correven en el passat la vetlla de Sant Joan.

Falla: d'ascles de pi roi, amb un mànec de pi roi jove, menos de dos metros en total. Antes, un fustal de séguel, el record é clar.

Actualment fan el Faro i baixen des de Sant Aventí, ermita a 50m de desnivell i 700m de recorregut del poble. Sopen allà i encenen al mateix Faro.

El Faro é el nom del pic (1334m) situat a E del poble seguint el camí de Sant Aventí. No ben bé el pic de la serra, sinó més a l'est encara: una situació extranya, com si

vulguessen anar a buscar la vista d'algun Faro de la Vall de Boí. Podrie ser un exemple clar de com la iclésia va fer construir una ermita al recorregut de les Falles, al Faro xic segurament, pa interceptar els fallaires i així tindre-ho més fàcil pa reorientar el ritual i enculturar la població.

Van deixar de córrer Falles entorn de 1960, i llavors encara veniven del Faro que diu la toponímia, força més allunyat que l'actual. El 1974 o el 1976 (o potser uns pocs anys antes, depén de amb qui enraónigues) les van recuperar pero només ho van conseguir un any. Recorden que ixo intent va ser casi com antes: des d'un punt a mig camí entre l'ara "Faro vell" i l'ermita, i amb falles de séguel.

El 2007 les van recuperar perquè Ramiro va fer una garbera de falles de rama de pi lligada apreta al cap d'un mànec. Al cap de quatre anys, la cosa pinte per ben recuperada, i la festeta que hi va al rader é molt íntima, amb un encertat grup de balls tradicionals. Ara les falles són de pi roi del pinar, o de fusta de reciclatge. Algun any han sigut fetes per encàrrec; pero el 2011 el mateix Ramiro ha dirigit un taller pa ensenyar els xics. El recorregut é molt curt, un dels més curts, des de l'ermita de Sant Aventí; una baixada tranquila, un parell de voltes al poble al pas, pero això sí: una foguera al mig de la plaça, com ha de ser.

CASÓS (1220m)

Vall de Barravés

Corren Falles la vetlla de Sant Joan. Interrompudes als anys 1950. Recuperades el 2008.

Falla: una trosseta de teies al cap d'un mànec de vellanera.

Fan el Faro a oest-nord-oest del poble, a 1300m, aon la pista del pinar passe la crenxa. Hi participen totes les edats. Mengen i beuen encabat de tirar les falles a la plaça.

El Faro vell é dit el Tossal des Falles (1488m), a SSE, amb vista cap al Faro de la Serra de Vilaller i al Faro Vell de Llesp a través del Coll de Sarreres, cap al de Bonansa, Pont de Suert i potser d'atres.

CASTANESA (1480m)

Vall del Baliera

Corren Falles el primer divendres de Juliol coincidint amb la festa maior. Interrompudes entre 1960, aproximadament, i 2008; antes les feven la vetlla de Sant Joan.

Falla: una trossa de fusta de reciclatge o de teies al cap d'un mànec més aviat llarg.

Fan el Faro a la crenxa oest del Serrat Qüeso, a uns 1600m, a sud del poble. El mateix faro servís pa encendre les falles, encabat de sopar una brena comunal. Les falles si baixen caminant hasta un indret de la pista aon s'ajunte la canalla, barreats entre els grans, que són de tota edat i sexe. Al poble, corrent menos que més, si fa una volta llarga hasta l'iclésia de Sant Martí, passant dos vegades per la plaça, i si torne a l'abeurador del barranc a tirar les falles. En el passat reculliven carbons i teies caigudes de les falles pa protegir l'hort de malures.

El Faro Vell, per tradició local, i probable per tal com si verie de Vilaller i atres pobles, é més amont de la mateixa crenxa, el pic sud del susdit Serrat, a 1690m.

CÓLL (1160m)

Vall de Boí

Correven Falles la vetlla de Sant Joan, segons Violant i Simorra (1950); Coello i Larrégula (1990) n'esmenten el Faro, pero no ham trobat informacions orals de quan si van perdre, ni cap detall.

Deven fer el Faro a sud-oest del poble, a 1316m, dit la Roca de l'Àliga, per damont del camí de la Creu de Coll. Pero tamé podrie haver estat, més dret pero plausible, a la crenxa de Consesse, en algun punt entre els 1400 i els 1700m (especialment 1650m), a nord-oest del poble.

DURRO (1400m)

Vall de Boí

Corren Falles el dissabte més aprop de Sant Quirc, 16 de juny, per la Festa maior, pero si el sant coincidís amb dissabte les corren la vetlla com feven antes. Sense interrupció coneguda.

Falla: una trossa de teies de tres pams, de pi negre, al cap d'un mànec de vellaner, agafades amb dos naies i tatxes. No hi són estranyes les falles rantineres, fetes amb una teia grossa amb talls oberts a motosarra, amb un mànec empotrat en un forat.

El Faro i la baixada són molt similars a lo descrit per Violant i Simorra (1953); el Faro vora l'ermita de Sant Quirc, a 1490m a oest-sud-oest. Si sope la brena i si beu i encabat s'encenen les falles amb un parell de faretes ja preparades.

Llavors, tots els fallaires en rogle amb un ginoll a terra, resen un parenostre que un fallaire veterà del poble diu ben fort. Les tres voltes a l'ermita, agenollant-si a cada passada per davant de la porta, descrites per Violant, ja no serien possibles amb la quantitat de fallaires d'avui dia. Si baixe un bon tros per la pista encimentada i després pel camí vell, travessant el riuet i tornant a la pista a l'entrada del poble. Si fan dos voltes corrent i s'acabe al sols del poble, formant la foguera amb les falles aprop de la carpa aon si fa el ball.

Segons Javier Terrado, *Toponímia de la Ribagorça 3: Els noms de lloc [del municipi] de la Vall de Boí*, l'indret dit Xerixinti o Xirixinti, que cau al bell mig de la montanya de Durro, tindrie l'origen en Xera (foguera) Santa, cosa que l'autor ha relacionat amb el Faro i la costum de les Falles, pero no é fàcil de defensar la hipòtesi sobre el terreno.

Vedeu la descripció completa de Violant i Simorra mentada.

ERILL (1290m)

Vall de Boí

Corren Falles el primer dia de la Festa maior, per Sant Cristòfol (10 de juliol); interrompudes durant algunes dècades a mitat del segle XX.

Falla: una trossa de teies llarges de pi roi o negre al cap d'un mànec de vellaner.

Si corren des del Faro "autèntic", a 1530m a nord-nord-oest del poble, al sols de les cultes solanes de Basco. Si sope allà, cada un de la seua brena, i s'encenen les falles amb un parell de faretes de ginestes i boixos; al moment de baixar s'encén un Faro de pi. El camí està obert de nou pa recuperar isto Faro, que ere reconegut com el Faro autèntic tot i que des de que si van recuperar, fa uns trenta anys, s'eren corregut des d'un Faro Nou a l'atre costat del barranc, a 1450m a oest.

Si fan dos voltes corrent pel poble i si tiren les falles a sota de la carpa montada vora el barranc, aon si repartís coca i vi i comence el ball de Festa maior tot seguit.

El topònim Faro d'Erill é un dels casos de Faro Vell molt probable pero casi increïble: està a 2062m a oest, seguint amont el Faro Nou ara abandonat.

FONCHANINA (1400m)

Vall del Baliera

Correven Falles la vetlla de Sant Joan. Interrompudes antes de 1930.

Falla: si recorden els fustals de séguel.

El Faro toponímic é entre 1600 i 1700m a la crenxa oest que baixe del Serrat de la Quasta; é probable, acceptant ixo, que el Faro haguès estat més amont, a 1800m.

Fonchanina, además de la prova toponímica, é citat per Amades (1949).

LLAGUNES (1180m)

Vall del Baliera

Correven Falles la vetlla de Sant Joan. Perdudes al final de la década de 1950.

A l'època de l'abandonament, sol cremaven la canalla.

LLESP (960m)

Vall de Barravés

Corren Falles el dissabte de la Festa d'estiu, el quart diumenge de Juliol. Interrompudes entre 1949 i 2009; antes les correven la vetlla de Sant Joan. Les van cremar la canalla des del cementiri una sola vetlla de Sant Joan a principis dels 1980. Llesp no té res a vere amb Sant Jaume, sinó que va inventar una Festa a l'estiu, al diumenge lliure entre Taüll i Barruera (ja fa més de trenta anys); la Festa Maior é la del patró, San Blas, al Febrer.

Falla: el 2010, un rull de pi roi pelat i asclat en creu entatxonat de teies de pi negre, de l'alçada dels fallaires, a l'estil d'Isil. L'any 2009, una trossa de quatre llates de pi negre de reciclatge amb algunes teies a dins, lligades amb naies i tatxes al cap d'un mànec de vellaner. Van fer proves, igualment, fent falles llargues de séguel fustal lligat amb vencills, pero de moment, lo que abonde i sobre é el pi roi de repoblació.

Baixen des del Faro de Tartero (citad per Violant i Simorra, 1950), fet a 1105m a nord-est del poble, a damont del Forat de Mòra i de la càmara d'aigües de la central, des del mateix puesto des de on si van deixar de baixar el 1949. Encenen amb faretes i no hi han fet un Faro veritable hasta ara perquè el risc d'incendi, a final de Juliol, sempre serà alt. Els Bomberos voluntaris del Pont monten una línia de pressió d'aigua des de la plaça i per tot el camí hasta el Faro. Si baixe caminant pel camí de la càmara hasta la Font Vella, aon si comence a córrer, donant una volta a l'icléssia i per tot el poble, i tornant a la plaça, aon els fallaires s'esperen i fan un rogle pa tirar tots alhora les falles al peu d'una Faro de la plaça. En isto poble, com que la tradició diu molt poques coses, tant el model de falla com el final són inspirats en d'atres baixades.

La canalla corren Falles antes que els grans, des del cementiri, aon una Falla plantada i alguna fareta els servís pa encendre; fan una volta llarga al poble i fan un rogle com els grans a la plaça; són ells els que encenen el Faro de baix que senyale als del Faro de dalt el moment de començar a baixar.

El Faro Vell é un topònim perdut avui en dia al mig del pinar de Sarreres, al límit del terme municipal, a 1300m a oest-sud-oest; pero per la referència de Violant podem dir que ja ere Faro vell al 1930, segurament molt antes. Al 1605, per això, va ser

escrit Faro sense adjectius, o sigui que el podem considerar actiu llavors (Piqué, 2010).

MONTANUI (1190m)

Vall de Barravés

Corren Falles la vetlla de Sant Joan. Sense interrupció coneguda.

Falla: d'ascles de pi roi i/o fusta vella, amb mànec de vellaner, dos metres en total. De memòria oral, saben fer encara la falla sense ferro que concorde perfectament amb la descripció de Violant i Simorra (1950) pa Durro: dos travessers xics en un mànec asclat en creu immobilitzen des de dins un feix de llenya (a Montanui proposaven els parrals vells de l'hort) que s'aprete cap a fora contra dos anelles de vidriguera, que no són exactament redortes.

Actualment fan el Faro i baixen des de la càmera d'aigües de la central hidroelèctrica, a on é còmodo de pujar les falles i la fusta de reciclatge pal Faro amb vehicles. Encenen després d'haver sopat al poble, i baixen pel camí vell. Corren un parell de voltes pel poble i llancen les falles en una placeta a la vora del poble; encabat repartissen un vi cremat.

El Faro é el nom del pic (1325m) situat a oest-sud-oest del poble, uns centenars de metres més amont que l'actual Faro. Antigament, el radé casat del poble tenive la obligació de fer o portar al Faro la llenya necessària, tot i que cap casat correve; ho ere de fer vàrios anys, si no si casave digú més. Isto Faro està citat per Coromines el 1957.

EL PONT DE SUERT (860m)

Vall de la Ribagorçana

Corren Falles la vetlla de Sant Joan. Interrompudes entre els anys 1950 i 1987.

Falla: una trossa d'ascles de pi roi lligades amb aram i tatxes al cap d'un mànec de vellaner.

El Faro é a l'indret senyalat com a Castell de Vilba, al límit del terme a oest-sud-oest del poble, a 1040m. Actualment si baixa per la pista o carretera de Buirà, encabat de sopar al Faro. Els fallaires baixen més o menys ordenats hasta el pont del barri d'Aragó, pero antes ja comencen a córrer, arribant en grups o sueltos a la Plaça del Mercadal, aon s'esperen en rogle voltant el Faro de la Plaça (un roure dret, pelat pero amb la corona natural, fou citat per Violant i Simorra (1950); actualment un pi), pa tirar-hi les falles tots alhora. Després s'oferís un beure i coca a tothom.

Sebastià Jordà i Oriol Riart (2010) recullissen una notícia de La Vanguardia del 23 de Juny de 1926, en qué si parle de tres Faros i si descriu els fallaires, amb mocador de seda (no sabem si al coll o al cap), amb una falla de tres teies lligades amb belligueres (vidrigueres), que “gritando salen disparados hacia el pueblo”.

SENET (1310m)

Vall de Barravés

Corren Falles el dissabte antes de Sant Joan, o alguna vegada després, coincidint amb la festa maior, sense interrupció coneguda. En el passat ho feven la vetlla del precursor.

Falla: una trossa de teies de tres pams molt ben arreglades al cap d'un mànec llarg (en total dos metres i mig) lligades amb naies de filferro i tatxes. Les fa un grup d'homes pagats per l'Ajuntament; el preu de la falla (i de la samarreta commemorativa que servís d'uniforme fallaire pa la gran majoria) é pa la comissió de festes.

Fan dos faretes grosses, en un indret actualment força boscat de boixeres dit el Faro, a uns 1540m a sud-est, pel camí vell de Gelada, que é per on si baixa. Sopen al poble i puien encabat, casi tots caminant; els músics tamé puien al Faro, de vegades, i acompanyen tota la baixada. Segons com vaigue ista, cal córrer pel poble o no. Les campanes repiquen tamé. La canalla baixen els seues falles des de vora de la iclésia quan els grans comencen a encendre les seues.

Tal com van arribant els fallaires al prat comunal vora del barranc, si coloquen en rogle voltant “la Biga”, un pi llarg i prim, pelat pero amb una corona de rames

natural. Al final quede isto mai voltat completament de fallaires amb les falles a terra, i a un senyal, les alcen enlaire, i a un atre senyal les llancen al peu. Llavors é el moment de pendre moscatell i coca, que si fa allà mateix pero si el temps no ho permet, a la carpa del ball.

Un possible Faro Vell podrie ser a Estarredono, a l'envista del poble, a on hi ha una ermita de Sant Isidre i, de antes, un dolmen. No obstant açò, la memòria oral no l'accepte.

SENYIU (1280m)

Vall del Baliera

Correven Falles la vetlla de St. Joan. Recuperades durant uns pocs anys en el present segle i perdudes atra vegada.

TAÜLL (1509m)

Vall de Boí

Corren Falles el divendres de la Festa maior, tercer diumenge de Juliol. Sense interrupció coneguda.

Falla: una trossa de teies de tres pams o més, de pi negre, al cap d'un mànec de vellaner, agafades amb dos naies d'aram i tatxes. Són cada vegada més habituals els rantiners, falla feta amb una sola teia natural, especialment bona, rebaixada del mànec si é guaire grossa, asclada i entatxonada amb més teies.

El Faro i la baixada són molt similars a les descrites per Violant (1953); encara que durant unes dècades si van córrer les Falles des de la Santeta, planeant a oest-nord-oest des de damont de Santa Maria. Recuperat ja fa més de trenta anys, el Faro é a 1773m a nord, a damont d'una esbomegada característica. Hi planten, el dumenge més aprop de Sant Pere, un pi cada any, i formen el Faro amb lo que ha quedat dels anteriors; el pi, el baixen arrossegat amb cordes des de la serra de Casesnoves, a 2150m, a on no é impossible que hi haigue un Faro Vell per quan són els pins negres més propers; en ixo cas, la baixada inclourie un arrullader de falles com el d'Isil.

S'encenen les falles encabat de sopar la brena per colles, amb dos o tres faretes de ginestes, i si baixen ordenats fent zetes pel cleuat de la dreita de l'esbomegada, amb el radé casat del poble al davant. Els cinc o deu raders encenen el Faro quan la serp de foc ja é estesa pendent avall. En passar el barranc, a la curva de la carretera, els músics comencen a tocar la marxa dels Fallaires; istos arranquen a córrer i donen tres voltes pels carantussos del Barri, llançant finalment les falles a sota de la font del Cap del Riu, o alguns anys aprop de Sant Climent. Encabat si puie a la plaça de Santa Maria, aon si repartís vi dolç i coca, i comence el ball de la Festa. Cap a 1993 encara si deixave la foguera de les falles a la plaça.

Respecte dels rantiners (rentiner, rantiné), que són especialment comuns a Taüll pero completament excepcionals als atres pobles, cal dir que al nostre record (des de 1990) se n'hi veieven molt pocs. El 1987, segons un informant de bona memòria, l'únic el portave Moliné, casat aquell any, i le hi va canviar a l'entrar al poble per una falla massa grossa que portave ell; "vai córrer amb l'única rantinera que hi ere, i allò ere manós!.. equilibrat, no pesave molla, si portave com un misto!" No sabem si cent anys enradé ho eren totes les falles, o bé cap. En els raders vint anys, per això, ham vist passar de 75 a 130 fallaires (aproximadament), pero de 5 a 70 rantiners; cada any n'hi ha vàrios de més de quinze quilos, i poques falles hi arriben mai, a n'ixo pes. Que segons el testimoni de "la rantinera" susdit i el nostre record, no ere la idea, antes: els rantiners eren millors que les falles perquè amb menos quilos portaves més foc i el pes més equilibrat.

Vedeu la descripció completa de Violant i Simorra a La Festa Major...(1950); vedeu de moment la més antiga que en coneixem, la de Joan Danés i Vernedas (1930):

"[Havent explicat molt bé els balls de Sant Isidre, del Contrapàs i de La Pila] El ball o dansa, però, de més excel·lència, és el que executen els joves a la nit de la pròpia festa major. Pugen a un serrat situat part damunt del poble, encenen allí les teies que porten a prevenció i, degudament espaiats, en filera i amb ritme, en davallen bo i seguint totes les giragonses del camí, bo i produint a l'espectador un efecte talment fantàstic. Quan arriben a la plaça del poble, amunteguen els trossos de teia que els resten, amb els quals es fa una gran foguera i, naturalment, és una foguera que el jovent salta i torna a saltar una pila de vegades, tal com en les de Sant Joan. Per això, aquella dansa, que en podríom dir avui marxa de les antorxes, és una còpia de la que

feien els antics fallaires a la nit de Sant Joan, segons una cançó aplegada, precisament a Bohí, pel nostre Marian Aguiló.”

Que en digue una dansa, mos sembla perfectament encertat. Mos hi falte, com en casi tots els observadors de les Falles d’antes de 1960, una descripció de la falla més enllà “d’unes teies”. Ara: que no digue “Falles”, mos estranye; que l’anomenigue “marxa de les antorxes”, le ho podríom passar; pero que no hi veigue més que “una còpia de la que feien els antics fallaires”, é desconcertant. Només per faltat el sant característic, ja li sembla una atra cosa? Tot plegat, mos sembla que no ho va vere en persona. Hagués sentit d’algú les paraules clau, encara que no fos que per casualitat. O les paraules clau només ho són pa natres?

VILALLER (970m)

Vall de Barravés

Corren Falles la vetlla de Sant Joan. Les han corregut sense interrupció coneguda.

Falla: fan falles unint tres taules tallades en diagonal, formant una piràmide molt allargada lligada amb naies d’aram, que emplenen de teies de pi negre. Les falles poden arribar a tres metros, pero en poques ocasions, i les fan per colles (sovent, per penyes). Hi ha testimonis fotogràfics del 1963 d’isto model de falla (CEV, 2010), en qué s’endevinen algunes taules rebaixades a triangulars amb astraleta, com tamé alguna versió més curta i amb mànic, pero mos sembla que no pot ser un model de falla preindustrial, a menos que pensem en tres ascles de teia de més d’un metro formant la estructura que s’emplenarà de teies més xiques.

Fan el Faro a la curva del pal elèctric, a de la carretera o pista de Casós. Havent sopat i begut allà a plaeret, encenen les falles i baixen per la mateixa carretera; la canalla han cremat antes des del límit del poble. Travessen els carrers del poble caminant i llancen les falles en foguera al Mai, un pi pelat amb la corona natural, plantat uns dies antes a la plaça de Massaneres, a on beuen i mengen atra vegada. Després hi ha ball.

Els Faros originals són quatre: puiant, el Faro del Barranc de Baix (980m), el Faro del Tossal de les Forques (1080m), El Faro dels Carantos (1330m) i el Faro de la

Serra (al bell cap de Sarreres, 1485m), els primers a est-sud-est i el radé seguint a sud el fil de la serra. Als anys 1960, les mateixes fotos són testimoni encara del Faro dels Carantos, estant ja massa boscat el de la Serra. Les repoblacions forestals van obligar a abandonar-los i a canviar el recorregut.

Buira (1190m)

Vall de la Ribagorçana

Un informant descriu “un gavell de fullada de roure” pa baixar falles.

Cardet (1150m)

Vall de Boí

Lo Faro (1451m) é un surtint de la Serra de Toirigo a sud-oest del poble. Se hi verien el Faros d’Iran, Barruera, i segurament d’atres.

Castarné (840m)

Vall del Baliera

Segons A. Coello i R. Larrégula (1990, p. 47 i 48), “Des del Castell de Vilba, Faro del Pont de Suert, [són visibles els pobles de] Sirès, Espollà i Gavaret, i els Faros de Coll i Casterner”.

Pero el topònim é equívoc, perquè des del Faro de Pont de Suert si poden vere igual un Faro de Castarné de les Olles, vora de l’embassament d’Escalaes, com un possible Faro pa Castarné de Noals (si fos compartit amb el Faro Vell de Bonansa: a Castarné de Noals li serie tamé lògic, si s’hagués triat pensant en la intervisibilitat entre Faros).

Erillcastell (1420m)

Vall de la Ribagorçana

Citat el Serrat del Faro per Glòria Francino, Toponímia de la Ribagorça 2: Els noms de lloc [del municipi] de El Pont de Suert: “al cap del Vedat Gran, i hi passa el camí vell que anava a Santa Margarida i a la muntanya”, o sigue a nord-est del poble. Isto topònim, extranyament, no té les coordenades al llibre; suposem-lo a 1500m.

Gironella (1040m)

Vall de la Ribagorçana

Citada la “Roca del Faro” per Glòria Francino, *Toponímia de la Ribagorça 2: Els noms de lloc [del municipi] de El Pont de Suert*: “a la punta de l’obaga de la borda de Gironella” a 1191m a sud-est.

Gotarta (1180m)

Vall de Barravés

Citat per Glòria Francino, *Toponímia de la Ribagorça 2: Els noms de lloc [del municipi] de El Pont de Suert*, apareix el topònim Faro a Gotarta, “al sarradet a l’oest de la carretera que puja al poble i dels Fifers”; o sigui pràcticament a la mateixa altitud del poble, a sud-oest del mateix, en realitat.

Igüerri (1330m)

Vall de Barravés

Segons A. Coello i R. Larrégula, 1990, *L’organització administrativa a la Ribagorça s. X-XIII*, p. 47 i 48, “El Faro d’Igüerri és visible d’Adons, Aguilar i Viu”. Isto Faro, lògicament, haurie de ser a la Roca Cubella, a 1473m a nord del poble.

Iran (1280m)

Vall de Barravés

Citat el “Tussal del Faro” per Glòria Francino, *Toponímia de la Ribagorça 2: Els noms de lloc [del municipi] de El Pont de Suert*. É a 1522m, directament a damunt del poble, a nord-est. Francino diu que l’informant no hi ha vist mai falles. Isto Faro també surt als mapes de l’ICC.

Massivert (1300m)

Vall de la Ribagorçana

Hi ha, a la Serra de les Pales, Lo Faro, 1456m a sud-sud-est del poble, segons l’ICC. Serie intervisible amb el Faro d’Erillcastell, algun del Baliera, potser, i amb el sospitós Tossal de Sant Quiri (1627m) entre Sas i Sentís.

Saraís (1330m)

Vall de Boí

Segons Javier Terrado, Toponímia de la Ribagorça 3: Els noms de lloc [del municipi] de la Vall de Boí, l'indret anomenat Faro de Saraís é al Pic de Codó (1826m a nord-nord-est), al cap del Serrat de la Mosquera, o potser un poc més avall a 1690m.

Sirès o Espollà (1075m)

Vall de la Ribagorçana

El Tossal de les Fogueres (1328m) (el nom l'ham trobat natres als mapes), é molt escaient pa Faro de Sirés i/o Espollà, amb dos ermites sospitoses pel camí, Sant Bartomeu i Sant Cristòfol. Quede a oest d'istos pobles.

RIU FLAMISELL

La vall del Flamisell, que a la Pobla de Segur aboque les aigües a la Noguera Pallaresa, comprén la Vall Fosca i la vall de Bòsia, o vall de Bellera, i algunes petites conques laterals. Com que Violant i Simorra ere de Sarroca de Bellera, a la seua obra se hi citen, ací i allà, una colla de pobles, alguns amb molt pocs o sense detalls. Per això, com hasta ací, posem els noms d'alguns pobles en minúscula, si només disposem d'ixa font i no els ham pogut confirmar ademés amb toponímia o fonts orals, com érom explicat, no cap perquè en vulguem desconfiar, de Violant.

PAÜLS (1010m)

Vall del Flamisell

Correven Falles la vetlla de Sant Joan. No sabem quan si van interrompre, pero Violant i Simorra cita isto poble, descriu la falla, i en recullís una cançó:

Astanit si fan les falles,
de sant Pere i sant Juan;
i astanit si fan les falles

que pertot lo món si fan

Falla: un feix d'escorces de xop, trémol, etc., segons el mateix Violant.

El més possible Faro antic é l'ermita de Sant Quiri, a la divisòria amb el Pallars Sobirà, a 1833m a est tant de Paüls com de Pobellà i Mont-Rós, amb una visibilitat extraordinària, i advocació sospitosa, com la del Faro de Durro. De la Collada de Sant Quiri en baixa el Barranc del Foguer, cap als pobles.

Segons Ramon Violant i Simorra (1934), "Festes tradicionals del Pallars" (Obra Oberta 4, Altafulla, p. 17-23):

"A Paüls (vall del Flamisell), els fadrins encenien una foguera a les envistes del Gramenet, on encenien les falles, i les portaven cremant fins al poble; mentre ells encenien l'esmentat foc, les minyones, a la plaça del poble, encenien una altra foguera que era ascompassada pels fadrins, així que anaven arribant, amb la falla encesa; saltaven el foc i feien l'acatament a l'alcalde pedano, que presidia la festa assegut al davant de la foguera. Feta la reverència (que consistia a flectar genoll en terra al seu davant, tot traient-se la gorra), tiraven la falla al foc. Quan tots havien saltat la foguera, les minyones voltaven aquesta agafades de les mans, de la forma esmentada, i convidaven els fadrins a la dansa cantant-los aquesta julia:

—Entreu-hi, entreu-hi, a la dansa,

fadrinets de l'enredó,

que les roses són cobertes

de la vostra resplendor

"Els fadrins es donaven per convidats i entraven a la rodona mirant de quedar més o menys aparellats, tot cantant aquesta altra:

—A la dansa hem entrat;

minyones no us sàpiga greu,

hem entrat per alegrar-nos,

també volem que us alegreu. (...)

"Ja tots agafats i dansant, s'anaven tirant floretes (...)

"Aquest costum i aquestes corrandes fa una quarentena d'anys que estaven en ple ús, i en deu fer uns vint que només es fan els focs. Quan estaven cansats de dansar i tirar-se força sàtires, anaven a buscar-se un tros de pa i una rosteta (un tall de cansalada fregida), i el jovent, acompanyat de l'altra gent, anava a menjar-s'ho a una

era, on el poble havia fet portar un sesté de vi que pagava cada any als fallaires, i servia per a remullar la gorja tots plegats. Després d'aquest frugal ressopó, anaven a dormir tots, menys els fadrins, que rondaven les minyones cantant-los corrandes i també jotes acompanyades de guitarra, pandero i ferrets. En començar a cantar, sempre cantaven aquesta julia:

De cançons i de julies
tota una quartera en sé,
les butxaques ne tinc plenes
i un sac que en deslligaré”

LA POBLA DE SEGUR (530m)

Flamisell i Pallaresa

Baixen Falles la vetlla de la Mare de Déu de Ribera. Van començar entorn de 1960.

Falla: una trossa de teies grosses i poc arreglades al cap d'un mànec llarg, més de dos metres tot plegat. Utilitzen més de dos naies de filferro, la majoria, i moltes tatxes. Cada fallaire si fa la seua falla. El model de falla va ser importat de Durro; antes ho eren fet amb fanalets de llum elèctrica amb bateries, que encara fan anar pa la baixada pel bosc; els primers anys ho van fer amb fanalets de cinc llums de petroli, amb un mànec fixo.

Baixen de Santa Magdalena, el pic a oest, a 700m, pel camí vell. La montanya està repoblada de pins de manera que només baixen, des de 2005, de dos a sis falles enceses, alternades amb una dotzena d'elèctriques; el resto (hasta coranta-cinc o cinquanta) les encenen amb tres faretas a l'entrada del poble. Els fallaires recorren el pont sobre el Flamisell i el cap del poble amb les respectives pubilles de bracet, tots vestits amb "l'estàndard folklòric" de català. Un ramat de canalla, vestits igual, els seguissen, tamé aparellats. Deixen les falles en una o dos fogueres a la plaça de la Pedrera, a on serà la festa, i van a l'iclésia de parella encara, a retre honors a la Mare de Déu de Ribera. Encabat si ballen sardanes: les tres primeres, es fallaires i pubilles sols, i encabat si retiren, tamé sols, a un ressopó dempeus ofert per l'ajuntament.

SARROCA DE BELLERA (1000m)

Vall de Bellera

Baixaven Falles la vetlla de Sant Joan. Interrompudes antes de 1920.

Segons Ramon Violant i Simorra (1934), “Festes tradicionals del Pallars” (Obra Oberta 4, Altafulla, p. 17-23):

“A Sarroca de Bellera (vall de Bòssia), mentre el foc s’anava encenent, els joves i els nois encenien les faies (allí faies; a les altres valls, falles) fetes de peles d’arbre, ben seques i lligades amb redortes i, brandant-les ben enlaire, les portaven cremant pels carrers del poble bo i cantant:

Aquesta nit farem les faies,
les faies de Sant Joan.

Sant Joan passa al davant
amb un plat de caragols

Sant Pere li va al darrera
i amb lo dit remene’s cols.

“En arribar a la plaça on hi havia la foguera, ascompassaven aquesta i apagaven la faia. Els supersticiosos la saltaven nou vegades per desambromà’s. I després es donaven les mans, joves i noies, i tothom que volia, i marcant un punteig cap a la dreta cantaven cançons i corrandes més o menys satíriques retraient-se llurs qualitats bones o dolentes l’un a l’altre. A començos d’aquest segle, encara era costum de voltar la foguera i portar les faies pels carrers, però cantant cançons del “dia” i no de caient popular; a més, al so d’un desballestat violí, es ballava l’agafat. De fa uns vint anys [açò é, 1920], recordem la corrande que donem i les cançonetes populars “Pastoret d’on vens..?” i “L’airet de la matinada...”, que cantàvem barrejades amb la darrera cançoneta que havia eixit. Ballaven a l’entorn del foc fins per allà quarts de dotze [recordem, hora de sol], hora en què els fallaires tornaven a encendre les faies i les portaven cremant pels volts del poble, servint d’espectacle a la gent que ho contemplaven.”

Aguiró (1370m)

Vall del Flamisell

“En alguns pobles de les valls de Boí (Ribagorça) confrontants amb el Pallars, i també en alguns pobles del Flamisell, entre ells Aguiró, després de les falles els fadrins collien herbes de Sant Joan i en feien feixets, que col·locaven al llindar de la porta de totes les cases.” (Ramon Violant i Simorra, 1934, p. 21).

Bellanos (o Avellanos, 1370m), Les Iglésies (1050m) i Manyanet (1490m)

Vall de Bellera

Els cite, i n'explique la forma de la falla, Violant i Simorra (1950). Entenem que tots istos pobles cremaven Falles el mateix dia, la vetlla de Sant Joan.

Astell (1150m)

Vall del Flamisell

A l'atre costat del Barranc del Solà al cap de la Serra de Sant Miquel, a nord del poble, hi ha el Plan de Far a 1780m, segons els mapes de l'ICC, i la Roca del Far a 1673m.

Erdo (1210m) o Buira (1110m) o Castellvell de Bellera (1370m)

Valls de Bellera i del Flamisell

A una distància pràcticament idèntica dels tres pobles, centrat, hi ha el Pui de Far, 1623m.

Espui (1280m)

Vall del Flamisell

A l'espatlla est del mateix Tossal de la Costa (2604m) del qual el Plan de Far proposat d'hipotètic Faro pa Astell, hi ha la Mare de Déu del Far, a 1590m i a sud-sud-oest d'Espui, segons els mapes ICC.

ARRIU GARONA

A les riberes de la Garona, país occità, la Festa de les Falles si difumine en una Festa deth Haro, i encara passada la frontera si quede en Brandon. I cap poble, passada la frontera estatal, recorde falles ni falletes de rodar vora ixos Brandons que, no obstant el nom, fàcilment són identificables amb la forma dels foros de Saúnc, amb els Haros de Lés (i Arties, encara que no hi haigue falles) i Isil. Un número sorprenent de Brandons creme encara als voltants de cada solstici d'estiu.

ANTISHAN DE FRONTINHES (500m)

Cominges

Cremen el Brandon la venlla de Sant Joan.

Sense interrupcions conegudes. En cremaven dos, en el passat, un de Sant Joan i un de Sant Pere.

ARTIES (1140m)

Aran

Sempre han cremat eth Taro la vetlla de Sant Joan, que tamé é la Festa maior.

El Taro é com el de Lés, conífera asclada a mà amb tascons de fusta, pero sense coronar, i més xic, de set metros i mig per 45cm de diàmetre. L'enceben amb gasoil. Encenen el Taro després de ser beneït pel rector, i quan brandeie, enlloc de deixar-lo caure cremat, el tiren a terra, li pien unes cadenes llargues i l'arrosseguen cap al poble, mentre el salten, i el presenten a davant de l'Ajuntament amb molt debatori.

Quillen el Taro pocs dies antes de Sant Joan, vora mateix del poble, a nord, a la punta d'un tossalet, a la vora mateixa del Camín Reiau. Hi ha una estructura de ferro cilíndrica, no molt antiga (menos de 30 anys) que si trave amb un passador, que permet aterrar el Taro quan toque sense que el calgue tallar. El gest que amb una destraleta van fer a Sent Pèir d'Ardet els xicots, com verem, que podrie ser la reducció ritual de l'arrossegament real d'Arties, mos fa pensar que si tracte d'alguna

manera de desafió a l'autoritat. Pero tamé mos recorde un ritual dels Andes, a on un "arbre de mai" é tallat entre tots, amb un sol matxet que passe de mà en mà, pa escollir el padrino que el donarà i farà plantar l'any següent.

BANHÈRES DE LUISHON (630m)

Luishonés

Han cremat "des de sempre" dos Brandons: l'un la vetlla de Sant Joan i l'atre la vetlla de Sant Pere. Són brandons de tipo haro, fets amb un pi o avet asclat a mà, pero empallotats amb serradures, tal com si fa als pobles de Frontignes i a la maioria de Comminges.

El de la Saint-Jean el planten amb ajuda d'una grua, a davant de l'establiment dels banys i actualment el fan d'uns quinze metros d'altura.

El de la Saint-Pierre está organitzat, com l'atre, pels bombers voluntaris de Luishon: é més xic, de cinc metros, i el puien i quillen a mà a la punta d'un planellet al bosc costerut a oest de la ciutat, a on hi ha una font en una cova, la Source de la Palo det Mailh, que pinte perfecta com a hipòtesi de perquè si fa allà. S'acompanye amb música i danses, igual que al primer brandó. La gent torne al poble sense falles i fan ball.

Existís pa Luishon una referència bibliogràfica que deu ser anterior a 1880, d'un interés enorme:

"También la costumbre drúidica de quemar animales vivos encerrados en el armazón tiene su réplica o duplicado en los festivales del solsticio de verano. En Luchon, Pirineos, la víspera del solsticio "erigen una columna hueca en el centro del suburbio principal, de unos veinte metros de alta, hecha con una armadura fuerte y con follaje verde entrelazado por completo hasta arriba y, para formar a modo de un bello fondo a la escena, colocan abajo, artísticamente dispuestos, arbustos y las más bellas flores. Rellenan la columna con materia de fácil combustión. A la hora señalada, las ocho de la noche, sale del centro de la ciudad una gran procesión compuesta por la clerecía y seguida por jóvenes de ambos sexos vestidos de fiesta; van cantando himnos religiosos y se colocan alrededor de la columna. Mientras, en las colinas de

los alrededores encienden hogueras de bellísimo efecto. Todas las serpientes que han podido reunir las arrojan al interior de la columna, a la que inmediatamente prenden fuego, por medio de antorchas con las que cincuenta muchachos y hombres danzan con frenesí alrededor de la columna. Las serpientes, para huir de las llamas, ascienden enroscándose hasta el extremo superior de la columna, donde se las ve moviéndose desordenadamente hasta que, finalmente, obligadas por las llamas, caen, sirviendo en su lucha por la vida para originar el entusiástico goce de los espectadores en derredor. Esta es una ceremonia anual favorita y la tradición local le señala un origen pagano” (James Frazer, 1922, *La Rama Dorada*, p. 736)

Frazer estave citant textualment un altre autor, però no el nom, sent *La Rama dorada* que coneixem normalment una reducció a 800 pàgines dels dotze volums originals. Està descrivint, dels dos brandons de Luishon, el de la venlla de Sant Joan, que abans, segons açò, era sigut ben diferent. És el de Sant Pere el que ha degut ser sempre un Haro o Falla grossa com les que coneixem avui. Torxes amb què dancen frenèticament: pensem que, com a Lés, feven rodar Falles, sense cap dubte.

CIÈR DE LUISHON (640m)

Luishonés

Sense haver pogut confirmar detalls o continuïtat, el 10 de Juliol o un dissabte aprop cremen un Brandon havent fet una Fira de Vide-Grenier (buida-pallers).

JUSÈTH D'AISAUT (600m)

Cominges

Cremen el Brandon el dissabte després de Sant Joan; abans ho feven la mateixa vetlla, i sense interrupció coneguda. Fan un Brandon (tipo Haro) encebats de serradures, d'aves o de pi, com a quasi tots els pobles de Cominges avui dia. El cremen en un prat vora la surtida oest de la carretera principal, un de particular.

Abans el cremaven al prat comunal de davant de l'iclésia, i expliquen que en cremaven tres: l'un ixo, el segon a mitja montanya del Cagire, a l'espatlla dita Coll

de la Cauba, a 1000m, i el més alt a dalt del Cagire, a 1912m i a sud, a més de dos hores i mitja del poble. Diuen que els enceneven simultàniament. El del pic si va perdre fa al menos 60 anys.

É molt probable que els que enceneven al Cagire i a la Cauba baixessen amb foc al coll, pero isto detall no l'ham pogut confirmar.

LÉS (630m)

Aran

Sempre han cremat l'Haro i les Halhetes la vetlla de Sant Joan, que coincidís amb la festa patronal.

L'Haro de Lés definís el "tipo haro": conífera asclada amb tascons de fusta, i coronada amb flors i una creu solar. El fan de set a deu metres, i l'enceben amb gasoil. Antes de d'encendre'l hi puien amb una escala pa retirar el ram i la corona de flors. Encenen l'Haro després de ser beneït pel rector, i ja són preparats a la vora els deu o dotze fallaires que hi encendran tot seguit.

Les halhetes són de pèla d'arbre enfilada transversalment al mànec. Utilitzen actualment pèla de cirerer bord, pero antes feven anar indistintament la de bedoll. El mànec el fan de filferro retxo amb travessers de fusta pa la mà i pa la forqueta de baix. Les fan rodar per sobre del cap i verticalment, mentre van voltant lentament l'Haro, i tamé les fan rodar enfrontats, com si lluitessen.

Quan ha caigut l'Haro, ballen algunes de les mateixes danses que van documentar els folkloristes catalans fa cent anys.

La Quilhada deth Haro sempre é per Sant Pere, o sigue que el brandó plante tot l'any menos una semana, i la plaça té el seu nom. Si quille a mans, amb quatre cordes i quatre escales de ferro fetes exprés, i tres parpals apuntant-lo al forat de granito aon serà encaixat amb fustes tasconades. Ho fan coranta persones. Encabat quatre joves escollits puien pel tronc, si queden fent escala i si passen el ram i la corona de flors hasta dalt; les flors les preparen les parelles casades durant l'any. Encabat fan danses i repartissen un vi calent.

“Segons hem llegit, molt vella és la costum de les falles de Sant Joan, y creyem que, tant com vella, és general, puix l’hem vista á diferents punts d’Espanya y França, encare que diferente en quant á la forma. Ahont més poètica y religiosa l’hem trobada és á la Vall d’Aran, hont és de la manera següent: quan arriba la primavera, los dos casats més joves del poble van á tallar un pi ò abet que asclen pel cap més doble fins al mitj.

En les escltexes, que són moltes, hi fiquen tascons de teya pera que cremi més, y’l planten allà hont s’ha de cremar, fent que’l cap asclat siga per amunt, y d’això n’anomenen haro (far).

Al primer foscant de la nit, abans de la festa de Sant Joan, surt lo senyor rector ab sobrepelliç y estola seguit de tots los minyons del poble armats ab ses falles (halles) y se’n va vers lo haro, que acostuma á ser fòra de la població. Les falles tenen la meteixa forma del haro, ab la sola diferencia de que aquet és un arbre bastant regular y aquelles són uns boscalls proporcionats en pes y llargada á la força y mida de cada fallayre.

Quan arriben vora l’haro posen tots ses falles dretes al voltant d’ell, y, descobrintse la testa, miren ab devoció al sacerdot, qui dona la benedició á l’haro y falles. Benehit que és, peguen foc al haro, que s’encén com la palla, y, agafant quiscun sa falla, l’encén á la flama seva, que ja comença á enllumenar l’entorn.

Quan tots les tenen enceses, s’escampen per aquells voltants, y, saltant de roca en roca, fan rodar la falla encesa per demunt de sos caps. A qui no ho hagi vist may, li semblaria que són dimonis escapats del infern, majorment si s’esqueyen en algun punt des d’hont se veuen set ò vuyt pobles. Acabada la festa, porten tots lo cap de la falla á sos horts para que, com á beneyta que és, hi tinguen millor cullita.” (Josèp Condó Sambeat, 1896, p.232-233).

No especifique cap poble, el capellà, i per isto motiu alguns autors durant el segle XX han atribuït cremada d’Haro amb Halhes o Halhetes a Bossost, quan cap font en parle directament; algun ha dit “probablement Bossost” i d’atres “Bossost o Lés”. Lo que cal destacar més d’ista cita (que no sabem si é la descripció més completa que va fer Condó) é, per un costat, la contradicció que apareix entre unes falles fetes a l’estil Isil, o a l’estil d’un haro en proporció al fallaire, i unes falles que si fan rodar

per damont del cap, a l'estil de Lés, Andorra i Sahún. Les falles com les d'Isil no si fan rodar. Si podrien llançar enlaire, com a molt. Unes falles com les halhetes de Lés difícilment si poden posar dretes vora el Haro, encara que no sigue impossible. Per un atre costat, diu "se veuen set o vuit pobles" i mos agradarie prendre-ho com a dato etnogràfic, pero no sabem si mos hi podem atrevir.

MALAVEDIA (525m)

Cominges

Crement el Brandon el dissabte antes de Sant Joan, habitualment. Antes ho feven la vetlla del sant. Fan un Brandon tipo Haro encebant de serradures, d'abet o de pi, pero en el passat teniven per costum fer-lo de fai, que coste molt més d'asclar i no é tan llest, pero que dure molt més, com un informador d'ixo poble defense que feven a casi tots els pobles de Cominges.

SENT PEÏR D'ARDET (605m)

Cominges

Crement el Brandon, sense interrupció; ara, el segon dissabte de juliol quan fan el sopar de germanor del poble, de fa uns anys l'han mogut des de la vetlla de Sant Joan. Ara ho fan al Prat Comunal vora el poble; antes, a dalt de la serreta (a 650m, a nord) molt aprop del poble, aon hi ha el Calvari i la capella de Santa Auraille (una santa desconeguda: potser Eulàlia, o potser del topònim Arraille, 'elevació rocosa').

Sempre han fet el Brandó d'abet, segons la memòria local, contràriament als atres pobles de Cominges aon la tradició diu de fai. Además, a Sant Peïr l'ascle sempre un sol home durant dos semanas, poc a poc, quan la costum habitual é que ho faiguen molts homes en un sol dia. El brandó é coronat amb una creu solar, i empallotat de dalt a baix a la manera del país. L'encén la canalla. Alguns joves amenacen amb destraletes el brandó ardent pero no li fan re. Després que ha caigut, la gent si disgregue i els joves en salten els restos i si perseguissen pa mascarar-si.

Des del 2008 han recuperat el Brandon a la Capella, que puien i quillen a mà a finals

de juliol i cremen el primer dissabte de setembre, a l'ermita, a on é ocasió d'un atre sopar de germanor.

SENT AVANTIN (960m)

Luishonès

Si pot trobar per wikimedia la foto d'un bonic "Brandon de la Saint Jean", un clixé del fons Trutat del setembre de 1898, que demostre que, com a Lés, el deven quillar per Sant Pere i el deixaven plantat tot l'any. El brandó é coronat amb una creu de ferro, alt de quatre o cinc metros, i no é en una plaça sinó a la vora del camí de la Vall d'Oueil.

SENT TRITÚS (1050m)

Luishonès

Cremen un Brandon la venlla de Sant Pere o un dia aprop, sense interrupció coneguda, davant de la ermita de Sent Pèir dera Morrena o de Tritús. L'ermita é romànica arcaica i incorpore peces d'un temple galo-romà anterior. Tritús é un barri molt xic de Garin pero el foc el fa tota la gent de Garin.

El Brandó é del tipo haro, conífera asclada amb tascons de fusta i coronada amb un ram i una creu solar. El fan d'uns set o vuit metros, i, com els aranesos, no é atapit de palla o serradures: l'enceben amb gasoil que li tiren pel cap poques hores antes de cremar-lo.

Antinhac (601m)

Judèth de Luishon (625m)

Montauban de Luishon (640m)

Sales e Pratvièlh (600m)

Sent Mamet (630 m)

Comminges

Crement el Brandon la vetlla de Sant Joan o un dia aprop, segons mos van dir a Cièr.

Garós (1122m)

Aran

No sabem quan cremaven l'Haro ni com, pero un tossalet a 150m del poble, a oest pel camí del calvari, mantè el nom i el record del fet. Per tot un vessant se hi han excavat dotzenes d'enterraments dels segles V i VI, paleocristians.

Fronsac (475m)

Genòs (520m)

Luscan (450m)

Shaum (470m)

Comminges

Crement el Brandon la vetlla de Sant Joan. Algun potser en cremave un atre o dos més, de brandons, en atres nits.

Saleish (850m)

Vall de Vicdessos, Arieja

A 30km dels Faros pallaresos i a 20km de les Falles andorranes, hi ha un Pic del Far, 1908m, a sud-oest de Saleish, casi a tocar d'Auzat, poble de fondo de vall; tamé hi trobem el Barranc i el Bosc del Far.

NOGUERA PALLARESA

A la Noguera Pallaresa, només quatre pobles baixen les Falles actualment, pero la toponímia i alguns rastres bibliogràfics mos permeten pensar en molts més pobles, com la lògica semble demanar.

ALINS (1060m)

Vallferrera

Corren Falles la vetlla de Sant Joan, interrompudes cap finals del s. XIX i

recuperades entorn de 1980.

Falla: un barró de 100x10cm, de pi jove, amb sanefes pelades, asclat en creu per un cap, sense obrir guaire. Dos dies antes de cremar-les les posen cap per avall en farrades de gasoil, i un dia antes les deixen escórrer. Si porten al braç, enlloc d'al coll. En fan alguna de més grossa, per això, que si porte a coll i els servís pa tindre més llum; el 2011 n'han començat a fer més, de llargues.

Puien pa encendre a l'ermita de Sant Quir, en un tossalet 40m més alt que el poble, a sud. Encenen fàcilment, sucades que són, de falla a falla, i baixen caminant. Tenen plantada una Falla Grossa, de cinc metres, a la plaça de l'iclésia; coincidís amb la Festa maior i allà mateix fan el ball, pero no hi tiren les falles.

El Faro vell, prou el coneixen. Antes baixaven les Falles des d'una espatlla de roca a 1300m, a nord-oest, des de damont del barranc del Botanal i de sota de la Roca de la Creu, la tal creu de ferro instal·lada entorn de 1950 per un capellà. Caldrie anar més amont, al bony de Sant Martí, 1704m, o de lo Tufello (2051m) si si vulgués trobar la vista dels Faros d'Àreu i de Tírvia.

ALÓS D'ISIL (1260m)

Vall d'Àneu

Correven Falles la venlla de Sant Pere o el mateix dia. Interrompudes cap a 1900; la canalla potser hasta més endavant.

Falla: "com la d'Isil pero més xica", diuen alguns informants.

Feven el Faro a la Roca del Ticou, a l'atre costat del riu, molt aprop (oral), i les Falles a l'usança del país. (Violant i Simorra, 1953).

Un possible Faro Vell serie bo, (i visible des del Faro d'Isil, només de puiar 100m de desnivell per la mateixa carena de la Roca de Ticou, a 1400 o a 1500m, a on comence el Bosc del Far.

ESPOT (1320m)

Vall d'Espot

Baixen Falles per Sant Joan, des del 2008.

El primer any van baixar fallaires de tota edat i falles de tota classe, des de la Torre des Moros (1370m). Ara són sobretot la canalla i la fadrinalla més jove, i fan les falles com les de València. El cas d'Espot no seria una recuperació de la Festa, perquè l'han oblidat completament, sinó una invenció o adaptació.

No obstant açò, el punt dit "Roca de Sant Joan", a est-nord-est a 1720m, fore un faro hipotètic fenomenal, tant pa Espot com pa Estaís. I de fet, des d'Estaís encara avui dia hi ha un camí que hi puie directe: pot ser l'accés als pletius ("Pleides") que tenen tan mal accés des d'Espot, pero ací quede la hipòtesi. No hi ha referències en la literatura, pra cap dels dos pobles, ni n'ham conseguit informacions orals, pero des del nostre punt de vista, en isto Pirineu central, dir Roca de Sant Joan equival a dir "roca del foc solsticial" o dir Faro, per extrapolació.

ESTERRI D'ÀNEU (940m)

Vall d'Àneu

No estem segurs que se hi baixessen Falles.

Joan Amades done l'afirmació que cap veí d'Esterrí confirme actualment: les Falles d'Esterrí "s'albiren des de 12 pobles de la vall, que esperen a encendre les seves hasta que veuen les d'Esterrí, les quals donen el senyal" (citad per Jordà i Riart 2010, p. 51). El diccionari Alcover-Moll (DCVB) done "En l'Alt Pallars, la nit de Sant Joan s'encenen falles, que són tanys de pi assecats al sol i serena des de l'any anterior, i tatxonats de teies seques. Els joves dels pobles que volten la vall d'Àneu les baixen enceses a tot córrer de dalt la muntanya cap a Esterrí; les falles es veuen des de deu o dotze pobles de la vall, en els quals també se n'encenen. En arribar els fallaires a la plaça, encenen el foc de Sant Joan, i els nois i noies agafats de les mans volten el foc i canten tota mena de cançons"; el diccionari no referencie la font, pero pot ser tamé d'Amades.

Li diuen el Faro a una punxa de la montanya a 1717m, al sud del Pic d'Escobedo (est-nord-est d'Esterrí). Ixo pic seria una baixada llarga, potser, pa Esterrí, pero

perfectament possible, i tamé serie bona cap a Escalarre. Cap a Unarre é la més curta de les tres en desnivell (Vedeu la fitxa d'Unarre).

ISIL (1160m)

Vall d'Àneu

Baixen Falles la vetlla de Sant Joan, sense interrupció coneguda.

Les Falles d'Isil són honorades i protegides des del 1991 amb la declaració de Festa Patrimonial d'Interès Nacional. La

denominació ha canviat amb els anys, i la nació interessada é Catalunya.

Falla: un tronc de pi negre tallat verd a 140cm i diàmetre de 12 a 39cm, asclat en creu, deixat obert amb tascons d'atra fusta, eixugat a sol i serena 50 dies, i sense encebar.

Fan el Faro, actualment, a oest-nord-oest del poble a 1490m. Els fallaires puien amb taxis a les bordes de Lapre, aon si repartissen les falles i les porten al Faro. Encabat de sopar la brena i ensaiar els balls, s'encén el foc al foscant i se hi comencen a torrar les falles més grosses. Quan a la plaça de l'iclésia s'encén la Falla Major (tipo haro, d'uns 5mx50cm), s'encenen totes les falles, i arranquen pel camí de baixada; quan la filera està en marxa, els fadrins més coneixedors i valents arrullen les falles més grosses per la costera, casi barranc. Istos, entre cinc i quinze, arriben antes que els atres i els esperen antes d'entrar al poble, allà aon hi ha la fareta dels xics. Els arrulladors primer, tots passen per davant de les majordomes que tenen les paneretes amb les toies, la coca i la pitxella de moscatell. Si surt llavors, a pas més llarg, a la carretera i avall, hasta l'ermita de Sant Joan, vora el riu, a 500m, i en senyen la nova porta de ferro del cementiri amb la punta encesa de la falla. Després puien i volten tot el poble.

En tornar a la vora de la Falla Major, la volten i hi van deixant la falla al peu, formant un rogle encabat, pa començar ballant el ball de bastons, per parelles de fallaires, amb el mateix totxo de la baixada. Després ve el Ball Pla d'Isil, amb parelles de sexe oposat, i la Bolangera; finalment, comence el ball de Festa Major.

Hi ha un Faro Vell (que é el que surt, el 1957, a les fotografies de Català i Roca (publicades enguany: Català; Isús, 2011) amb una creu de ferro instal·lada a principis dels 1950; la literatura etnològica, ni tan sols la moderna, no explique quan el van baixar a l'actual. Si trobe al doble de distància que el d'ara, seguint amont a 1843m.

El pic dit Lo Faro, a 2100m a la mateixa serra, pensem que fàcilment pot ser un error del toponimista, volent dir més aviat “pic de damont del Faro”. Pero al mateix temps, un faro encés en ixo pic serie visible perfectament des dels Faros de Tírvia, Unarre, València, i més.

Vedeu sobretot les descripcions, pa n'isto poble sí, per fi, abundants, de tot el segle XX: Ribà, Violant, Amades, Llopart, Fericgla, Rella... D'entrada, la més antiga, la de Joaquim Morelló (1904), “Les Valls d'Àneu”, BCEC XIV, p. 169)

“Entre les costums típiques del país pot citar-se la dels Fallaires, que's conserva ab més integritat en el poble de Gil. Consisteix en córrer la nit de Sant Joan, ab les falles enceses, d'un punt determinat de la montanya fins al poble. Falla es un tronch de pi jove esberlat d'un cap y entatxonat de teyes. A l'entrada del poble són esperats per les noyes, que aixís que van passant els ofereixen un ram y una copa de vi. Arribats que són tots a la plaça, depositen les falles unes sobre altres, quedant fet lo foch de Sant Joan. Les noyes comencen com una sardana al voltant del foch, y ab sos cants indiquen als fallaires quan poden entrar a la dança. Heus-aquí les poques estrofes que hem pogut aplegar:

—Aquesta nit encenem falles,
aquesta nit de Sant Joan;
aquesta nit cullim roses
del roser de Sant Joan.

—Fadrinets, sortiu en dança,
los que esteu pera dançar.
Fiqueu-s entre dos noyes,
agafau-les per la mà.

—Aquesta nit encenem falles,
aquesta nit alegrement.

Diguem tots: «Alabat siga

lo Santíssim Sagrament».

Al dir aquest últim vers, la dansa para, els fadrins se descobren y torna a començar el ball al sò de noves cançons.”

(El primer text de les Falles d'Isil mos deixa amb una incògnita important: si si conserve amb més integritat a Isil, en quins pobles si conserve amb menos?)

SORPE (1270m)

Vall d'Àneu

Correven Falles la vetlla de Sant Joan, els nens, i la vetlla de Sant Pere, les nenes, per separat, com a València antany. Interrompudes cap a la dècada de 1970.

Falla: una falla xica, molt senzilla, o feixos d'escobes.

Enceneven amb faretes en una punta del poble i correven amont i avall pel carrer principal varies vegades. Encabat formaven una foguereta amb les falles i repartiven xicolate o algun atre beure amb coca.

No recorden baixar Falles grans, pero la infantilització del ritual rematada amb una separació de sexes ja senyale que s'anaven complint els passos pa fer-les desaparéixer... No obstant açò, el topònim 'el Faro', l'ICC el coloque a 1550m a oest del poble, al mig de —avui dia— la rourera; més amont, a la crenxa, a 1740m é l'indret més bo pa fer un Faro que si veigués des de molts Faros.

TÍRVIA (1200m)

Vallferrera

Baixaven Falles la vetlla de Sant Joan. Interrompudes a principis del s. XX, segurament.

Falla: falles mitjanes, de teies en creu a la doble escrefalla d'un totxo, com a València.

El pic dit "el Faro" (1653m), espatlla final de la Serra de Màniga, a est de Tírvia, é una baixada molt bona com a hipòtesi. Al poble no recorden baixar Falles des d'astí

(cosa que farien amb una falla més gran, per descomptat), pero sí que identifiquen i xo Faro com a Sobirà, i encara un altre com a Jussà; en canvi, sí que recorden portar Falles de les dites des de la Capelleta del Roser, una ermita a la mateixa altura del poble a N. Informacions orals recollides per Jordà i Riart (2010).

El Faro que serie perfecte pa Tírvia no é el pic als 1653m sinó un surtint rocós a 1550m. El pic mateix no si veu des del poble; cas de nar a buscar el pic pa fer el foc, suggerís la idea de voldre trobar la visibilitat amb Araós, Besan, Ainet de Besan, Alins, Norís i Àneu, tots ells Faros hipotètics.

VALÈNCIA D'ÀNEU (1070m)

Vall d'Àneu

Baixen les Falles la nit de Sant Pere. Antes, per Sant Joan els nens i per Sant Pere les nenes, com a Sorpe. El 2011 han provat de canviar-ho al divendres passat Sant Pere pra juntar més fallaires.

Falla: un mànec retxo, tant val de vellaner o de pi, obert en creu amb teies perpendiculars alternades i tot un poc lligat amb filferro. Les fan entre uns quants adults.

La fareta d'encendre la fan a la curva de la carretera de Son, a 1200m, a sud-oest. Hi puien les falles amb cotxe i la canalla a peu; cremen falla des dels 8 o 9 hasta els 15 o 16 anys. Els més xics encenen allà aon el camí trobe la pista al davant mateix del poble, al planell. Antes tiraven les falles a la plaça de les Binlles pero ara é asfaltat i les tiren davant de l'Ajuntament vell, amb una mica de música "de casset", un xocolate desfet amb coca i uns porrons de moscatell.

Antes baixaven de més amont, de sota del Calvari, 1480m, o des de on ara comencen els pins, a 1270m. Un possible Faro Vell serie a la Plana de l'Infern, sospitós topònim, a 1760m, amont del Calvari. A València no é necessari puir tant pa vere alguns Faros d'atres pobles, pero harie pogut ser interessant com a Faro de Son o pa compartir-lo amb ells.

Atres pobles, els que només compten amb una referència pa defensar la seua tradició fallaire, són els següents:

Àreu (1210m)

Vall Farrera

L'indret dit "lo Faro" (segons ICC), a 2100m a nord-oest, serie possible i bo pa baixar Falles, tot i que farie, amb 900m de desnivell, la baixada més llarga. É un bony característic pero hasta els 2300m i límit de terme de la Serra de Tudela no si trobe la vista possible amb atres faros, dels quals el de Tírvia l'únic que no é només hipotètic.

Oposat a n'isto, a sud-est i a 1320m, hi ha un atre punt amb nom suggeridor, Roc del Llum.

Aurós (1250m)

Vall d'Unarre

El pic dit lo Farro, a 1620m a nord-nord-est d'Aurós, é Faro perfecte pa compartir-lo amb Cerbi i Gavàs, baixant Falles cap a l'enterrerius d'Aurós, aon trobem una ermita de Sant Pere primer i una de Sant Joan més avall. L'indret, imaginat el prat premedieval, é paradigma d'escenari pa una trobada de nit solsticial. Unarre el podrie compartir tamé, si els d'Esterri fossen els que enceneven el que presentem com a hipotètic pa Unarre, Escalarre i Esterri.

Berrós (Jussà, 1090m; Sobirà, 1260m)

Vall d'Àneu

La "Posella del Farro" (del Faro, en mapes ICC més antics) é la serra que tanque la vall de Berrós pel sud, entre el seu punt més meridional a 1610m hasta el pic del Pla d'Arides (1905m, a sud-est dels pobles). Segons a on fos d'ixa crenxa, si podrien vere des d'allà els faros hipotètics d'Espot i Esterri, i hasta els de Tírvia i Isil. Unes atres falles molt guapes si no hi fos tant bosc. Cap a Escaló semblen molt menos lògiques.

Bonestarre (1080m)

Vall de Cardós

L'indret dit Pic o Roc del Farradal, 1308m, a nord-est de Bonestarre, a est-sud-est d'Anàs i a sud-est d'Estaón, resulte un puesto perfecte pal Faro i les Falles d'ixos tres pobles (potser Anàs el que menos). Cap a Estaón hi ha camí encara. Visible amb el Faro de Tírvia i amb l'hipotètic del Pla d'Arides pa Berrós, i amb el Pui de Sant Martí, hipotètic faro d'Ainet de Cardós.

Farradal, diran els toponimistes que é un topònim-metàfora: un pic rocós que semble una farrada cap per avall (que per ací vol dir una galleda de fusta "ferrada", estil bot de fusta). Pero en el curs de la recerca ham trobat la possibilitat de dir Foro, i ara ja no estem segurs que Faro vingue del grec "pharein", i mos semble que la doble erre d'alguns Farros pallaresos tampoc hi ajude. Phos-phoros mos semble més possible, a falta de trobar l'arrel preindoeuropea filosofal. De moment, donques, Farradal pot derivar de Farro.

Unarre (1200m)

Vall d'Àneu

El pic dit "el Faro" (1717m) mentat a la fitxa d'Esterri é encara més avinent com a Faro d'Unarre, a oest del poble per terreno despejat. Una baixada molt bona, apostaríom.

Al poble només recorden haver fet foguera de Sant Joan a baix al pont, molt poca gent, encara que se'ls afegiven els de Cerbi i Gavàs, i hasta els de Burgo. La feven hasta fa molt pocs anys.

RIU VALIRA

Situem les valls d'Andorra sota l'epígraf del seu riu perquè mos permet incloure-hi Argolell, molt aprop de la frontera, i únic record testimoniati de les valls de Sant Joan i de tot l'Alt Urgell (hi ha, en la bibliografia, un rumor sobre Castellbó, pero re de clar).

Si en la forma actual les falles andorranes semblen molt diferents de les dels atres

comarques, va bé introduir-se-hi per la primera referència que ne tenim:

“També celebra aquest poble montanyenc la vetlla de Sant Joan ab fogueres, rodes de foc i fantàstiques sardanes a l’entorn de l’esmortuida flama (...) En les Valls d’Andorra, en les seves places y en els voltants dels seus poblets, davant de les portes de les masies, en el cim de les seves montanyes, enfront de la cabana del pastor que guarda’ls ramats que peixen en les solitàries altures, s’encenen en aquesta diada grans fogueres, que salten la maynada quan s’esmortueixen, y, mentres s’abranden, els noys fan lo que anomenen falles, que consisteixen en llarguíssims pals o bastons en qual extrem s’hi coloquen, enfilades, escorses d’albes, que encenen, agitant-les y voltant-les vertiginosament, prenent la forma de grans y fantàstiques rodes de foc que brillen i guspiregen sobre’l fons negre de les cases o de la montanya, sota un cel lluminós, y en mitg de la gatzara de grans y petits, formant en conjunt una nota de color animadíssima y fantasiosa”.

Comte de Carlet (1907), “Folk-lore andorrà”, *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* 148, p. 149-150.

Hi ha una cançó de fallaires, la tornada de la qual recorda molt als dos versos, orfes de cançó, que a Bagà canten per la Fia-Falla. No sabem si é realment tradicional, o bé redactada en algun moment de la Renaixença, o directament als anys vuitanta del segle XX per qui la va fer conèixer, Esteve Albert, qui ademés la va utilitzar pa una obra de teatre. L’andorrana fa:

“Fem anar la falla enlaire
i endarrera i endavant
i anem avivant la flaire
d’un bon foc de Sant Joan.
Si de coca en tenim poca
un xic més en portaran.

Collirem l’herba florida
quan el foc s’haurà acabat
com s’ha fet tota la vida

ja des de l'antiguitat
perquè avui l'herba conserva
un poder quasi sagrat.
Avui l'amor fa miracles
pel qui cull la flor dels prats
que segons els vells oracles
al cor dels enamorats
omplena de tota mena
de goigs i felicitats.

Filla-Falla, salta i balla,
ballem tots-al volt del foc
que ningú passi de ratlla
i tothom quedi al seu lloc!"

ANDORRA LA VELLA (1000m)

Gran Valira

Roden Falles pel poble la vetlla de Sant Joan. Interrompudes entre 1950 i 1960; recuperades el 1987.

Falla: falles de pèla de beç, punxada transversalment a un mànec de boix verd. Actualment fan falles de paper de drap de 590g/m², contingut en una malla de colomer que n'evita la dispersió dels trossos incandescents, amb un mànec flexible de cadena i agafador plàstic.

A Andorra la Vella, la nit de Sant Joan, havent sopat en comú, els fallaires grans fan la primera cremada de Falles rodant-les des de la placeta del Puial hasta la plaça de Sant Esteve (o del contrapàs). Allà comence la rodada dels xics, que hasta els setze anys roden falles de llum elèctrica, sense foc. Després surten, igualment en direcció a la plaça del Comú, els fallaires amb les segones Falles. Llavors comence el correfocs, el qual s'acabe al Parc Central, aon els Fallaires, fent rodar la tercera tongada de Falles, encenen la Foguera de Sant Joan, i comence la Festa.

En el passat, sembla que els itineraris del Barri del Puial i del poble vell eren si fa no

fa iguals, o açò si creu.

ANYÓS (1230m)

Valira del Nord

Roden Falles per Sant Joan i tamé per la Festa Major, diada de Sant Cristòfol (10 de juliol). Casi interrompudes a finals de la dècada de 1960, recuperades del tot cap a 1990, encà que el poble é molt petit i siguen poques les falles. Fan servir la falla tradicional.

ARGOLELL (1120m)

Valls del Valira

Rodaven Falles la vetlla de Sant Joan. Interrompudes antes de la guerra civil.

Feven falles de pèla de beç, com les andorranes.

“Segons recull Pantebre, aquesta tipologia de falla, que com hem vist difereix de les pallareses i ribagorçanes, es feia a tot Andorra, exceptuant-ne Canillo. [L'autora no concreta si a la parròquia o només al poble de Canillo] D'altra banda, les falles de beç no són exclusives d'Andorra; la mateixa Pantebre recull que a Argolell (Alt Urgell), situat prop de la trenca divisòria amb Andorra, s'havien rodat falles fins abans de la Guerra Civil (...) i possiblement a diversos poblets de les valls de Sant Joan (Alt Urgell), molt propers al Principat”.

Pantebre Trasfi, Rosalia, 1997, *El parlar d'Andorra*, Andorra la Vella, Centre de la Cultura Catalana, pàg. 75; citada a Clements Miró, 2008, “Les falles d'Andorra, un referent folklòric perdut i recuperat”, a *Ex-Libris* 12, 2009, Andorra la Vella.

CANILLO (1500m)

Valira d'Orient

Rodaven Falles pel poble la vetlla de Sant Joan. Interrompudes en data desconeguda; recuperades del 1993 al 1999.

Falla: falles de pèla de beç, com totes les andorranes.

En la recuperació van fer falles segons el model andorrà, amb el material que compren mancomunadament. Curiosament Canillo é la única parròquia on Rosalia Pantebre especifica que no s'hi feien Falles antigament, pero diversos testimonis orals confirmen que sí.

ENCAMP (1270m)

Valira d'Orient

Roden Falles pel poble la vetlla de Sant Joan. Interrompudes a mitjans del segle XX; recuperades entorn de 1998.

Falla: falles de pèla de beç, punxada transversalment a un mànic de boix verd.

Des de la recuperació, han fet falles segons el model andorrà, amb el material que compren mancomunadament. Les fan, per això, més grosses, pa que dúriguen més, i les cremen entremig del gran correfoc que transcorre entre la plaça del Comú i el Prat aon fan la verbena. Els Diables i els Fallaires d'Encamp formen una sola colla de joventut del poble.

ESCALDES-ENGORDANY (1010m)

Gran Valira

Roden Falles pel poble la vetlla de Sant Joan. Interrompudes en data desconeguda; recuperades entorn de 1998.

Falla: falles de pèla de beç, punxada transversalment a un mànic de boix verd. Des de la recuperació, han fet falles segons el model andorrà, amb el material que compren mancomunadament.

LA MASSANA (1230m)

Valira del Nord

Rodaven Falles pel poble la vetlla de Sant Joan. Interrompudes entre 1950 i 1960; recuperades un sol any, el 1993.

Falla: falles de pèla de beç, punxada transversalment a un mànec de boix verd. En l'èfimeria recuperació van fer falles segons el model andorrà contemporani.

ORDINO (1300m)

Valira del Nord

Rodaven Falles pel poble la vetlla de Sant Joan. Interrompudes entre 1950 i 1960; recuperades un sol any el 1995.

Falla: falles de pèla de beç, punxada transversalment a un mànec de boix verd. L'any de recuperació van fer falles segons el model andorrà contemporani.

É recordada la història d'un home nadiu d'Ordino que portava una grossa cremada de falla al coll. Isto home va morir de vell fa pocs anys.

SANT JULIÀ DE LÒRIA (890m)

Gran Valira

Roden Falles pel poble la vetlla de Sant Joan. Interrompudes entre 1950 i 1960; recuperades des del 1997.

Falla: falles de pèla de beç, punxada transversalment a un mànec de boix verd. Actualment, fan falles segons el model andorrà amb el material que compren mancomunadament. Porten vestits rois fets al poble segons patrons de vestit de diable català.

Fan dos trajectes simultanis, un des del sud, per carrers vells, i l'atre des del nord, a les dos puntes del poble, mitat de falles des de cada puesto; açò é, normalment, vuit o deu en total. A la plaça sobre l'Escobet, a on coincidissen, puiet seguint ixo

barranc hasta els aparcaments aon fan la Foguera.

... I FOCS D'ARREU

Jacint Verdaguer (autor), N. Garolera i K. Wittlin, (editors)(2002), *Del Canigo a l'Aneto. Edició comentada i il·lustrada de les llibretes d'excursió de 1882 i 1883*, Ed. Pagès, p. 126.

En Castanesa, província de Huesca, bisbat d'Urgell, la nit de Sant Pere i Sant Joan planten un pal —ne diuen “faro”— al cim d'una serra. Cada minyó i noi hi posa al costat, en pavelló, una teia. Les encenen, i surten pel bosc o carrer en professó, i ho van a consumir a la plaça. En tot aquell país se fa aixís. També en diuen “les falles”.

Xavier Pedrals i Costa (2007), *La Fia-Faia: ancestral, màgica, única*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat i Ajuntament de Bellpuig.

Sovint aquesta foguera [de Nadal] se l'ha anomenada també Falla, i s'ha pronunciat faia (...) on cremar faia equivalia a fer la foguera, no pas a córrer amb torxes. La majoria de les Falles d'hivern que hem comprovat eren en realitat fogueres (Avellanos, Farrera, Isil, Les Iglèsies, Llesp, Manyanet, Mont-Ros, Organyà, Paüls, Sort, Tagamanent, Rialb, Tírvia, Tremp, Viladrau, etc.)” (p. 12).

“Els darrers casos de què ens consta la desaparició serien la de Cellera de Ter i Isil, entre altres (...) Taradell, Aiguafreda” (p.24).

Lo més interessant d'ixo llibre, pa n'isto de les Falles d'estiu, é que demostre que les Faies d'hivern de Bagà (Berguedà) eren sigut unes Falles baixades des de la Torre de Faia, que resulte un Faro adequat. La Torre si trobe en una ruta transhumant de tota la vida i “Faia” ja é citat com a nom de lloc el 973. No pot demostrar, pero veu molt probable, que ixa baixada de Falles si fes al solstici d'estiu, per tal com molts dels pobles fallaires d'estiu del Pirineu feven tamé Falles d'hivern només pels carrers.

Les Boles de Foc d'Stonehaven, segons The Stonehaven Fireballs Association (vedeu stonehavenfireballs.co.uk)

Parlant amb un escocés de les Falles, ell nombrave els druidics Focs de Beltane, fets als cims dels tossals. Pero quan va vere fotos de les Falles d'Andorra, va saltar

exclamant “Stonehaven!”: a la costa oriental d’Escòcia.

No sabem el model de falla antic: avui dia construïssen (amb malla de colomar com els andorrans, un mànec de filferro retxo com els de Lés, i com a combustible fusta, roba i cartró) unes falles pa ser rodades per damunt del cap que són enormes i pesentes. Recorren fent rodar les falles enceses, acompanyats de tambors i molts mils d’espectadors, tot el Carrer Alt hasta arribar al moll vell, a on llancen la falla al mar. Les encenen un minut després de la mitjanit, la nit de Cap d’Any, cada any, des de sempre.

El 1922 van ser precedides per una processó de falles en qué xicots i xicotes portaven els vestits canviats. El 1935, per primera vegada que si sapigués, dos dones van fer rodar Fireballs. D’aguell any tamé é la primera foto que tenen d’ixes falles. El 2002, els rodadors de boles de foc de Stonehaven van ser convidats a representar el seu costum a la mitja part del partit (de rugby, of course) Escòcia-Romania. Van fer plans, avaluació de risc, etc.; finalment va ser un regidor d’Edimburg, qui ho va desestimar per seguretat. Al cap d’uns dies, a la reunió anual de l’Associació, van decidir que les Boles de Foc de Stonehaven no sortiran mai de Stonehaven, i que l’únic puesto aon les Boles de Foc si poden vere é a Stonehaven just després de mitjanit el dia 1 de gener de cada any.

En realitat, istes boles de foc són falles, pero les Fireballs no són Falles; o al revés: un escocés veu fireballs a Lés, Sahún, Andorra, pero no hi veu “The Fireballs”. Un cas d’homonímia (de falsos “sinònims”): s’arribe a la mateixa manera formal de fer una cosa, o a molta semblança en aparença, pero el significat no é el mateix.

<http://www.inforural.com/blog/14808/euskadi/sanjuan/turismocultural>

La fiesta de San Juan se celebra de una forma muy especial en todo el territorio de la Comunidad Vasca, con fiestas patronales, de barrios, curiosos rituales, y multitudinarias hogueras. La oferta de eventos en este día es amplia, por ejemplo, en las plazas de los pueblos, cuadrillas colocan un tronco pelado (conocido como el árbol de San Juan), al que le prenden fuego.”

Eider Elizegui. “Brujas al revés”, blog *vagamontañas*, 2011.

Subir.

Atardece lento entre sudores y jadeos.

Vino, tortilla y pan

y al hombro

un escobajo rígido sin melena

para barrer las cenizas del tiempo

después.

Estar.

Tierra, hierba y encendido

de estrellas que despuntan arriba

y constelaciones de farolas con iglesia abajo

mientras la negrura avanza

como un destino incontrolado sin vuelta atrás

hasta mañana.

Risas y silencios entre tanto. Fogata.

Animales, vino, juego.

Expectación y paz. Húmeda muerte lenta del día.

Bajar.

Hoguera violenta que arde en los ojos encandilados,

fuego: uno, fuente o aorta,

lascivas lenguas escurridizas de trémulo sol centellean en la noche

y escupen proyectiles de fecundidad, algarabía y estertor:

faro.

Mi lirio blanco

refuerza con su tea el fuego de mi timidez

o miedo

de bruja extranjera borracha

en tierras y naturalezas sin idioma.

Luego caminamos serpenteandotrotandobotando,
convertidos en un animal alargado de fluidez y candor
que se desparrama cuesta abajo
y ríe
bailando el peso en el temblor de las rodillas
hierba piedra salto resbalón
mientras los pies, todos los pies, percuten tambores
sobre el giro primitivo de la Tierra,
fuego: dividido, semillas o capilar.

Pandilla de brujas invertidas:

corremos monte abajo
cada una con su barredor de inviernos
su llama
su calor,
cada escoba
ardiendo
vuela sobre su bruja riendo humo por encima de los matojos.

Laino guztien azpitik eta sasi guztien gainetik!

Gritos de guerra.

Manos sostienen la palanca de la pira.

Kilómetros y kilómetros cuadrados

de piel desnuda e inflamada

laten bajo el algodón,

la respiración maquillada de humo, cenizas y son.

Lluvia rizada de chisporroteos naranjas

tiñe el bosque de zetas que vibran,

salpicaduras de fuego

y un túnel de calor perfora la oscuridad con luna.

Laino guztien gainetik eta sasi guztien azpitik!

Pertenecer

a un atávico pasado común

de pies desnudos y hombres de tierra latiente
sin soledad
con respiración colectiva
ahora.

Empedrado, carrera, asfixia de resina quemada y miel.
Sudor. Noche. Magia sin tiempo, humo en la piel.
Fuego: interior de un beso de miel, uno o vena cava.

Bailar. Reír. Reír. Cantar (silencios).

4. COM SI CREMEN LES FALLES?

Apleguem en isto capítol unes quantes descripcions de les cremades de Falles. Unes són antigues: dels anys trenta o coranta del segle XX, o d'antes i tot, de vegades són massa resumides per tot lo que voldríom sabre. Atres descripcions són, al contrari, molt recents, i molt personals, del fallaire que som parlant en primera persona; o dels propis fallaires d'un poble donant la seua "versió dels fets".

A BOÍ FAN LA SEVA FESTA

A Boí fan "la seva festa major el dia 24 de juny en honor de Sant Joan Baptista. Motiu pel qual, el número principal de la diada se celebra la vigília amb la cerimònia ritual de córrer les falles, com a Durro i a Taüll, els seus veïns.

"Preparat de bell antuvi el faro al lloc tradicional, anomanat el Clotet d'Escuder, enlairat a la serra per on passa el camí de Boí a Durro, després de sopar es reunien els fadrins amb els maiordoms, portant una falla cada u. Porten, a més una bóta molt gran plena de vi, penjada al coll, juntament amb un garlland molt gros, penjat a l'esquena en bandolera amb una corda, que porta el primer maiordom. Tots a l'hora i amb la falla al coll, emprenen la pujada al faro. En arribar-hi s'asseuen al seu entorn i es fan passar la bóta de l'un a l'altre. Seguidament, el maiordom primer cala foc al faro; després fa un foguerill al costat, on encenen les falles. El primer maiordom encén la seva i el segueixen els més valents i lleugers de cames; el darrer és el maiordom segon. Enceses que estant totes, s'afileren un darrera l'altre pel mateix ordre d'encesa —abans el de darrera, o sia el maiordom segon, portava una ullada de llaurar, per punxar els ressagats; ara no es fa—, i baixen afilerats així, a unes tres passes de distància l'un de l'altre, caminant a pas llarg fins arribar a una trentena de la primera casa del poble —pujant de Barruera o baixant de Durro—. Llavors s'avenen a córrer cap al prat del pont de Casós i després creuen el pont del riu. Allí els esperen els músics i la gent del poble que els reben al so de la música; els fallaires passen corrent entremig de la gent, creuen els carrers fins a la plaça, i la van rodant, rodant per fer temps, mentre van arribant els músics i, al darrera, l'altra gent. Quan tothom ja és a la plaça, el primer maiordom —capdavanter, com ja s'ha dit, dels fallaires—, tira la falla al mig. La resta fan el mateix així que van passant, i

d'aquesta faicó, amb totes les falles apilades, queda formada la foguera de Sant Joan.

“Després de tot això, els fallaires s'arreglaren a l'entorn de la foguera i fan mossada i trago; o sigui, que el maiordom primer reparteix retallons de garlland a la resta de fallaires; el maiordom segon els fa passar després la bóta, per tal de refrescar la gorja. Seguidament, els maiordoms, aparellen tots els fadrins amb una balladora que els imposen, si us plau per força; i ells ballen amb les maioralesses del Roser.” [I llavors, al voltant de la foguera, ballen el Ball pla a l'usança del país].

Ramon Violant i Simorra (1953), *La Festa major al Pallars i a la Ribagorça*, Tremp, Garsineu, 1997, p. 72-74

LA FESTA MAJOR DE DURRO

La festa major xica [de Durro] se celebra el dia 16 de juny en honor de Sant Quirze (Quiri) (...) El número més característic i més important el practiquen la vetlla, i consisteix a córrer falles de la faicó següent:

“Quinze dies abans de sa festa, els fadrins del poble, guiats pels dos fadrins majors, puguen al bosc a tallar pins i boixos per tal de preparar el faro, perquè sigui ben sec per a la festa. Aquest es compon d'un pi alt, clavat a terra, rodejat de pinatells apuntalats de dalt, que s'eixamplen en rodona de la part inferior formant barraca; els buits de la qual farceixen de troces de boixos. L'aixequen a la placeta que hi ha davant de l'esmentada ermita, prop del precipici, des d'on s'albira tota la vall.

“El diumenge abans de sa festa, els fadrins passen per totes les cases del poble a captar teies i fustes per fer la falla que ha de portar cada un: un feix de teies lligades verticalment amb redortes al cap d'un bastó, proveït de dos travessers, un xic distanciat l'un de l'altre, per tal de subjectar les teies; la resta queda com a mànec de la falla. Per fer-les es reuneixen en una era, i, una vegada enlestides, les deixen allí fins a la festa.

“Som a la vetlla de San Quiri, i al primer foscant, reunits tots els fadrins fallaires amb llur falla al coll, i precedits dels fadrins majors —el fadrí maior segon va carregat, a més de la falla, amb una bóta plena de vi penjada al muscle—, es

dirigeixen a l'ermita. En arribar-hi, refresquen la gola amb uns traguets de vi, calen foc al faro, i d'allí encenen la falla. Tothom amb la falla encesa, s'afilieren l'un darrera l'altre, amb el primer fadrí maior al davant, i el segon cloent la comitiva, sense abandonar la bóta. Dónen tres tombs corrent a l'entorn de l'ermita; i cada vegada que passen pel davant, s'agenollen devotament, s'aixequen i es tornen a posar a córrer. Després d'aquests tres tombs rituals —en què la cerimònia pagana ret homenatge a la religió cristiana—, i sense desafilerar-se ni deixar de córrer, s'afuen camí avall cap a Durro. Antany, en entrar al poble, els rebien les noies cantant corrandes, una de les quals fa així:

Sant Quirco, Sant Quirco el xico,
Sant Quirco, Sant Quirco el gran,
Anirem a córrer falles
per una arboleda avall.

“Una variant d'aquesta corranda, en lloc del darrer vers que donem, la fa acabar amb aquest altre:

la nit de Sant Joan.

“I tot cantant, s'afegien a la comitiva dels fallaires, darrera del segon fadrí maior; i tots junts feien cap a la plaça, amb el músic o músics i el poble que els seguia darrera. En arribar-hi, amuntegaven les falles i formaven dues fogueres, una a cada cap de plaça, i la festa acabava amb ball. Arrencaven el ball els fadrins maiors; primer l'un i després l'altre, ballant el Ball pla. Després seguia el ball agafat de parelles. L'any 1948, segons vaig poder observar en rebre els fallaires, tot seguia gairebé igual que abans; però hi mancava el cor de noies i el Ball pla a la plaça”.

Ramon Violant i Simorra (1953), *La Festa major al Pallars i a la Ribagorça*, Tremp, Garsineu, 1997, p. 65-67.

ISIL CELEBRA LA FESTA

Isil o Gil, en la parla del país, celebra la festa major el 24 de juny en honor del seu patró Sant Joan Baptista (...) el número festamajoner més reeixit d'ahir i d'avui, el constitueix encara l'encesa de les falles per part dels minyons, seguint una tradició molt arcaica, la vetlla de la festa. Espectacle meravellós que em fou llegut de

contemplar l'any 1948”

“Arribada l'Ascensió o bé la diada de Corpus, els fadrins pugen al bosc d'Airoto — sobre el poble a la banda dreta de la Noguera— on preparen sengles falles, i les deixen quitllades o plantades al faro, al cim de la muntanya de Tressenyo, fins el dia de la festa, perquè s'assequin. Els xavalets fan si fa o no fa el mateix que els grans, però les preparen i les deixen a mig camí de les seves, sobre un turonet de la mateixa partida de terme. I als noiets menuts els les porten fetes llurs pares a la sortida del poble, quan van a esperar els fallaires la mateixa nit de Sant Joan. La falla consisteix en un tió o tros de tronc de pi de prop de dos metres de llarg —això per als fadrins; més reduïda per als minyonets o xavalets, i encara més per als menuts—, esberlat pel cap més gros i ben entatxonat de tasques de teia i lligat amb redortes.

“Som a la vetlla de la festa. Les maioralesses del Roser, reunides en una casa amb altres noies, no paren de fer rams per als fallaires: un clavell o una rosa i un brot de moradui. Tasca, a la qual tinc l'honor d'haver-les ajudat el 1948. Al primer crepuscle, reunits tots els fadrins amb els fadrins majors, proveïts de trossos de coca, els primers, i de sengles bótes de vi els segons, pugen al faro. Arribats que són dalt, s'asseuen a l'entorn de les falles i mengen i beuen i resen el rosari. Els xavalets també pugen al seu faro.

“Entretant, a baix al poble, l'Ajuntament cura de fer preparar la falla de la vila: una biga de pi entatxonada de tascons de teia pel cap gros, com la dels fadrins, però molt més alta i grossa, que després fa plantar a un costat de la plaça. Acabades les completes, cantades a so de música, i tocada l'oració o l'Àngelus, surt el capellà revestit i hi cala foc (nota: No preguntàrem si sempre s'havia fet així. Però l'any 1948, com que el rector d'Isil era aranès, beneí i encengué la falla de la vila, tal com es fa a la Vall d'Aran amb el haro, la mateixa nit.) En aquest moment, i no abans ni després, quan veuen cremar la falla de la vila, els fallaires, que entretant ja han encès la seva falla en un foguerill del faro, comencen a davallar del cim de la muntanya en fantàstica processó, portant cadascú la seva falla repenjada al muscle, sostinguda amb un bastó entravessat des de l'altre muscle; ja que hi ha fallaire que porta la falla tan grossa i feixuga que talment sembla un miracle que puguin davallar de nit per aquelles roques i precipicis, tant carregats, i amb les dues mans ocupades, sense estimbar-se. Malgrat això, segons la gent del poble ningú no recorda que hi hagi

hagut mai cap desgràcia. La seva fe de bons creients els ho fa atribuir a Sant Joan. Per aquesta raó, fadrins mesclats amb casats, nois i menuts, amb més o menys entusiasme, compleixen cada any amb el ritus tradicional com si talment complissin amb un vot sagrat del poble... ja que com a tal es respecta. Per aquest motiu, si algun any els fadrins s'han negat a fer falles, l'Ajuntament ha convocat els casats, manant-los que les fessin ells encara que fos pagant-los.

“La davallada, doncs, és laboriosa; ja que, tot baixant, ara salten, ara caminen; altres cops tiren les falles roques avall i després cada qual torna a recollir la seva. Ara i adés, serpentejant de forma fantàstica, es veuen les flames oscil·lant precipici avall, fins arribar al camí del poble; allí s'afegeixen a la processó els nois fallaires que han anat davallant també del seu faro, afilerant-se darrera els fadrins, quan tot just el capdavanter d'aquests, entra al cap de la vila. Lloc on, seguint la tradició, s'hi ha anat congregant tota la gent del poble i els forasters, junt amb les autoritats i el rector de la parròquia. Tots plegats al voltant d'una falla o foguera, on les maioralesses del Roser reparteixen coca i vi, que paga l'Ajuntament, al rector, a les autoritats i a la resta. Després, es planten de renglera a un costat del camí per on han de baixar els fallaires: la primera, amb una panereta contenint els rams esmentats; la segona, amb un paneret ple de retalls de coca i una tercera amb una pitxella d'estany plena de vi i una copa gran de vidre. Així que van baixant, la primera fa ofrena d'un ram a cada un; prenen un tall de coca del paneret de la segona; mentre la tercera ofereix a cada fallaire que passa la copa plena de vi.

“Seguidament, els fallaires, arrenquen a córrer, tant com poden, carrera avall, sense parar-se, fins al monestir (l'ermita) de Sant Joan, obra del s. XII; on, així que arriben, tracen una creu amb la falla a la porta del fossar, fan un trago de la bota que duen els fadrins majors, i retornen al poble corrent, on la concurrència els espera a l'entrada de la plaça, a la part de deçà i de dellà del pont o palanca. Corren així mateix pels carrers del poble fins que retornen a la plaça on ballen El contrapàs, adés formant cadenes, adés entrellaçats i serps, tots els fallaires segueixen el seu capdavanter —que fa molts anys és un casat d'uns 60 anys, de caràcter festós i molt amic de la folga—, fins que tira la falla al mig de la plaça; els altres la tiren al damunt així que van passant, i d'aquesta faïçó queda formada la falla o foguera de la plaça, davant de l'església. Després, tots els fallaires van a beure en una casa i els

casats reparteixen vi a tothom que vulgui beure, amb sengles pitxelles i copes; pagat també pel comú de la vila.

“I en altre temps, quan estaven cansats de ballar a la plaça, els fadrins i les fadrines se n’anaven a voltar les falles o fogueres dels carrers del poble, cantant cançons de la nit de Sant Joan, com és ara aquesta:

Aguesta nit encenem falles
aguesta nit de Sant Joan;
aguesta nit cullim roses
del roser de Sant Joan.

“Per a les fogueres públiques, abans, uns dies abans de la festa major, els fadrins anaven a fer la llenya al bosc, la baixaven al poble amb animals i després anaven a berenar a casa de les fadrines; ja que, per dret de costum, elles els l’havien de preparar.

“Molta gent recollia un braçat dels tionets mig cremats que restaven de la falla o foguera i, abans d’eixir el sol de la mateixa matinada de Sant Joan, els clavaven o enterraven als horts, com a amulet màgic contra les cuques.”

Ramon Violant i Simorra, 1953, *La Festa major al Pallars i a la Ribagorça*, Tremp, Garsineu, 1997, p. 53.56

ISIL, 23 DE JUNY DE 1999

El juny de 1999 visquévom a Lleida i d’alguna manera, enraonant de Falles, havent corregut a Durro, se mos va ocórrer de provar de córrer les d’Isil. Que sabévom que n’hi ere, perquè algun any surtiven a la tele i algú n’ere parlat, i encara.

Alguns de Boí treballaven aprop d’Esterrí a finals dels vuitanta i eren baixat les Falles d’Isil; ixa història circulave pels Faros ribagorçans. Oriol va dir que potser mon pare coneixerie algun vaquer d’allà que mos guardés falla o mos digués com fer. No sabévom que el número de falles fos limitat. Per ixa via, només vam sabre que si a les cinc de la tarde del 23 érom a la plaça, ja si verie si en quedave alguna.

Pero el 22 de juny, l’entitat de promoció turística “Ara Lleida” va convocar una trobada de Fallaires, demanant a vârios pobles a vere si podrien enviar un

representant amb una falla pa cremar-les a Lleida...

Sí, aquell any si van córrer Falles a Lleida, per les escales de la plaça de Sant Joan, clar. I allà va ser que el representant d'Isil, un xicot jove, li va dir a Oriol —que, amb un rentineret de Taüll, va deixar a tots impressionats encenent-lo amb el metxero i oferint-lo als atres falles, ja que ningú ere previst una fareta— lo mateix: que hi fóssom a les cinc, preparats com pa marxar, i ja si verie. Oriol mi va trucar a Llesp, que agafessa dos totxos “que si veu que en porten tots, que va molt bé. Un poc retxos!”. Els vai trobar fenomenals, els totxos, i a n'ells els vai recullir al tren de la Pobla: veniven les nostres estimades, que mos esperarien a baix... el pla de Sant Joan no podeve pintar millor.

Bota ben calçada i els peus encara més, va resultar que les falles si repartiven a dalt, pero als land-rovers només puiaven la gent numerats. El 59 i el 60 vam ser natres. A les bordes a on eren les falles —no en quedaven moltes—, el qui tenive la llista va dir “Ah, vates sou els que veniu de l'atra vall? Hm! Aguèsta, i aguèsta!” I mos va signar dos falles tan grans que vam obrir els ulls com a plats. De les que quedaven, les més grosses. Uau! Vist allò, una vegada la vam tindre col·locada al coll i ben falcada amb el totx de l'atre costat, no vam parar hasta el Faro.

Al Faro, la brena vora el foc, i unes pràctiques de ball de bastons que casi mos perdem perquè vam explicar una vegada i un atra la cantitat de pobles que correven Falles a l'atre costat i com. “Ací les baixem! qué les correu, allà?”. El de la llista, o algú dels que la controlaven, mos va vindre a trobar, a vere que l'ensenyéssom les nostres falles, i va dir que eren massa grosses pa baixar-les pel camí. Que les més grosses, les arrullen per una canal directament; que mos les canviarien... Oriol ho va vere claríssim, “Oh, es ham puiat hasta ací, es baixarem natres! Si é arrullant-les, encà millor!” Pero mos van dir que no, que é cosa de conéixer molt el terreno, que de cap manera. I mos van tocar dos falles que eren tot just les següents més xiques, o sigue les més grosses que baixaven caminant. A natres ja mos nave bé, encara que vam passar enveja, i més quan vam arribar a baix i vam vere que els xicots de les falles grosses, que eren arribat un rato antes, les eren tornat a apilar i brandeiaven molt més; que les atres, sense cap teia, no feven més que el foquet just. El camí va ser guapíssim, llarg, concentrats tots. A baix hi ere més jaleo, com tinim acostumat, i é realment magnífic rebre el pomet de flors i el tall de coca a l'entrar a la gent i la

civilització... tot sense descarregar la falla: el vas de moscatell, d'un trago, va entrar com aigua.

De tot mos en vam surtir bé: menos mal que no érom de córrer, que pel poble tamé si passeie bona distància, el foc. El ball de bastons el vam encertar a vista, i acabat tot quant, vam acabar anant a provar el xurís de casa Marxant. I després la festa, els balls, i puia a jaure a un prat de la Bonaigua, a pendre la rosada...

Lo curiós del cas é que mos va agradar moltíssim pero no érom conscients de lo difícil que é conseguir falla a Isil, de la sort immensa que vam tindre. I encara més curiós, que algú mos ho va dir pero no ho vam vere hasta la primera Trobada Internacional de Fallaires Isil 2009, que al vídeo que TVC va fer aquell any surt el testimoni: arrancant cap al Faro de dia —amb la falla que vam puia realment, per si algú ho dubtés!—, passant pel pont, i marcant la creu a la porta de fusta del cementiri, els editors van triar els dos rastafaris de la vall de la Noguera de Tor.

I aquell any va ser que vai fer rentiners propis pa Taüll per primera vegada; i amb Erill pel mig, vam coronar lo que Oriol en algun moment va nombrar com un Grand Slam de Falles: quatre baixades en un any. Pero açò ja é una altra història.

ELS BRANDONS DE COMINGES

Fa una colla d'anys, el 2000, un dissabte aprop de la vetlla de Sant Joan (o la de Sant Pere, no ho puc recordar) aprop de Luishon, i en un puesto de la vall d'Oó, comuna de Garin, vai parar el cotxe vora d'una ermita.

Allà plantave un Haro, o una Falla Gran, i des de la pala d'una màquina elevadora, dos xicots el preparaven pa la nit: hi abocaven una garrafa de gasoil pel cap. Ningú mi va dir que allò si digués un Brandon, enlloc d'un Haro, pero jo ja coneixeva el d'Isil i el de Lés.

Les quatre cases són el hameaux de Tritous, i l'ermita la de Sent Pèir (Pere) de la Morrena, i efectivament està en una morrena central de la vall, un puesto que si veu de tots els pobles de la comuna. A la Festa hi ere, durant la tarde, tot de paradetes d'artesanía i menjars, pero jo nava camí d'una excursió i no me hi vai quedar.

El 2010, sabent més coses i havent preguntat, anem el dia 28 de Juny, vetlla de Sant

Pere, a vere cremar el segon dels Brandons de Banhères de Luishon. Agafem un caminet a l'oest, puiem hasta una font, i allà, sense guaire espai pals espectadors, i al mig d'un bosc força espés, hi ha dos grups. El primer é un cor de cantaires occitans, amb una part dels espectadors; el segon é el grup de responsables de la crema, a qui podríom dir "els fallaires", amb el resto del públic, uns cent cinquanta en total. Tots dos grups il·luminats per focs, amb micròfonos; el soroll del grup electrògen que li done força ho presidís tot quant.

Primer si ballen els balls, creiem, pero des de l'indret del Brandon, de les paraules del presentador de les cançons casi només podem distingir la paraula "brandon"; tamé entenem "d'origen pagà".

Il·luminat, el Brandon é espectacular. Centre les atencions. Un faro de cinc metros, i uns 40cm de diàmetro, que externament sembla pelut, per com està rebossat de serradures llargues fetes al fil, rissades i casi blanques. En el passat s'encebave amb herba seca o palla, i qui sap si amb teies.

Els oficiants del foc són els bombers voluntaris de la vila, la "Société Amicale des Pompiers-Sapeurs Luchonaises". Són els que han puiat i plantat el Brandon, "à la main!", i han puiat el generador.

Un dels quinze que estan al peu va vestit amb una capa roia, encaputxat, com si fos un diable de correfoc, pero porte a les mans una clau enorme que l'identifique fàcilment com a Sant Pere; amb la clau tuste el Brandon i fa comèdia.

Sense guaire més cerimònia, s'apague la màquina de la llum, i el silenci pren al bosc mentres brandeie la palla amb virulència. Al cap de poc veiem que, de dins, el Brandon é asclat com un haro; tamé té una creu al cap.

En un moment donat, tres bombers baixen corrent amb les llanternes potents, i semblen ben bé fallaires. La canalla jugue amb unes candeles químiques, les fa girar, i semblen falletes. Sembla que hi haigue un impuls de jugar amb el foc, de moure'l. Quan el Brandon cau, consumit, acaben de marxar els que quedaven; s'allumbren amb frontals o amb el mòbil. Fore tan lògic que baixessen alguna classe de foc a la mà!

Al cap de poc s'encén el generador pa il·luminar la seua pròpia baixada a mans. I al

poble, en una placeta xica, hi ha una festa amb un punxa-discos i una barra, amb poca gent, la majoria molt joves.

Preguntem, i diuen que el Brandon de la Saint Jean, el que cremen a davant de l'establiment dels Banys de Luishon, en fa tres com isto, de mida. El planten amb una grueta, claro. I preguntats des de quan s'ha recuperat, isto Brandon de Saint Pere, o l'atre, mos miren amb cara d'esperitats: "Des de sempre hi ha hagut dos Brandons a Bagnères".

En dissabte, el 10 de juliol —mogut de dia, perquè ho fan coincidir amb el gran sopar estival de germanor del poble, i així hi poden ser els molts emigrats— a Saint Pé d'Ardeet cremen un Brandon, gros com el de Lés, rebossat de serradures com el de Bagnères, plantat a l'antic prat comunal al nord del poble. Únics observadors de fora del poble a la Festa, som convidats a vi, a txulla, a postres i a cafè; i arribat el moment, antes de mitjanit, desfitem amb el centenar de veïns cap allà. Hi ha un majordom jove, fill d'un que va emigrar a Lés fa anys, que ha impulsat la recuperació del segon Brandon de Saint Pé d'Ardeet, el que puen i planten a mans a principi d'agost, i que cremen al setembre. El Brandon del poble, donques, si no hi ha proves en contra, el considerarem com el de Banhères, des "depuis toujours", encara que tota la vida l'eren anat a cremar a la capella de Santa Auraille.

Són la canalleta, amb uns manats de palla, els qui encenen el Brandon. Al cap d'una estona, uns xavals menos joves se hi han atansat amb destraletes pero no s'han atrevit: brandeiave molt. Les han guardat sense que sapiguem qué en voleven fer.

Molt contemplativa, la cremada: uns aplaudiments en encendre, i tamé al caure finalment. Llavors, el maiordom el primer, ham saltat el foc, alguns amb canalla xics al braçat; algú s'ha sucats els mans a les brases apagades i provave de mascarar la gent; un dels cuiners ha acabat corrent per allà amb el davantal a pèl...

A Malvezie, el cremen sempre, el 20 de juny, i antes el feven de fai, que dure molta més estona encara que é molt més difícil d'asclar. A Genós en cremaven tres; a Luscan tamé, dos, o tres; a Chaum i a Fronsac cremaven el seu Brandó respectiu; a Antichan de Frontignes el cremen encara, com a Saint Pé d'Ardeet, com ham vist, i a Banhères. I resulte que ací, del Brandon de Saint Pé de la Moraine no en saben re; sí que saben del de Lés, claro. Contant Lés i d'Arties a l'Aran, i Juzet que ara verem, i

Garòs que té un topònim molt clar, són tretze pobles, dels quals vuit cremen Brandons actualment, la majoria a la dreta de la Garona; sempre n'encenen un la vetlla del solstici o aprop.

Pero lo més interessant de tot é la referència dels Brandons de Juzet d'Izaut: “Allà en feven tres, pero tots el mateix dia de ‘la Saint Jean’: l’un al cap del Cagire, l’atre a mig camí, i el tercer al poble.” Justament preguntàvom per un Brandon que voleven cremar enguany, promogut pel CAF de Cominges, al cap del Cagire, que al mapa diu 1912m i si veu d’arreu de la comarca. “Ah, pero llavors...” deduïm nerviosos, “si enceneven els brandons alhora i de nit, com baixaven, els del cim? Allumbrant-si la baixada amb alguna classe de falla, no? I passant pel Brandon del mig i arribant al del poble, no?” Pero no ho recorden. Fa més de seixanta anys que no si fa, el Brandon del Cagire des de Juzet. Pero el Brandon del poble d’enguany, un atre dia que hi vam anar, el vam trobar: la soca carbonitzada a ras de terra.

I no obstant tot quant, el Brandon del Cagire efectivament si fa: el CAF de Cominges creme llenya al pic cada any, un dissabte aprop de Sant Joan, des del 1976. Pa n’ells ja é una tradició. Hi puien de 15 a 30 persones, amb la llenya a la motxilla com si fossen les trosses del Canigó, fan foc i sopen al mateix pic. Un foc que fan al foscant, i segurament molt dificil de vere des de la vall, no pas un brandó comme il faut, pero le’n diuen així per tradició local.

I bé que fan.

A TAÜLL LA CELEBREN

A Taüll, “ la festa major la celebren, però, el tercer diumenge de juliol (...).

“Al primer foscant, després de sopar, es reuneixen tots els fadrins amb el darrer casat de l’any. Cadascú amb una falla —com les de Durro—; el casat, però, porta, a més, una bóta de vi i un garlland (nota: coca rodona amb un forat al mig; o sigui un redort com els del Pallars) penjats al coll, un bastó, i la falla més grossa. Aquesta mateixa impedimenta tragina el segon maiordom, si bé, a aquest, com veurem, el bastó li serveix per tocar els coixos, això és, els ressagats de la comitiva. Amb la falla al coll, doncs, pugen al faro, que es troba al serrat de Sarrado, a una hora escassa més amunt

del poble, passades les cases. En arribar, fan un foguerill, en el qual fan torrar un xic les falles. Tot seguit, espremen un bon xic la bóta d'un a un, per tal de refrescar-se, si més no, la gorja. Després encenen les falles al foguerill, i enceses que estant, s'afilaren tots, un darrera l'altre; amb el casat davant i la resta ordenats per edats, van desfilant i davallant d'un a un, mentre el segon maiordom, que va a la cua de la comitiva, cala foc al faro i il·lumina... tota la muntanya! Tot això, però, sense que, ell ni el capdavanter, abandonin per a res la bóta i el garlland, que encara conserven sense encetar.

“Van davallant de l'empinada serra formant ziga-zagues, tot caminant a pas natural més de la meitat del camí; després, però, ja van molt més de pressa, i salten àdhuc parets i creuen els conreus, sense mirar obstacles de cap mena. Una bona estona abans que arribin al poble, amventen les campanes de Santa Maria —això és, la parroquial— i tota la gent amb els músics al davant van a rebre els fallaires a la sortida del poble. En arribar-hi, es posen a córrer fins a la plaça, on donen així mateix cinc o sis tombs a l'entorn de l'església parroquial, sense que els músics deixin de sonar ni les campanes de giravoltar. Fan i desfan unes esses o uns meandres per la plaça. El fallaire casat llença la falla i els altres l'imiten a continuació; i així, amb les falles amuntegades, resta formada i encesa la gran foguera pública de la plaça.

“Tot seguit, s'organitza el ball d'aquesta curiosa manera: es comença pel Ball pla. El fallaire casat s'aparella amb la maïoralessa casada del Roser, mentre que el segon maiordom es busca la casada que més li plau. Així, el capdavanter i la cua dels fallaires ballen tota una primera part del ball esmentat. Acabada aquesta dansa, aquests dos fallaires, reparteixen llur garlland i en donen un bocinet a tothom. A continuació, i segons un dret consuetudinari tradicional, els fadrins s'aparellen amb les casades i els casats amb les fadrines, per consumir ritualment aquest garlland i el vi que han pujat els fallaires al faro. En acabat, els músics tornen a tocar el Ball pla, el qual tornen a ballar només les dues parelles que l'han iniciat, ja que aquesta segona part és una repetició del primer ball, que acaba amb la part anomenada la rasa. Acabada aquesta dansa, fan un vals, i continua el ball agafat per a tothom.”

Ramon Violant i Simorra (1953), *La Festa major al Pallars i a la Ribagorça*, Tremp, Garsineu, 1997, p. 67-70.

TAÜLL, 16 DE JULIOL DE 2004

Vam anar a Taüll i vam pujar al Faro, amb Matt el neozelandès i Toni el bombero. Rantiners i falles, allà nos vam trobar amb tots. Al final del sopar va començar a ploure una miqueta, i impacients, nos en vam anar tots cap a davant.

Ploieva més, cada vegada més, i van començar els trons. La joventut cridàvem, i digué si moieva. Nos va caure un xàfec al damunt que mo'n recordarem tots sempre, i vengà cridar, i re. Ere prou de nit com pa fer una baixada digna. Si haguéssom encès quan si va començar a sentir la idea, haríom pugut surtir amb foc pa vere-mos-hi i arribar a baix potser prou bé, pero de seguida si va fer massa tard pa n'açò. La tronada no hagués deixat encendre re.

Una pinya de trenta o coranta persones si va formar sota un plàstic com el meu de bibac; només deu o dotze estaven realment tapats. Els de fora, simplement buscant el calor animal; jo tamé hi vai estar algun rato, pa recuperar la temperatura. A la furgo, que hi teniva la motxilla, li diva a Toni, hi teniva al menos cinc coses diferents pa aturar-mi l'aigua; paraigües, plàstic de bibac, impermeable, una capelina... igual deve pensar tothom. Anàvom molt mal preparats tots quants. Jo m'estava amb samarreta, perquè guardava el sargé d'alpaca eixut a dins de la bossa de plàstic de la brena, pa quan parés de ploure, com a seguro de vida. Matt, fent honor al clima del seu país, d'impassible bon humor, fent saltets, amb pantalons curts i un gorret. I Toni dive, amb molta raó, "si se mos quede algú ací dalt, morirà d'hipotèrmia".

I "la nomenklatura", els vells fallaires que l'any passat cridaven "Malhechors!" a la joventut per no esperar la seua ordre i encendre una fareta cinc minuts antes de temps, no si veieven enlloc. No vam encendre per açò, per no tornar-los a desafiar. Pero mon germà i jo, "com que no som del poble ho podem dir", al principi de l'aigua nos vam afatar de cridar la proposta, "Foc al faro! Foc al faro i avall!". O qué, ere que esperàvom els turistes? Després, ere tot tan moll que ja no quedave més opció que fotre el camp.

El primer assenyat, Manel de Sília, va fer un cagondé d'ací allà, va rebotre el rantiner i va anunciar que se n'anave. "Ací no hi fotem re!". Alguns el van seguir. La pinya seguive feta. La majoria esperàvom que afluixés o que passés alguna cosa. Quan va afluixar el xàfec, els qui teniven el gasoil d'encendre van aparéixer, tanmateix, van fer prendre quatre o cinc falles i van organitzar que les seguiguéssom tots pel camí de puiada. Que va ser una aventura total, per la foscuria, el bon humor dels que han sortit de perill, i les entrapussades constants. I les botes no van parar de passar endavant i enrader hasta que van estar totes buides.

Va parar de ploure, i hi va haver festa a la plaça. Matt dive que estave meravillat per haver pogut viure ista circumstància, "perqué les Falles de Taüll si corren cada any, pero que no si córreguen, no deu passar casi mai", dive. Bellita va deixar cremar el seu rentiner plantat a davant de casa. Durant la nit vai sabre que "la nomenclatura" estave amagada a dins del Faro, i lo més gros de la tronada el van passar ben tapats per un pi molt respectable que la joventut porte i plante cada any, i no van sentir els crits, ni van sabre mai lo que vam passar a fora aguells tres quarts d'hora.

Cosa que mi fa somriure, perqué jo, que com a convidat a les falles no opino (ni sé ben bé qui é que mane, si é que mane algú), com a antropòleg divertit constato que, en el ritual, l'espai del Faro é un espai liminar, tabú, les jerarquies són diferents de les de la vida cotidiana, i se hi confirmen els dos passos d'edat social, com a iniciàtic i com a retiro: els que avui desafien, seran els desafiats. I penso que els que avui dia baixen al davant ja van innovar fa vint-i-cinc anys, retornant les falles de la Santeta al Faro, i probablement tamé portant invitats i petardos. Els que baixen al radé innovaran, amb seguretat, com re-inventen el "toca-coixos" i senten el rantiner casi imprescindible pals que volen fer-ho ben fet, per damont de la falla. Passaran els anys, i quan els que en tenen ara vint bàixeguen a davant de tot, explicaran que antes no hi correve cap dona, i els fallaires que ara encara no han nascut no seran capaços d'entendre per quina raó deve ser així.

La qüestió serie més aviat, entenc jo, que "antes per antes" les dones estaven excusades del ritual, no pas excluïdes: el resultat ere el mateix, pero el matís é important. Antes deve ser obligatori pa tots els homes sans i no casats. Com a Isil, aon saben prou que antes no n'hi ere cap, pero si ara vol baixar una dona, benvinguda. De fet, quan les nenes del poble que eren cremat falles del Faro xic van

créixer i van demanar de puïar al Faro, els va semblar lo més natural del món, açò mos eren dit al 99 [quan Fericgla, el 1989, hi va vere nenes, entre ixos adol·lescents pre-fallaires, ja ho va jutjar com un “fet completament anòmal des del punt de vista de la tradició” i afirme que són forasteres, que les joves isilenques no hi han puiat mai]. Pero casi només hi ha homes. Ells ja han innovat, els d’Isil: Associació de Fallaires, i repartiment d’un número limitat de falles a càrrec del responsable de l’any. [De la mateixa manera, jo considero que encara é més anòmal, des del punt de vista de la tradició, que coincidisquen un pare i un fill al mateix Faro. Pero en fi, ha quedat poca gent als pobles i de tot s’ha hagut de fer: encà gràcies que no s’han perdut les Falles del tot].

I al ball, birra a la mà, explicava que curiosament pocs se’n recordaven, pero ja ere passat al menos un atra vegada, de no córrer les Falles de Taüll per una tronada, el 1990 (casi segur: o el 1991), quan puïant amb Ivan amb les falles, sota l’aigua i la broma, vam trobar a Sergi de Maria (el que mos les ere guardat) amb la garrafa de gasoil, i cinc més una mica més grans, que ja baixaven amb les falles motxes: ningú més que els xavals ere intentat sortir de casa. Les falles si van córrer dissabte i listos. Lo mateix que acabarie passant i de fet va passar enguany.

I tamé parlava, durant la nit, birra a la mà, de puïar al Faro: quines fotos més guapes si podrien fer, de l’estesa de falles i rantiners a l’arribada del sol, els restos de la batalla que d’allà va fer baixar cent vint homes dels més valents de la comarca. Pa qui ho entengués, una foto amb una càrrega simbòlica enorme.

Quan l’endemà a migdia va arribar Matt al Prat de la Pachamanca, va contar que ere puiat al Faro a les set del matí. I que allò, efectivament, ere tot una estesa de falles i rantiners deixats de qualsevol manera. Va arreplegar tots els rantiners que va trobar i moltes falles i va fer una fita de cinc metros (é molt alt, Matt), una piràmide de teia. Va fer molt sol tot lo dia, i a la tarde, els primers que van arribar se ho van trobar, tot eixut. Deven pensar “qui ha fet açò?” mentres ho desfeven, buscant el seu rantiner. Quan vam arribar natres, ja no quedave res de la piràmide. I tot va anar bé.

Pero a Matt no se li va ocórrer fer les fotos: ni de les falles a l’herba, ni de la piràmide. Se li va ocórrer que s’eixugarien quan ja ho ere fet: va començar com un joc o com un art, sobretot com un joc. I aquella nit, Matt el neozelandès no va tornar a puïar al Faro, els seus motius va trobar. No va ser l’únic: dévom fer el récord de

molts anys, de poques falles, potser setanta o menos. Però la seua contribució a les Falles del 2004 va ser molt encertada. Tot i que al final, cap antipòdic va córrer les Falles de Taüll. (Dels “diaris pirinaics 2004”, del projecte de tesi inèdit.)

A LA POBLA DE SEGUR

A la Pobla de Segur, les Falles se les van inventar. Segons vam entendre, l’Alcalde Boixareu, cap a 1980 (des del 1959, per això, ja n’eren fet, de baixades, segons atres informadors), empés sense cap dubte per la societat de poble —no ciutat— més burgesa del Pirineu central (entès en el bon sentit: culta, catalanista, emprenedora), va promoure la integració d’una baixada de Falles a la Festa de la Mare de Déu de Ribera, la seua patrona, que celebren el 18 de juny. La vetlla, donques, baixen Falles, i vam buscar coneguts de coneguts pa fer-mos-hi convidar, atès que els més amics, dels que tinim entre els poblatans, resulte que no hi han participat mai.

El dia que van obrir el taller de fer falles, els treballadors de l’ajuntament ja hi eren posat una montanya de teia, i no exagerem. Hi ere mànics, fets de qualsevol cosa, hasta de xop, i filferro i tatxes, i prou eïnes. Cada fallaire si fa la seua falla, é la regla, i tothom s’apunte en un paper, aon pose dos creus: “Falla” i “Pubilla”.

El dia senyalat, les normes són barretina i faixa roies, i camisa blanca. De baix, tot just són dos o tres els que porten calça curta enlloc de tejanos, o lligatanes enlloc de kets (natures acabarem desfilant amb una boina negra, encar que hi vam anar amb barretina pa cumplir; tamé desfilarem amb dos pubilles, una a cada braç. Però ni així quedarem marcats com els més guiris de la festa: hi ha una periodista d’una tele russa que farà entrevistes pel faro i tot, amb el seu equip). La cita é al bar l’Argenteria, aprop del taller, a les cinc. Allà, qui més, qui molt, comence amb l’alcohol. Desfilada al sol ocupant tota la carretera, ordenats, uniformats. A un atre bar, descans: si deixen les falles amagades. Si repartís lo que cal puiar a Santa Magdalena: cinc falles de veritat, set o vuit falles de bateria, la brena pa tots, el beure pa dos vegades tots.

“Ara rai!”, diuen respecte del beure. Quan van suprimir les vint-i-cinc falles de petroli recargables, prou ben pensades, va ser perquè perillave d’encendre-ho tot, per l’estat de poc control dels fallaires. Ara puien bombers amb motxilles d’aigua: tantes motxilles, tantes falles s’encenen. Fa només quatre o cinc anys que els més

joves van apretar pa tornar a baixar foc real des de dalt.

A dalt no hi ha una ermita, tot i que le'n diguen Santa Magdalena. Hi ha un pal de ferro amb una senyera catalana que si pot vere des del poble, i, amb l'excusa que s'ha de renovar cada any la roba, els fallaires han de puïar al pal, que prèviament han sucad d'oli. No é obligatori, pero els que hi són per primera vegada ho han de fer; la idea é besar la bandera. L'ambient, al Faro que no té ixo nom, amb seixanta camises blanques, é especial.

Mos presenten a Leonardo de Senterada amb les paraules "Aquest és lo déu!", i ell s'excuse ràpidament, "Això és tot mentida!". Ell va ser el qui, arran d'haver treballat a Durro a les excavacions de l'iclésia, va importar el model de falla que va substituir els fanals de petroli, a principis dels noranta. Cal dir que la falla ribagorçana, aïllada a la Pobla del Sur, ha evolucionat pel seu compte.

A dalt encara, ja casi de nit, mos demanen silenci màxim, sobretot re de crits, "que des de baix se sent tot!" I la baixada resulte interessant com a totes, encara que només hi haigue un deu per cent dels fallaires amb falla encesa. El foc si porte lligat molt curt amb l'aigua dita. En arribats a les primeres cases, tres faretes permeten encendre als atres, i ara sí, havent fet els radés tragos amb la falla al coll, caminen cap a la carretera en fila, buscant la seua pubilla pa prendre-la del braç i desfilat amb ella. "És l'únic dia de l'any en què entres tot borratxo al poble i els veïns t'aplaudeixen!", i el que mos diu ista casi-dita afegís que cal anar un punt begut, pa passeiar per tot el poble amb la pubilla...

No només açò: hi ha tota la Pobla, a costat i costat de la carretera, el pont i hasta la curva del mirall; i el pas é molt lent, i amb moltes parades. O sigue que l'exposició pública de les parelles é part del joc. Algun dels fallaires o pubilles estan presentant els seus amors en societat; atres van del braç de la parella de sempre, pero molts desfilen amb la germana o amb la filla. O amb la dona, que no é cosa de solters només. A dalt é cosa d'homes, açò sí, perquè a les xicotes de la Pobla no se'ls passe pel cap de puïar: pus i com, disfrassades de fallaire, amb faixa i barretina? O amb el cosset, les faldilles amb enagos i els mitons? Tot arribarà si ha d'arribar, d'una o atra manera, per això.

A pas lent si travessen un parell de carrers del poble vell i si tiren les falles a la Plaça

de la Pedrera. Pero la processó de parelles continue: ara cap a l'iclésia (s'entén, donques, que se hi éntigue sense foc) aon fallaires i pubilles del bracet fan un potxó a la imatge de la Mare de Déu de Ribera, en honor de la qual si diu que si fa tot quant, sostinguda pel capellà, revestit, i amb els bancs plens, de manera que si antes pensàvom en presentació en societat de les parelles, ara pensem en les parelles rebent el vist-i-plau del capellà. I açò que a l'hora d'emparellar els fallaires amb pubilles mos recordave a la rebuda d'Isil, aon els fets descrits pels etnògrafs permeten pensar en festes solsticials d'inversió social i de cert (o molt en el passat) desenfreno amorós. Les pubilles deixen els rams a l'altar composant un clar monument de mais.

Al final del recorregut, entrant de nou a la Pedrera, n'hi ha un parell de Barruera, fallaires de moltes baixades, que mos reconeixen i pregunten "A vere si mos ho expliques, encabat, que no hi pleguem re!". El final é una ballada de sardanes, fallaires i pubilles primer, tres vegades, i després pa tothom, mentres els fallaires i les pubilles mos retirem a un carrer tancat a on l'Ajuntament ha preparat un sopar exclusiu. Allà, totes i tots uniformats, tinim un final de baixada molt interessant. Pero cert que pal que haigue vist falles ribagorçanes, istes són ben diferents i poden resultar incomprensibles.

En la postal estàtica que, si mos permeteu exagerar un poc, resulten istes Falles, mos semble que no hi deu ser aliena la postal que tenive al cap l'alcalde que se les va imaginar i/o els que el van ajudar. Hi ha moltes mostres de catalanitat: els vestits, el potxó a la senyera, la sardana. I una mostra de religiositat que no si pot menostindre, a jutjar per lo plena que ere l'iclésia a n'aguella hora, i encara que a l'hora de la veritat més de la mitat no si van descobrir el cap.

A la Pobla, les falles, des del seu naixement, no han estat infantilitzades, com ha passat a molts pobles, amb l'objectiu de degradar els rituals pagans i buscar-ne l'extinció: al contrari, van náixer de la mà de l'Ajuntament modern, que pague la festa completa; i sobretot, com que les borratxeres de Santa Magdalena als vuitantes són ja mítiques, als xavals no se'ls hi deixe anar hasta els catorze o quinze anys. I per tant, quan els arribe l'edat, porten molts anys guardant-si les ganes de les Falles, mirant-les des del balcó o des del carrer.

Els qui tenen trenta anys, les han vist fer tota la vida. A la Pobla de Segur, les Falles

se les van inventar, pero ara funcionen tant com les atres.

EL FARO NOU D'ERILL

El 2010, cent trenta fallaires van córrer Falles a Erill recuperant un camí des de les culties de gra de sota de les bordes de Basco. Pus ja si sabeve que el Faro que encenévom cada any, des de fa més de trenta, quan si van recuperar les Falles, ere un Faro nou, per un atre camí, a l'atra vessant del barranc. El camí ere nou, per això, i fet a mida. Marc i Ricard hi eren fet una faiena ben acabada, perquè del camí vell no en quedave re, sinó vora d'un parell de puestos que surt la roca mare: el bosc se l'ere menjat tot quant.

Com si vulgués posar a prova el nostre humor, del cel mos va caure una tronada, entre moderada i forta, que va durar menos de mitja hora. Poca gent tenive amb qué tapar-si; just acabada, molts fallaires estaven enraulits i a punt de marxar com fos. La sol·lució va ser gastar la garrafa de gasoil que si tenive en una de les faretes de ginestes, i allà recuperar als més fotuts. Casi tothom va aprofitar pa intentar eixugar les falles, tamé; mentrestant, ja eren trucat pel mòbil a Ramon, que puiave el rader, amb el cotxe per la pista, pa que en portés coranta litros més, de gasoil...

Els del poble la van portar perfecta, la "gestió de la catàstrofe", que se'n diu avui dia. L'humor va puiar a medida que tornaven a surtir estrels i la baixada va ser memorable. I les falles van cremar molt bé, menos tres, que ja els ho dívom, que pecaven de tímids a l'hora d'encendre...

VAM ARRIBAR A ALINS

Vam arribar a Alins i vam començar per l'Ajuntament. Natres ja sabévom alguna cosa, de resultes de les explicacions dels locals a la I Trobada Internacional de Fallaires, i a l'Ajuntament no van aportar re: només dir que ells no hi van tindre res a vere. Que va dir, el jovent, "ham de tornar a fer les falles" i des d'allà les van fer, de Sant Quir, i au.

Així que vam nar a vere a la juventut. Que ja començaven a montar la Festa major. I ells mos van explicar tantes coses que vam voldre: Que fa trenta anys, de la recuperació, pero que potser no tants, per astí deu nar. Que sí, que sempre ho han fet igual. Pero no, que en realitat, algun any que eren molts, si van partir: els xics i les mosses enceneven en un prat més avall de Sant Quir. Que les falles, diven, al començament de la recuperació les feve un vell, molt treballades de fora, i amb una metxa de petroli en un foradet. Tot l'hivern en feve, i ara que ja no en fa, encara en tenen pa la canalla que comencen pra molts anys. Que la falla ixa, explicaven tamé, la va dissenyar el vell, pero la variació que fan ara, ells mateixos, de manera simplificada, i crescuda. Que al principi, alguns anys en van fer unes quantes, de falles, “de tipo escombria”, com allà a la Ribagorça, pero que cremaven massa, i soltaven brases enceses tota l'estona, de manera que teniven por de fotre foc a tot el terme. Que si natres (els de la Ribagorça) no tinívom problemes per açò, o qué, diven tamé. I que van deixar estar la idea de fer recorridos pel poble perquè els que van començar fa trenta anys no si voleven semblar als isilencs; que en aquell temps ne diven torxes, i “torxada d'Alins”. Que va ser la generació de després la que le n'ha vulgut dir Falles, pus pa unificar un poc (i perquè é lo que é, pensem natres). Que igualment, afirmaven, fan cinc o vuit falles de més de 160cm, de 12 o 15cm de diàmetre, tamé axupides de gasoil, que servissen de guia. Que fan una Falla Grossa a vora de l'iclésia, de fet a la punta de la barra (el beure el guarden a la mateixa iclésia); l'asclen a mà, l'enteien molt bé del cap alt. Que el padrí de un dels informants ere de Isil, i sempre li preparave una falla a l'estil del poble aneuenc, i le hi entatxonave a fondo de teies, o sigue, confirmant algunes de les descripcions dels anys 30 i contradint la pràctica actual (açò els ho dívom natres). Interrogats expressament, la Falla Grossa no é un element que haiguen conservat, pero que feven una foguera normal i “ère molt avorrit” i van decidir fer açò, i especificuen que no ho van copiar d'Isil.

Que é molt bonic, diven, molt xulo, i que a tothom agrade molt. Hi participe tothom, totes les edats. Que lo del Botanal é el barranc que si veu a nord-oest. Que la que explicave que les Falles antes si baixaven d'allà ere la tieta, ja traspasada, d'un dels informants, que ere nascuda als anys 1910, i ja no ho ere vist mai, ella, ni els xics pel poble, ni re de re més que la foguera i au. Que sí, que el Faro, al Botanal mateix, al damont, vaia, a la proa de roca que fa a la dreita, mirat des d'Alins. Que hi ha un

camí de pastors, pero que en un temps n'eren sacat fusta amb matxos (entenem bigues estirant, no pas càrregues de llenya), o sigue que hi deven haver fet un camí molt bo. Que un capellà, i un que ere de fora del poble, van plantificar una creu de ferro ben visible més amont del Botanal, pero que é una grimpada, i que serie bon Faro, pero de una estona no si verie re des del poble. Que ara li diuen la Creu, al puesto, i d'açò en fa 50 o 60 anys. Que sí, que als que tenen de vint a trenta anys, els farie molta il·lusió de baixar les Falles del Faro del Botanal, al menos un any; ho veuen factible pa un grup reduït de fallaires coneixedors, i amb les falles molt ben amidades.

Que dos-cents, ho han sigut només alguns anys, de fet: que en realitat, durant molts anys van ser una trentena.

I que per descomptat, que hi néssom pa la Festa, pa les Falles, que hi érom convidats. Maleïda sigue de vegades la faiena de l'investigador de una Festa que a tot arreu si fa la mateixa vetlla de Sant Joan. Perqué les Falles d'Alins semblaran una baixada familiar, sense la exigència física que demanen en atres puestos. Pero la Festa s'olorave de primera divisió.

1991, ISIL, INÈDIT

Fa anys que pensem en teoria de les Falles; moltes vegades mos n'ham preguntat els orogens i les raons de les formes. Fa quinze anys vam llegir un article en una revista d'antropologia, i d'allà vam traure unes quantes interpretacions que després ham anat difonent i elaborant; pero vam oblidar autor i revista. Aleshores no coneixévom el nom de Fericgla, que en atres cercles é conegut pels seus estudis *El bolet i la gènesi de les cultures* (sobre els usos de l'*Amanita muscaria* a Catalunya), i sobre els Shuar de l'Equador.

Buscant a Barcelona material pa n'isto llibre, vam trobar el mecanoscrit de 180 pàgines de text de on va sortir l'article de la revista *Anthropos* (ara sabem el nom). *Isil* é la primera recerca antropològica seriosa i extensa sobre les Falles d'un poble. Fericgla va baixar les Falles d'*Isil* entre el 1988 i el 1990, fa una revisió crítica de tota la bibliografia disponible, i una anàlisi definitiva, des del nostre punt de vista. La investigació va guanyar la primera convocatòria del Premi Nacional de Recerca

Etnològica “Joan Amades”, el 1991. El currículum de Fericgla en aquell temps mostre que ja ere un antropòleg de molt nivell; sigue dit, perquè com que les seues obres més conegudes tracten usos culturals d’enteògens naturals (plantes al·lucinògenes), hi ha qui el tracte de “flipat”. I é al revés: a Isil la seua anàlisi é potent i deixe en feina d’aficionats la d’Amades, Romeu i atres.

Només l’ham trobat dos badades: diu que no té sentit que els fadrins regalesen la llenya sobrera de fer les falles a les fadrines, sent que hi ere boscos molt més propers al poble. Creiem que segurament lo que regalaven els fadrins ere la teia que pugessen baixar al coll el dia que feven les falles, i la teia no é llenya qualsevol: només si fa a dalt, al bosc de pi negre, i é la que servís pa fer llum. Per un atre costat, critique que Amades exagere i no tenive com sabre que el 1957 van baixar 53 fallaires, i no sabeve que el folklorista hi va enviar el fotògraf Francesc Català i Roca a fer un recull. A on surt retratat un atre folklorista, Joan Lluís, pirenaic resident a Barcelona com Violant i Simorra, qui, no obstant haver participat en les Falles, no en va escriure mai una paraula. A l’Inventari del Patrimoni Etnològic de Catalunya hi ha la còpia de les fotografies de Català i Roca, pero no estaven publicades quan Fericgla feve la seua recerca; han estat editades enguany en llibre (Català; Isús, 2011) .

Fericgla é el que diu, a partir de les plantes que formen part del ramet de flors que les fadrines regalen als fadrins a l’entrar al poble, que la dimensió etnobotànica de la Festa é la que més clarament hi mostre l’estrat celta, tot i admetent que podrie ser anterior. I és que, efectivament, quan veu la toia o ramet de flors de les fadrines, a on tots els observadors relaten “un ramet (o un pom) de flors boscanes”, é l’únic que salte, “Quines, quines?!”, i s’assegure de sabre si els ingredients són fixos o casuals. Amb raó acuse els etnòlegs “clàssics” de redactar molt bé pero comprovar malament.

En fi, de l’olbidat article de Fericgla é de on traiévom les explicacions de la força física com a mida de la virilitat, o la situació d’espai liminar, tabú, que é un Faro, fora de la quotidianitat, dins del temps arquetípic del ritual... No sabem si é que no va intentar publicar el treball complet, i si per alguna raó pensave que fore millor no fer-ho (per no alterar més el ritual, per exemple). Avui dia serie viable, segur. El treball està disponible per ser llegit a la biblioteca del CPCPTC a Barcelona, i enlloc

més.

VARIACIONS EN LES BAIXADES

La baixada, el trajecte que fan les falles una vegada s'encenen, sembla invariable a cada un dels pobles, però en una bona colla tenim proves de que haigut canviat més d'una vegada en el rader segle. I succeís que quan un Faro s'ha fet més aprop, o quan el recorregut si limite als carrers del poble, sembla com si el Faro vell si convertigués en llegendari. Els canvis han vingut acompanyats, a la segona mitat del segle XX, per un creixement del bosc apropant-si als pobles només comparable a la situació d'un segle o dos després de la peste negra (1348). De manera que el poble que ha recuperat les Falles entorn del canvi de mil·lenni s'ha trobat amb un país en què desapareix la vista del foc perquè el bosc el tape; o bé la baixada d'antes sembla cosa de superhomes. Trenta o seixanta anys han suposat a l'entorn del poble un canvi insuperable pels fallaires d'avui. Si ha passat més anys, no en quede ni el record. Potser fa tan sols cent cinquanta anys, pobles que només cremen falles pels carrers, com els andorrans, o Lés, teniven un Faro a on encendre, a dalt d'un tossalet o a dalt d'una montanya grossa.

A l'any 2011, són una colla els pobles que recorden Faros vells més alts i llunyans que els actuals; en ocasions molt més alts i molt més llunyans. Un en sabem, Taüll, que en la radera generació ha retornat amont un Faro que ere baixat hasta l'altitud mateixa del poble; un atre, Erill, que ha retornat a un Faro més alt canviant el camí, i un tercer, Barruera, que el 2011 ha inaugurat un Faro nou, aprop dels vells, doblant en distància el tradicional conegut. Els atres, inclòs Isil a on la creu de ferro ho demostre, encenen més aprop que en el passat. D'atres, no se'n sap re. Els Faros, als pobles que en tenen un a part de la foguera de la plaça, són molt variables en distància: des de tot just mil passos, com a Bonansa o Alins (que són Faros nous), a pràcticament dos hores de recorregut, com als Faros vells d'Isil i Espés.

5. DE ON VENEN LES FALLES?

La teoria de l'origen de les Falles més senzilla de totes me la van explicar uns xavalets del Pont de Suert a qui ajudava a asclar un rantiner pa Taüll. “Açò diuen que va sortir dels pastors: s'il·luminaven així pa baixar a la festa”. Tan simple pot ser, que é corprenedor. Apletats els ramats, sense perdre un jornal, deixar un sol home vetllant i els atres baixar a la Festa Maior amb la llum d'unes falles fetes en minúscula, i amb la primera llum del dia tornar, o potser encabat de missa i del ball pla...

A la Pobla de Segur reclamen ixo origen: diuen que “els mossos del poble, anats a segar cap a terra aragonesa, tornaven de nit pa arribar al ball de la Festa de la Mare de Déu de Ribera, il·luminats amb llums d'oli”. Un origen tamé possible, igualment indatable, del qual se n'harie fet algo remarcable, espectacularitzat, escenificat: llegint-lo des del Romanticisme, revestit de lo que mos convé, haríom acabat escrient Falles amb lletra gran.

Pero contra açò tamé tenim arguments, com que tants i tants pobles que han fet Falles des de sempre per Sant Joan, fan en canvi la Festa Maior a l'hivern o a la tardor. Si baixaven a la festa, ere a la del foc.

Perqué fa molts anys, tots érom pastors.

Appetiti, E. (1996), “Una magica notte di fuoco. Elemente mitici, pagani e cristiani in una festa catalana, le cui origini risalgono al Medioevo”, *Revista Prometeo* n° 55, p. 136.

“Ja el 680, el Concili de Constantinoble decretà la prohibició de totes les pràctiques paganes, inclosos els focs de Sant Joan, els quals però, no obstant la resolució, continuaren essent encesos. És per força en aquest període que la festa es cristianitzà i fou presa sota la protecció de l'Església (...)

Amb la incorporació de la Catalunya del nord a l'estat francès (1659), aquesta festa esdevingué el símbol de la identitat catalana. Una posterior prohibició arribà del rei franco-castellà Felip V (...) [el 1715] Aquest prohibí la llengua catalana i la celebració de totes les festes tradicionals, inclòs el foc de Sant Joan”.

Joan Bellmunt i Figueres (2004), *500 històries i llegendes de les terres de Lleida*. Ed. Pagés, p.484.

“La llegenda ens explica que va ser el mateix sant Joan, una vigília de la seva festa, el que va arribar fins a les muntanyes de Boí, i baixant del cim, amb una falla encesa per fer-se llum, arribà fins a Boí, entre l’expectació de tots els fills de la població, que per aquelles dates estiuenques estaven prenent la fresca al carrer i, veient la flama al cim de la muntanya, van veure-la baixar fins arribar al poble.

Moment en què en reconèixer al seu sant Patró, tothom es postrà davant d’ell.

“El sant beneí la població i els digué: “En record de la meva estada en aquest poble, feu cada any el mateix que jo he fet avui”. I diu aquesta llegenda que per això es corren les falles, i que Boí fou el primer poble en què es celebraren (Recollit a Boí).”

Ramon Violant i Simorra, (1934), “Festes tradicionals del Pallars”, *Obra Oberta* 4, Altafulla, p. 17-23.

Aquests focs semblen tenir llurs orígens en els temps reculats de la prehistòria, en què els nostres avantpassats adoraven el sol i li dedicaven el foc diví, acompanyat de ritus i danses tot voltant la gran pira, en celebrar el solstici d’estiu. Costum ben arrelat a Alemanya fins el segle XVII i fins fa una centúria a França i a d’altres contrades d’Europa.

Antigament a Noruega, en celebrar els solsticis es reunien homes i dones de diferents edats, a l’entorn de grans fogueres, les quals voltaven dansant i cantant les proeses de llurs herois, com també les virtuts bones i dolentes d’ambdós sexes. En les corrandes, més o menys satíriques, en trobaríem reminiscències que en el segle passat cantaven les noies i els joves tot voltant el foc de Sant Joan.”

“A les valls del Pallars, després d’haver sopat encenien la gran foguera, amb llenya que la mainada havia anat recollint i portant a la plaça havent voltat totes les cases del poble demanant llenya per al “foc de Sant Joan”.

Abans, a més de la foguera de la plaça, també n’encenien als afores del poble, en punts des d’on poguessin ser albirades des d’altres pobles. A la plaça, tothom hi feia cap, portant-hi cadascú un seient i, a més, algun trastot vell o llenya, per a la

foguera.

Quan aquesta estava ben encesa, la gent jove l'anava saltant i ascompassant. Quan tothom l'havia saltat s'agafaven de les mans i, formant sardana, anaven voltant la pira gegant tot marcant un insinuat punteig i cantant cançons i corrandes de la nit de Sant Joan.

Després els joves encenien les falles i les portaven cremant pel terme fins a la matinada.”

EL CICLE DE MAIG

Les coincidències amb el cicle de maig són encara més clares. (...) els arbres o pals plantats la vigília de la diada del Precursor, o al dia mateix, en algun cas, a Gil, la Vall d'Aran, Tossa, Sant Hilari i Altea, en especial els dos primers indrets i el darrer, tenen una estreta connexió amb l'antic arbre de maig, tan freqüent encara a l'Europa central. Representen (...) l'antic pal central a l'entorn del qual s'amuntegava la matèria inflamable que constituïa la foguera; aquest pal és encara anomenat “maig” en terres occitanes”

I en molts indrets de la península ibèrica, podem afegir, a més de tots els pobles del Solano de la vall de Benasc, que feven Foros clarament verticals.

Pero concretament associats a les Falles, planten encara avui dia a les places arbres (fullats o desfullats, asclats o no, reblerts de matèria inflamable o no), a més dels citats per Romeu i els de terres occitanes, a set o vuit pobles de la Ribagorça, a Alins de Vallferrera; i si contem els Faros plantats a la montanya, molts més, com ham detallat a les fitxes.

Joan Romeu i Figueres (1953), *La nit de Sant Joan*, Barcino, p.22.

LA RAMA DORADA DE FRAZER

En la seua monumental investigació (1890-1915) Frazer si referís als festivals ígnics d'Europa, que són els Focs equinoccials, els Focs del cicle de mai i els Focs del solstici d'estiu, especialment; d'atres si fan per Tots Sants i Nadal, les vetlles. Arreu

del continent, istes costums si poden rastrear hasta l'Edat Mitja, pero la prova més evident que són anteriors al cristianisme é la prohibició al segle VIII que ham citat adés. Lo que busque Frazer són rastres de sacrificis (humans, en origen) de personificacions de l'esperit del bosc, de la natura o del gra. De lo que explique al respecte, no ham trobat atres analogies a les festes de foc del Pirineu que la que done ell mateix, la de les serps de Luchon, que podeu lligir a la fitxa corresponent; sí que, per això, “matar la cuca” en acabar de segar el gra si feve.

La quantitat de pobles que fan Focs que d'alguna manera siguen comparables a les Falles pirenaïques é enorme. Els usos que se'n fan, sigue amb tissons del Foc en qüestió, sigue amb brases o cendres; els puestos a on els encenen, i per on els porten corrent... Moltes vegades si senyale el component purificador del foc. No obstant açò, només voldríom prendre espai pa citar aquells puestos amb cerimònies que mos fan pensar en Falles més directament.

A Bèlgica, pals focs del principi de la quaresma, enceneven fogueres als puestos més alts i n'eren de vere set de vegada. Per tots els racons de França portaven atxes, de palla o de llenya amb mànic, enceses pels horts, especialment als fruiters. Els raders casats de l'any eren sovent els encarregats d'encendre la foguera. “En Verges (Jura), encendían antorchas en la cima de un monte y sus portadores iban por el pueblo (...) obligando a todas las parejas casadas ese año a bailar.” A Berry (Massís Central) encenen “cuando el sol se pone, y entonces toda la población de las aldeas, armada de flameantes antorchas de paja, se dispersan (...)”.

A Alemanya, Austria i Suïssa tenen costums semblants, amb brandons o grans fogueres, pero fan més sovent una sola roda de palla, o dos amb l'eix, pa fer-la rodar per la montanya. A Suàbia tiraven discos encesos en paràbola, fets de fusta prima. A molts puestos, amb falles de fusta, palla o pega seguiven la roda encesa. A moltes regions enceneven els radés casats. Els xavals anaven a fer un mai —tipo barga de brossa— i l'enceneven; al poble, vora la foguera feven sonar xurriaques i esquelles.

A d'atres puestos, les carreres pel terme amb falles enceses, les feven el dimarts de Carnaval. Els Focs Pasquals tamé si feven moltes vegades a puestos elevats i a dos terços d'Alemanya encara cremaven a final del segle XIX, de manera que se'n podeve contar coranta alhora. De vegades té relació amb un Foc Nou, si s'apaguen tots els focs del poble, i casi sempre té el foc relació amb la protecció dels sembrats i

plantats, com casi sempre si procure saltar el foc a la que si pot. A Holanda i Suècia feven focs pels cims tamé.

A Escòcia, en canvi, els focs principals són els de Mai, dits de Beltane. Allà els elements que referissen als druides celtas són més clars; en tot cas, si fa Foc en un cim, amb Foc Nou, i tamé si salte pel damont. A Suècia tamé fan rodar i tiren “escombres” enceses enlaire. Com al Tirol i parts de Austria, é una nit d’espantar les bruixes, o millor dit encara, els mals esperits.

“La época del año en que estas fiestas de fuego se han celebrado más generalmente en Europa es el solsticio de verano, en la víspera o en el día del solsticio”. Tamé al Magreb els focs solsticials si celebren amb paregudes cerimònies, tant entre amazig com entre àrabs, a Argèlia i Marroc. Cal recordar que el calendari que utilitzen els musulmans, molt anterior a l’Islam mateix, é llunar, i en canvi el solstici é una data solar fixa. La gran importància que li donen é l’atra prova evident que els Focs Solsticials (normalment purificadors, de vegades renovadors, i amb testimoni del culte solar en el mateix nom solsticial, o de Sant Joan, que é equivalent en el món cristià) són anteriors al cristianisme.

La vetlla de Sant Joan, s’enceneven Focs rituals a tot arreu, especialment en cims de montanyes. A molts puestos s’utilitzaven falles pa córrer pels sembrats i els fruiters, pa seguir la roda, pa rodar pel poble; menos comuns són els discos encesos voladors. “En la Bohemia queman todavía piras solsticiales (...) Algunas veces, los mozos derriban un abeto alto y recto en el bosque y lo emplazan en una altura, donde las muchachas lo adornan con ramilletes, guirnaldas (...) amontonan maleza alrededor y al caer la noche le prenden fuego a todo. Mientras se elevan las llamas, trepan los mozos por el abeto para coger los adornos”. “Con frecuencia, los muchachos recogen todos los escobones viejos, los empapan de brea, les prenden fuego y los blanden y tiran al aire (...) También bajan de la colina en grupos corriendo y blandiendo escobas encendidas y dando gritos. Recogen muñones de las escobas y tizones de la hoguera y los clavan en la huerta”. Entenem que quan diu “algunas veces” o “con frecuencia” vol dir en alguns llocs i en molts llocs respectivament.

“En Serbia, los pastores encienden antorchas de corteza de abedul y marchan alrededor de los establos y rediles; después suben a las colinas y allí dejan las antorchas para que se consuman”. A Escòcia ho feven pel solstici només els vaquers,

encara el 1920, que passeaven amb falles pels pletes. I a Hungria, a Estonia, a Bretanya; per tot arreu de França, Espanya, Itàlia... Als Vosgos encara enceneven Focs als caps de les montanyes al final del XIX, com a Grècia, i Bèlgica. I a tots els altres puestos, vaia...

“En la parte montañosa de Comminges, hacen el fuego del solsticio de verano abriendo una hendidura en el tronco de un árbol alto, rellinando el hueco de virutas y prendiéndole fuego a todo. Sujetan en lo alto del árbol una guirnalda y en el momento de prender fuego, el último hombre que se casó tiene que trepar por una escalera y bajar las flores.” É difícil de dir si està descrient un Foro com el de Sahún (per tal com diu una hendidura) o un Haro com el de Lés.

Sir James Frazer, 1922 (1951), *La Rama Dorada*, p. 684-720 i 736.

DIGÚ POT DEMOSTRAR RES

La més antiga de les Falles? Digú pot demostrar re. Amb molta sort, un poble té una notícia o una ressenya folklòrica quinze anys anterior als altres. Variant donques de 1905 a 1890... Vilaller té la data actualment coneguda que va més lluny, 1759. No gran cosa, atés que tots els historiadors coincidissen en un origen com a mínim mil anys enradé.

L'únic poble que les ha fet sempre? Si fem cas de la tradició oral local, l'únic poble que no les ha deixat de fer mai són uns quants: Isil, Taüll, Durro, Vilaller, Sahún, San Juan de Plan, Montanui... Defensen, uns quants, que ni per la guerra civil les van deixar de cremar, pero tampoc poden aportar cap prova. A Llesp, com dive mon germà, “Les ham baixat sempre! Tota la vida! Ara feve una seixantena d'anys que no... cert; pero perdre-si, no s'han perdut mai!” La ironia no é tan simple com semble: qué serie una interrupció per una guerra, o hasta una generació, o un canvi de Faro, si fos veritat que el ritual s'ha celebrat durant uns quants mil·lennis.

Joan Ramon Piqué (2010), “El Faro dels Carantos”, dins *Excursió als Carantos de Vilaller*, Club Excursionista de Vilaller i Ed. Saloria, p. 48.

El document escrit més antic que coneixem d'aquesta festa és de l'any 1759, concretament es tracta de la comptabilitat de l'Ajuntament d'aquell any. Es pot llegir:

‘vigilia de San Juan y gasto del Faro... 8 (sous) 3 (diners).’”

Que sapiguem, ista é la referència més antiga, que sigue directa i inequívoca, a un Faro i a unes Falles. “Tot just” més de dos-cents cinquanta anys.

SI DIU QUE SERVÍS PRA...

Tothom admitís que l'origen del ritual é pagà; hom suggerís que l'origen é a Europa central (Abella 2001) [o diu sense dubtar que é d'origen celta (Isús 2010, comunicació personal). Atres entesos opinen que ista é una posició molt conservadora: que l'origen pagà é una convenció indemostrable, i que hi ha tants i tants elements cristians associats, que podrie ben bé ser un ritual cristià de socarrel. Pero les prohibicions del segle VII, del Concili de Constantinoble, que ham citat (Apertitti, pero tamé argumentades per Frazer) fan referència expressa a istos focs solsticials com una de les cerimònies paganes més importants].

Si diu que servís pa espantar les bruixes, una veu que si deve fer córrer en els temps de la Inquisició: no obstant açò, si al Pirineu hi ere encantaires i bruixes, é ben possible (encà que indemostrable) que les Falles fossen, en origen, cosa seua (vedeu J. Roma pa la interpretació més encertada de la realitat de la bruixeria). Si diu tamé que servís pa demanar bones collites, que é un ritual de fertilitat; pero crec que açò si va afegir al segle XIX, quan la superpoblació de les valls pirenaïques va portar la fam i la por a la fam. En realitat, no serien rituals de fertilitat, no demanen “bones” collites, sinó que —particularment aquells rituals que impliquen passejar el foc solsticial pels horts, llançar les falles per damont dels fruiters, etc. (vedeu Frazer, 1922)— les protegissen de malures.

Si dirie avui dia, si l'observador fos imparcial, que si fan pa demanar una bona temporada turística, si observem els comentaris de la gent a dalt del Faro (“Mira:

enguany hi ha la tele!”), i si pensem que hi ha entre els pirenaics d’avui més hostalers que pagesos, i que la curiositat dels estrangers fa que arribeguen a col·lapsar quilòmetres de carreteres. Els temps han canviat, i hom fa el ritual com a Festa col·lectiva; servís de sagrament iniciador a la vida adulta, amb el faro xic pals nens, l’edat de començar a puïar al Faro gros, etc. Però é ben cert que, sobretot, si fa forta la identitat del poble, fent entre tots una cerimònia absolutament inútil, supèrflua, cansada i perillosa, i posant-hi totes les ganés. I deixant-se-hi la veu, per si fos poc.

Les falles, en el fondo, si fan perquè cal fer-les. Que hi haigues o no hi haigues una raó última, una explicació racional o un principi de màgia homeopàtica, é poc important. Si un any no vinguessen els turistes, serie “la prova de foc”: si farien igualment, sense cap dubte. Però sabre “pa qué servissen” avui no mos diu re del seu origen.

Les falles mos parlen de l’antigor més remota. El ritual rememore el temps en qué els humans no controlàvom el foc, i si se’ls apagave caleve anar a buscar-lo allà a on un incendi natural en deixés d’encés. Açò ere així hasta, posem, fa vint mil anys. Els joves enviats no podrien tornar al poble sense el foc: fore una vergonya massa gran. Ritualment, encà que avui dia sigue dit de broma, a aquell que perd la filera perquè cau o s’enraderís, ham sentit que li diuen: “Deixeu-lo! É mort!”. El ritual antic, donques, imitarie istos fets, en aquell moment més històrics que mítics, al nostre entendre. Només inclourie els joves homes solters, enviats al límit del terme pa llevar un Faro, fer les falles, encendre-les tots alhora i tornar junts; els focs de totes les cases s’apagarien i no s’encendrien hasta que arribés el foc nou. O el Foc Nou, més ben dit. En la nit del solstici, fa quatre mil anys (o fa vint-mil?), cada poble (campament?) tindrie el seu Faro encés, i semblarie ben bé que tot el Pirineu estava en flames.

No si pot demostrar, de moment, que les Falles ja fossen baixades pels parlants d’euskera del Mesolític, fa entre tres mil i deu mil anys, especialment perquè la tradició no ha sobreviscut a l’Euskalherria actual. Podrie ser un costum dels pobles que van portar el megalitisme, o dels celtes. Però el megalitisme podrie haver surtit del Pirineu cap als Finis terrae coneguts. Podrie ser una cosa dels íbers de tota la península. I llavors podem donar importància a les falles fetes de palla de cereal, als Faros fetes a les culties, que alternen amb el guaret, i pensar que el costum va ser

importat amb l'agricultura. O qui sap.

L'adopció o adaptació als Pirineus consistiria en havre'ls fet de fusta o teia, i si han perviscut haurie sigut perquè els pirenaics han viscut als mateixos pobles durant tres o quatre mil anys, si no deu mil, transmetent-se les falles sense deixar-se-les convertir en algo sacríleg en cap cas. ¿S'accepte que té origen pagà i van travessar els temps de la Inquisició, en istes valls a on certament va ser terrible pa es encantaires? Deu ser que no ve de la religió pagana primitiva, sinó que serie una cerimònia civil (així ho podem dir avui) [hi ha qui diu que la Inquisició s'haurie preocupat més d'eliminar les pràctiques de promiscuïtat sexual i de les immersions en aigua (que contradirien el baptisme únic cristià, suposem), i no tant de les Falles]. Les especulacions possibles o plausibles, més o menos suggerents o poètiques, són moltes; la meua opinió é que rememore els fets arquetípics de "la recerca del foc" tal com si relate a la pel·lícula de Jean-Jacques Annaud (*La guerre du feu*, 1981, o al llibre d'identíc títol, de Rosny Ainé, 1911), i que, feta Festa, se hi afegís tot lo que sigue convenient a cada segle, a cada mil·lenni.

Dels "diaris pirinaics 2005", del projecte de tesi inèdit.

ELEMENT PURIFICADOR

En principi, semblarie evident, per la data del solstici, que el sol é lo que motive el ritual. En la tradició grega, si feven festes en honor al déu Apol·lo, el sol, celebrant el solstici d'estiu com a cap de l'any. Amb fogueres, claro. Pero la teoria solar pa explicar els focs solsticials, encara que tingue molta coherència, semble menos plausible que la que els relacione amb el foc com a element purificador, i/o protector.

"(...) les festes i costums de la nit de Sant Joan recorden molt aquelles que, consagrades a Pal·las, es feien a Roma. Pal·las estava considerada com la divinitat del foc. En el transcurs d'aquestes festes hom creia que les aigües i les herbes tenien virtuts especials i s'encenien fogueres al voltant de les quals, segons el testimoni d'Ovidi, hom donava tres voltes a fi i efecte d'obtenir salut i felicitat" (Joan Amades (1953), citat per Llopart (1981)).

Pal·las ere (o é) tamé una divinitat de les pastures, i la representen coronada de llorer i romaní. Si referís a Pal·las Atenea, cal suposar, o a alguna de les deeses que se hi confón: Britomartis, o Artemis. Dir Artemis a Grècia és dir Diana a Roma. Més que deeses de les pastures, són deeses de la caça i del bosc. Pal·las pot ser diversos personatges, segons les mitologies grecolatines. Pero Diana, i les atres deeses que se hi integren, pensem que moltes de locals, i anteriors a l'agricultura, va ser una de les "adoracions paganes" contra les que si va lluitar més a l'edat mitjana.

Diana tamé s'ha identificat amb el roure; de fet, ere una deesa en tríada: Diana amb Virbius, déu dels boscos, i amb Egeria, nimfa de l'aigua. Podrie semblar que hi som aprop: Focs en honor a Diana, a un deu del bosc, i a una de l'aigua, tres elements que a les Falles del Pirineu semblen estar sempre presents. Encara que les parts de l'aigua cada vegada estan més difuminades o olvidades, en cert moment si feven molts procediments rituals 'aquafilics' (com prendre la rosada, banyar-si al riu o a les fonts, rentar-si la cara o beure aigua de tantes fonts diferents), i en alguns indrets van ser més importants, o olvidats més tard, que els del foc.

Pero hi ha d'atres festivitats de la mitologia clàssica que hi podrien referir. Les dedicades a Hefestos, el déu del foc natural, de la farga, identificat posteriorment amb Vulcà; en ixes festes, "els efestus corrien cursa esbojarrada amb atxes enceses a les mans i deixaven al seu darrera tota una estela de guspises i de claror" (cat.lleida.com). Hom pense en els fargaires, tan importants al Pirineu, i més com més enradé mos n'anem en el temps, i hi trobe una hipòtesi excel·lent pa crear unes Falles: més que pels fargaires, que en realitat no eren molts en número, pels carboners, els peraires i els traginers que els abastiven. En temps d'antes de Crist, els traginers, pensem, no deven ser pas a cavalleria, sinó a peu. Els primers miners al Pirineu (segons tinc entés fa tants anys que no sé de on surt) van vindre dels Alps, pero tamé sabem que del Mediterrani oriental en va vindre d'atres. Les fundacions de les colònies de comerciants al Cap de Creus tenen probable relació amb que, des d'allà, el bronze i el ferro pirenaics podaven ser explotats, per part de brigades de mestres fargaires anats a l'interior de les serres a buscar mena, i utilitzant mà d'obra local. Emporion va ser fundada el 550 aC, i Rodes, no antes del 800 aC. Podem pensar que ben bé, com a mínim, deve fer tres o quatre segles que hi here campaments de platja, embrions de les colònies. Al mateix temps, pensant en ixos

navegants del Mediterrani, trobem que una divinitat que estimaven molt era Venus com a estel del matí, dit Phosphorus, literalment “el portador de la llum”. En llatí, Phosphorus va ser traduït com a Lucifer, que signifiqui exactament lo mateix. Cal ressaltar, i amb molt d'èmfasi, que en tota la Bíblia no hi ha ni una sola referència a Satanàs o al Diable utilitzant el nom Lucifer: açò va vindre molt més tard, i no hem trobat cap suggerència en isto sentit, pero prou podrie ser que, en vere a Lucifer com a déu pagà, la Iclésia l'identifiqués amb el diable.

Buscant noms de fars de costa va ser que vam trobar, citat per Estrabó, un “Pharein Phosphorus”. Tant de phorus, com de fere, els verbs grec i llatí respectivament, que signifiquen més aviat “transportar, moure” que “fer, fabricar”, si podrie derivar la paraula Faro de les Falles, enloc de vindre del pharein o pharus de on ve Far (de costa). Ho suggerís la forma Foro de la Vall de Benasc, que d'alguna manera mos semble més antiga, i conservarie ista ‘o’ tónica además de la final. En aragonés, i tamé al benasqués, la ‘o’ tónica del llatí diptongue normalment en ‘ue’, per això pensem que foro podrie tindre un origen més probablement al grec, pero no de pharein. Tamé volem ressaltar que la forma pallaresa farro contradiu d'alguna manera la interpretació de far, com si fos el de la costa. Falsa homonímia, en diuen: sone igual, pero no vol dir lo mateix. Com a Peramea tenen a l'escut una pera, quan actualment tothom sap que ve de peira, pedra, com Perafita, etc.

Pero tamé ham de pensar en els celtes, als quals dir roure é pràcticament nombrar un déu, encara que ells no coneguessen a Diana amb ixo nom. La cultura celta, i els seus druides, els seus temples fets sense pedres, a cel obert, si van establir al Pirineu més o menos, si creu, com els fenicis i grecs i atres comerciants, pero amb una densitat inversa, més elevada com més a l'oest. O sigue: no van substituir, sinó que si van integrar amb la població local sense dominació violenta, més aviat per intercanvi de bens o coneixements. Hi ha moltes dades de rituals anàlegs que tenen que vere amb pastors més que amb agricultors, per Europa (vedeu Frazer un atre camí) que reforcen la hipòtesi d'isto origen. Els celtes van arribar en dos onades principals: una sobre el segle VIII aC i l'atra al VI aC; o sigue, prou simultàniament amb els navegants mediterranis.

Els déus, semble ser, passen sovent a la cultura dominant amb el nom donat per la nova, encara que a sota el déu sigue l'antic. Així s'interprete que ha passat amb la

majoria de les ermites troglodítiques (en coves), a on s'adorava la "Pachamama" –si accepteu la traslocació– o la "Mari". Se hi feven ofrenes als úters de la terra, molt antes del cristianisme: la "Marededéu" é una reinterpretació, pero les formes rituals dels habitants poden tardar segles a canviar, si canvien. Diana é un nom romà, d'acord, pero els romans van arribar a Fontjanina? Clarament vol dir Fontem Dianina, i la font, al tossalet penjat sobre el Baliara, imaginada enmig de un bosc de fa dos-mil anys, n'é digna, de Diana. Van arribar a dominar tant la franja montanyosa d'Astúries com pa canviar el nom local que tinguessen les fades? En diuen xanas, de les fades, i ve de Diana, amb prou seguretat. Creiem que no la van inventar els romans, Fontjanina: la font de la deesa del bosc ho deve ser des de sempre, deve ser la paraula la que va canviar, més tard, quan la guerra d'ocupació ja s'ere acabat. De fet, qué van fer els romans al Pirineu més que passar i tindre quatre puestos amb destacaments militars, i quatre banys termals més o menos ocupats durant una temporada a l'any, no sabem si durant quants anys? De la franja cantàbrica ho sabem bé, que, dominada la península ibèrica completament, els va costar uns quants segles de doblar-los, als indígenes.

Lo fotut, si volem determinar alguna cosa, é que les Falles s'han conservat justament al bell mig del Pirineu. Una àrea pleníssima de toponímia basca, pero igual de lluny d'Euskadi que de les colònies mediterrànies. Podem explorar més possibilitats quant a la mitologia dita clàssica: les Feralia, nom que, si voleu, tamé sone a Faros, eren festes que si celebraven en principi al febrer, a on el foc tamé tenive un protagonisme notable. Si feven en honor de Summanus o dels déus Manes en general: Summanus pot ser summus manes, el més gran dels manes, identificat en ixo sentit amb Plutó, déu del Hades i les profunditats terrestres, o pot ser sub manus, "antes del matí" en el sentit que Summanus é déu del tro nocturn com Júpiter ho é del diürn. I les Falles, pero especialment els Faros, com a metàfores d'un llamp nocturn, tenen tant sentit... Els Manes eren o són déus primitius, com els Genis i els Lares, part de la religió animista que amb mil variants si deve practicar per tota Europa al Paleolític superior i el Mesolític; concretament, eren els esperits dels avantpassats, dels morts. I les Falles que en tantes ocasions visiten enceses, o si queden cremant als cementiris dels pobles... L'atra gran festivitat en honor dels Manes si feve al mai, dita les Lemuria, conduïdes específicament per les dones (com a Isil conduïssen els balls a l'arribada dels fallaires), i si feven pa apaivagar els

esperits dels morts que no eren sigut enterrats.

En sabem tantes coses, dels grecs i dels romans! Dels druides celtes tamé en sabem moltíssim, sobretot si ho comparem amb lo que sabem de la civilització megalítica, que podrie ser o no ser la que va portar la llengua proto-euskera al Pirineu, ja que tamé podrie ser que fos una civilització autòctona pirenaica, estesa des d'ací cap als Finis terrae de la època: el de Galícia, el de Bretanya, els de Gales i Irlanda... No en sabem re, només sabem que van fer dólmens, que l'àrea de les Falles actuals coincidís prou amb una àrea d'alta densitat de dólmens, i que la tradició diu que dels menhirs, que falten al Pirineu, en deven fer els altars de les ermites proromàniques... No sabem si la civilització megalítica o megalitista va vindre del nord d'Europa. No en sabem re. Ni de la cultura euskera. Ai, qué podríom especular, si tinguéssom quatre coses...!

ESTEM D'ACORD, É AVUI

Pensem, en definitiva, que lo més probable é que la gent comencéssen a encendre focs al cap dels tossals i les serres i a les places pa comunicar-si la data del solstici, pa confirmar: estem d'acord, é avui, la nit. Un de cada quants, de Faros, tindrie un oficiant que sapigués comptar, els altres hi estarien atents d'alguna manera. O més aviat: tots i cada un serien atents observadors i si transmetrien amb referents perduts els punts extrems exactes del viatge solar. La funció purificadora del foc deu ser l'atribut més antic que tenen, les Falles, pero el moment d'utilitzar-lo el diu el sol. Probablement tot lo demás va naixent poc a poc. Baixar-ni fent-si llum amb falles, incorporar-hi un símbol, o fer-ni una cerimònia religiosa o civil, o un protocorrefocs... Inventar falles diferents, fer figures...

No té perquè estar lligat amb sabre moments pa dirigir el calendari agrícola, encara que si n'hi ha, d'horts o de sembrats, se hi lligue. Com un déu: si n'hi ha un, se li dediquen. Si ho exigís, segur. Pero sobretot, atés que el canvi de lluna é el més fàcil d'observar i seguir, calen un referents que anuncien el temps que falte pal fred o pa la bonança, segons el sol. Tothom —cada poble, cada colla de pastors— s'ha d'ocupar de sabre la nit correcta i tindre un faro preparat. Exposant-si, si fallen, al ridícul, potser, o a desastres naturals. Si olbides els referents essencials del sistema

natural, t'exposes a la fi del petit món que té la teua societat. Un ritual, donques, cremar Faros, les Falles, de confirmar el calendari compartit.

Els ajuntaments, la comunitat en una forma o altra, històricament s'han dut fer càrrec d'alguns gastos, especialment del vi. Vilaller 1759 i l'etnologia en conjunt mos ho confirmen. Açò mos reforce ixa idea de les falles com a cerimònia d'unitat comunitària, ritual civil, i no religiós, encà que les societats antigües no feven ixes distincions. Que hi haigues, lligada a la nit de Sant Joan, una tradició innegable —no només pirenaica— en tant que “festa de transgressió sexual” —com el carnaval é la de transgressió social—, argumentada amb encert per Fericgla (1991) i Gratacós (1987), no ha impedit que les falles traspassessen la Inquisició. No eren —o van podre evitar ser considerades— cosa de bruixeria ni d'heretgia, ham de deduir. Les publicacions dels estudiosos han dit, durant un segle i mig, unànimes: un origen pagà. Aporten, de vegades, testimonis orals locals.

Açò vol dir que els fallaires o la gent del poble preguntats ho diven, potser sense donar-li guaire importància, quan els preguntaven perquè, o des de quant. Volent dir sobretot pre-cristià, creiem: no pas alternatiu al catolicisme. En tot cas avui dia tots els padrins mos ho han dit igual: origen pagà. Violant i Simorra va llegir Frazer com a molt tard el 1930, i podrie ser ell el qui hagués fet córrer la brama pels pobles; pero probablement ja hagués pogut córrer des d'antes: algun touriste alemà la podrie haver extrapolat de la seua terra als brandons i fallaires de Luishon i comunicar-les-ho, antes de 1850: perfectament possible.

I en algun indret ham dit que les Falles, tamé en els textos del passat, mos semblen més un ritual profà que pagà. Pero no podem estar guaire segurs de res.

Tot açò ho diem perquè d'alguna manera volem argumentar la hipòtesi d'origen oposada a la de ritual solsticial pur. Ista, la solar, é la indatable, la de comunicar “tenim foc” primer i la de comunicar solstici en general. Açò val tant sigue portat pels celtes, com pels grecs, com que sigue tan autòcton com el granit. Lo de fer un foc solsticial en un lloc visible amb una festa al voltant, pot ser molt vell, pero hi ha una contradicció al Pirineu, a on els puestos intervisibles entre pobles no són bons pa fer-hi una festa. Naturalment donques, i indatablement tamé —més enllà dels 25.000 anys, posàvom— els qui han anat a encendre el foc, porten foc, perquè volen baixar a la festa lo primer, siguen o no portadors de foc nou i coses simbòliques així.

La hipòtesi d'origen oposada a n'ista serie la següent: Posem que cap al 1700, colles de treballadors estacionals vinguts o anats a terres de Tarragona o València portessen algunes parts de les arts que practicaven grups de circ ambulants o colles de joves en pobles grans de per allà, que van originar els dits Balls de Valencians, de on surten els castells i els correfocs, i de on s'en poden explicar perfectament del Pirineu les piles i contrapassos, els balls de bastons, i les falles de rodar i tot. O bé posem que colles d'istes actuaven pel Pirineu, i els d'ací se ho van aprendre; si van adaptar als materials pirenaics (la teia, l'albà), algun poble va fundar faros atrevits, ben alts, que comunicarien poc més que Festa. O bé, un poc més probablement potser, si podrien haver ajuntat a mil·lenaris Faros solsticials istes tecnologies en ixo temps de la mateixa manera que ara se hi ha expandit la pirotècnia.

Més encara: sent més o menys lo mateix que la pirotècnia é avui. O sigue: profà, que dívom. I expandida la moda hasta els límits geogràfics que més o menys podem traçar ara, el 1830 (per exemple) arriben un alemany a Lushon, i diu té, açò de rodar falles, fer brandons i focs pels alts ja ho era vist, jo. I els pirenaics en cent-trenta anys han oblidat l'origen real, que pot passar, i accepten i difonen l'origen pagà, precristià, que l'alemany els ere dit, potser sense que ningú li pregunte re. I llavors, els etnògrafs, fa cent anys, harien entés tant dels fallaires com de la literatura estrangera un origen pagà que serie una teoria falsa estesa per via culta, i mos l'harien reconfirmat. Que serie, si açò hagués passat així, lo que mos fa fer equilibris especulant per la prehistòria. Tot i que personalment, ista hipòtesi no mos la creiem. Pero astí é, indemostrable com les atres. D'ista manera si podrie explicar perquè harien passat les Falles el porgador de la Inquisició i pogut afirmar un origen pagà alhora: no fent-ho alhora.

Pero podrie no haver-se-hi d'oposar, ista "hipòtesi d'origen lo més recent possible", a la solar pura del "més antic possible". Podem especular, per contra, al màxim de l'atreuiment hipotètic. Per exemple: primer sumem totes les variants de la Festa de les Falles i dels Faros, amb els grans descensos, i incluits els dos balls de bastons, les tres piles, els contrapassos, els jocs d'habilitat amb foc, i els suposem una sola i completa Festa milenaria compartida per quatre-cents o dos mil pobles. Llavors podrien haver sigut colles de treballadors pirenaics, quan feven parets de vinyes a per avall, els que exportessen una part de la Festa autòctona —i mil·lenària tant en la

forma com en el significat, diguem—, i en derivessen una exhibició profana en les festes de les comarques a on fossen, donant origen comú a Balls de Valencians, Bastoners, Castells i Correfocs. Valencians, si voleu per més inri, són els de València d'Àneu, encà que pensem que al 1600 ham d'entendre “valencians” volent dir “forts”, simplement (fort en el sentit del joc del cavall fort, en el sentit que una valència é una plaça forta, un castell), i els “balls de valents” podrien ser l'evolució de les piles, bastoners i rodadors de foc del Pirineu. Estesos, semi-professionalitzats els grups, completats i evolucionats entre el camp de Tarragona i el de Castelló, de una petita part dels Balls de Valencians les colles de xicots locals en van fer créixer i van regular els Castells, i açò ja sí que é teoria demostrada pels investigadors dels Castells i datada prou exactament entorn de 1800. Festa civil, profana pero ritual, com a exemple, els Castells, per cert. I creiem que estan regulats tan bé des del començament perquè van créixer a base de montar apostes, no només concursos o desafios de pobles; açò ja sí que é intuïció més que atra cosa.

I tot é especular i per possible, moltes coses ho són, i cada vegada seriom més aprop d'haver escrit la veritat i segons com, més lluny de sabre-la triar. Igual que, si triem la hipòtesi que mos semble més probable, no podrem assegurar que les pistes no mos estiguen enganyant.

Ham dit. O potser no, donques. Falte dir que potser ni tan sols é important, sabre la veritat de l'origen de les Falles i Faros.

<http://lateiera.wordpress.com/2010/01/27/atxes-i-falles-a-les-festes-dhivern/>

“(…) Córrer amb foc a les hores de fosca i provocar les persones de l'altre sexe és, de ben segur, un joc festiu molt antic.

I encara un altre exemple, aquest força reulat en el temps. A Reus, pel cap d'any de 1347, trobem que el Consell de la Vila fa una crida prohibint “córrer falles” per Carnestoltes”.

Román Morales García (1993), *Buscando el Sur*. Ed. Península.

Un canari, fa temps, si va estar més de tres anys caminant integralment els Andes de nord al sud, i un dels solsticis el va trobar dormint a l'alta puna del Perú. A la nit, els

crits esvalotats d'algú emocionat i solitari el van fer alçar. Per tota la valleta, les mates estaven enceses, en vàrios fronts que algú amb una falla a la mà animava i multiplicava.

El pastor estava fora de si, en un éxtasi boig, i li va explicar a crits que aquella era la nit en què era necessari fer molts focs, en honor a San Juanito. Hem sabut més endavant que, a la mateixa illa de Tenerife de on el xicot era, fan, per Sant Joan, uns focs en processó. En diuen Los Hachitos (com atxa 'falla', no com hacha 'destral'), que baixen cremant d'un tossal a Icod de los Vinos, a la costa nord. Actualment semblen estendards religiosos auto-il·luminats; però sembla ser que en el passat eren fets de fusta de drago, l'arbre-déu dels guanches. Román Morales no en diu res, tot i que sembla estar ben documentat sobre els aborígens canaris, o potser no hi veu cap relació. Potser som nates els que trobem paral·lelismes i analogies de tant que les busquem.

Avel·lí Artís-Gener (1959), *Paraules d'Opòton el Vell*, p. 71.

El narrador de la novel·la, Opòton, diu en un moment del llibre:

“Era pel temps del Foc Nou, el darrer que vam celebrar car després ja no temíem que el Món s'acabés puix s'havia ben acabat per a tots nosaltres”. I Avel·lí afegís un comentari:

“Nota: El segle asteca durava cinquanta-dos anys i hi havia la creença que el món s'acabaria al final d'un d'aquests períodes. Quan s'hi arribava, tot quedava en silenci durant diversos dies i s'apagaven tots els focs. La nit que completava el segle els sacerdots pujaven en una serra a dues llegües de la ciutat i encenien el Foc Nou —de no haver reeixit a encendre'l hauria indicat la fi del món— i el baixaven amb torxes i el repartien casa per casa i la vida reprenia el seu curs entre grans festes. La cronologia d'Opòton és molt exacta. Ara parla del Foc Nou de l'any 1489 de la nostra era, celebrat sota el regnat d'Ahuizotl”.

A les pintures asteques les “torxes” semblen ser feixos de canyes o rames, llargs com una persona i de dos pams de diàmetre. El paral·lelisme és corprenedor, encà que els encarregats siguin només els sacerdots, i el període sigui més llarg.

6. SUBIDEA

(una micronevela: Pyrene ara fa 2200 anys)

—Ha sortit perfecte!

—A tots els Faros se hi veu l'espurna!

—Sí! El Faro d'Ametserri, l'any passat, no ere més que un monter de rames. I només en va baixar una falla. Enguany se n'hi veuen tres, fotent-li foc!

—Qué, é hora de baixar?

—Foc al Faro!

—Foc al Faro!

—Foc al Faro, foc!

—Vedeu-los, vedeu-los, Ametserri, Surribui, tots alhora! Binarre i Lurgorri ja cremem per ponent!

—Va, avall que mos esperen!

—Foc al Faro!

Eren cinc els rentiners que baixaven de la collada granítica cap al campament de tendes de pell vora les balmes de l'estany de baix de Bisiberri. Allà les seues famílies esperaven el Foc Nou. Eren quatre xicots i una xicota, els fallaires. Se'ls ere fet més de mitja nit esperant a vere els foquets encesos als Faros dels atres pobles que els pertocave comptar, amb els seus ulls de pastors caçadors, esperant la senyal dels Faros per l'est, en una carrerada de llums que si dive que recorreve el Pyrene de mar a mar, la nit del solstici d'estiu.

Van posar tres hores a baixar als orris. Eren començat a caminar cara amont molt antes de dia: eren picat a destrál els cinc rentiners, i carregat amont tamé unes trosses de rama de pi negre que ja teniven tallades. Eren sopat a la collada, esperant la nit i cantant, mentres un començave a picar la pedra foguera sobre un niuet fet amb els fils de teia que si fan en tallar teia de l'any amb una destrál de pedra. Ja feve unes quantes generacions que eren arribat viatgers per la montanya portant els destráls metál·liques, i ja feve molts anys que funcionaven mines i fargues per acords de les comunitats amb mestres estrangers: pero a totes les cases teniven encara una destrál de pedra, justament pa fer ixa llana de teia que feven servir d'esca d'encendre quan caleve.

Ni a Bisiberri ni enlloc si feve formatge ixo dia del solstici: els focs s'apagaven la

nit antes, al moment de marxar es joves. Els xics no anaven a guardar els ramats sinó que passaven el dia escoltant als vells, aprenent cançons; i dones i homes feven pastes de mel i preparaven cervesa de carrereta morra. La canalla els ho portave a la nit als fallaires, quan arribaven aprop de les pletes del bestiar, i encabat de beure i menjar, tots junts correven amb el foc cap a les tendes, i donant voltes a les pletes de les crabes, mentre la canalla feven girar per damunt del cap les falles que s'eren fet amb pela de bedoll, cantant la cançó del Camí del Foc. I els grans surtiven amb falles xiques de boix sec o de rames de pi, i els enceneven als rentiners.

Tots plegats van arribar al mig del rogle de tendes i blocs de pedra i van plantar els rentiners apoiats els uns als altres. Els casats, homes i dones, si van posar màscares amb banes de boc i ballant van convidar els fallaires a prendre atre camí els rentiners: vora del llac farien el resto dels balls, amb la música dels vells: hi teniven un atre Faro per a il·luminar la Festa.

I allà la van fer, les coranta persones que hi acumulaven formatge i truites fumades pa endur-se-les, carregades als ramats de crestons, als cabanes de pedra on passaven l'hivern, mig aïllats, els que no anaven a les fargues o a caminar trobant faenes als obres comunals de les valls. Justament per la reeixida població de truites a l'estany va ser que li van posar Bisiberri o Vida Nova, i s'eren decidit a fer-hi un campament independent del de les Mulleres del Port poques generacions antes; hi engreixaven pocs crestons i no ere guaire bo pa les crabes mares... (pero explicar el mode de vida d'aquella gent no é lo important d'ista història que inventem).

Feven els balls que els tres vells els naven dient. Al cap d'una estona, dos dels fallaires si van sentar vora del pedrís dels vells.

—Com é que fem ista bestiesa? Ho dic per lo rebentats que ara estem, justament els que menos dormim a l'estiu, entre el munyir i el pescar de nits, el carregar llenya i tot... I finalment ballem pero als dels altres valls, els ham vist de tant lluny! i hasta el solstici d'hivern no mos podrem vere... M'agradarie que puguéssom fer un ball a la montanya, una nit calenta com a n'ista, amb tots els altres...

—No mos podem vere ara, perquè d'isto solstici a l'atre é hora de replegar menjar— va contestar la xicota que ere baixat el foc al rentiner per primera vegada.

El vell que teniven a la vora, sense deixar de tocar el tamboret, i mig rient, va afegir:

—No només s'ha d'encendre el Faro ista nit de tots els anys, sinó que a més s'ha de

fer tot molt bé! Enguany ho hau fet perfecte. Òc, que sinó s'acabaria el món!

—Vatres dos germans somieu companyia, prou si veu! Vos sentiuh valents ista nit i voldríou tindre aprop els joves que hau vist només com a flametes en aquells colls, de tan lluny. Per açò...— intervenive una dona aprop, pero la xicota la va tallar:

—No, no é açò! Bé, una mica sí; pero sobretot é que ham enraonat molt, al Faro, de si serie realment cert que els Faros s'encenen per ordre, del naixent al ponent, i que de cada un se'n veuen al menos dos més, de manera que mos saludem tots de punta a punta de la montanya... Pero qué, no hi ha més terra antes i després? qué é un mar?

—Com si va arribar a l'acord de tants pobles? I per qué...

—Teniu moltes preguntes!— va voldre rematar el vell, que mirave un ball de bastons improvisat amb la música de tots —Haríou d'anar a Subidea!

—Pero si n'acabem de tornar!— van dir, simultanís, els germans.

El xicot estave perplex. Sa germana tamé. El somriure d'ulls tancats del vell anunciave que una cosa interessant els contarie. Deixant el tambor a les mans d'una velleta cega a qui feve d'ulls, que va començar a tocar, li va dir alguna cosa, i si va fer seguir dels dos cap a l'aigua, aon refrescaven la cervesa en botes de crabit.

—Subidea, el Camí del Foc, é el nom de la cançó i de la festa, pero Subidea tamé é el nom d'un poble, habitat pels més vells savís i xamans de la nostra llengua. Jo no é que en sàpiga totes les respostes, de Faros i Falles, pero quan mi van vindre totes les preguntes com a vatres, un vell com a jo mi va contar que, antes perantes, marxaven rentiners cap a l'oest...

“Eren unes preguntes diferents, per això. Vai enviudar molt jove, en una vall de molt a l'est, al Canigó, d'aon si pot vere el mar. Mi va contar aquell home que quan ere xic en va vere dos o tres anys: homes que arribaven de lluny i enceneven al Faro d'allà, mirant els focs semblants dels comerciants orientals als campaments de les cales, i s'ajuntaven per a caminar tota la montanya, la mitat de l'estiu, hasta arribar a l'atre mar, a Subidea, a oferir-si al consell de les valls com a treballadors de pau. I portaven un parell de rentiners encesos entre tots, fent-ni de nous així com s'anaven cremant. L'home mi va remarcar molt que aquella mateixa gent ja no estaven segurs de si encara existive ixo consell, i que d'allò en feve setanta anys. Pero jo no mi voleva quedar al poble, i amb açò ja en teniva prou, d'excusa.

“Vai fer tot el camí; vai sortir l’endemà de les Falles, una lluna només després de la mort de la meua estimada, sense foc, perquè anava sol, a preguntar, si fos que encara hi ere un consell, si podria ser jo un itinerant fixo d’ixos, que la tradició dive que se’n feven els viudos.

“Quan vaig arribar allà, Subidea ere als dos costats d’un riu, i efectivament hi ere un consell de vells savis, pero només de les valls que quedaven a menos de deu jornals de caminar. Aquells homes se la passaven en reunions llarguíssimes sobre la manera de tractar als pobles que poc a poc, pels quatre quadrants, tamé pel mar, anaven establint límits i fronteres fermes. Prou sabeven ells que de tan lluny com el Canigó ere tingut representants, el Consell de les Valls, pero la discussió ixa si veu que ere molt transcendental i només mi deixaven escoltar. Diven que els comerciants de l’est d’antes, ixos rai, que ara n’hi ere del sur que formaven grans cossos armats permanents, que açò anave contra la llei del sometent, i que ere injusta i innoble manera d’amençar les cases i els peixents d’atres pobles que ja hi eren antes; i recordo que van mentar uns latius que són els romans de qui ara enraone tothom.

“Pero en fi; d’açò no en fa tres generacions pero dos sí, i el cas é que un vell conseller mi va fer entendre que lo dels viudos com a treballadors de pau ere un sistema que funcionave si hi ere voluntaris com a jo: disposat a aprendre i ajudar, sent sempre respectable, mi podria anar fent un nom i una col·lecció d’oficis pa ensenyar-los als que els necessiten, canviant més o menos de poble segons les ganés. Açò é lo que hai fet tota la vida des d’aleshores, caminant i portant notícies, agulles de ferro i cançons diferents, i sobretot hai fet molts jornals als camins comunals... Així é com hai arribat isto estiu a Bisiberri a fer d’ulls de la vostra mare de mares...

“Pero en fi, que diva: la qüestió é que allà encara hi ha de ser un Consell, encara que sigue només d’aguelles valls. Els direu de la meua part quan hi arribeu que gent de la nostra parla encara veuen el mar cap a l’est des dels seus Faros, i que els harien de cridar al Consell pra ajudar-los si fes falta, que a jo mi semble que pot passar. Pus llavors era un xaval pero hai pensat i observat molt després de conèixer aquells savis: ara m’agradarie tornar-hi, pero en canvi cada any m’apropro més aon vai nàixer.

“Vui dir que en sabeven moltes, de coses, i justament si dedicaven a recordar-les per si de cas algú, com ara vates, vol sabre l’origen d’una o atra costum de l’antigor. Jo

només recordo, de més, que Subidea està al mig del Camí del Foc: Allà se hi eren trobat rentiners amb dos focs, l'un isto del Canigó, que li diven el de la Serra de les Serres, i l'atre, el de la Serra del Mar, que venive de l'oest, aon hi ha la Fi del Món. Encara se hi trobaven, els focs, pero només com ara: d'ista manera visual, de forma simbòlica.

“Aquesta nit, en qué hau portat el foc al poble, vos fa responsables i no cal que demaneu permís als vostres pares si voleu marxar demà: només cal que ho anuncieu.”

—Hasta vos diria— va afegir el vell al cap d'un poc —que mi semble que no només é oportú, sinó que é necessari que algú vaigue i vingue d'allà amb paraules fresques. I vos anirà bé: en tot viatge, a més o enlloc de la pregunta que ti pose a caminar, sempre s'aprenen coses.

I tanmateix, germana i germà van caminar, travessant un coll a rader de l'atre, i van aprendre des del primer dia: formes diferents de fer les formatgeres, arts de pesca, i que la llengua s'enteneve igualment arreu. Van avançar una vegada cap al nord per cada tres que caminaven cap a ponent, i preguntant pels campaments que trobaven ací i allà, sempre encertaven a passar pels collades o pics aon pocs dies antes eren cremat els Faros. La prova, donques, ere a la cendra: una línia de foc visible que podaven ser més de una, ramificant-si com un riu que remontes, o tornant a convergir com si el baixes. Pero ningú sabeve del perquè del Camí del Foc cap cosa que els aclarís lo que el vell viudo els ere contat. A la maioria dels pobles no hi ere cap record d'haver vist o sentit parlar de rentiners encesos cara amont, seguint la línia dels Faros i campaments. Ajudaven en alguna faena pesada de les que sempre queden pendents, com anar a buscar una biga o arreglar una bassa de pescar; ningú dubtave de manar-los i tampoc d'alimentar-los i atendre'ls la conversa, com a hostes benvolguts.

Amb la primera claror d'un dia en qué ja en feve uns quants que caminaven per montanyes més baixes i boscades, van vere el mar. La seua pregunta ere sempre la mateixa, pa trobar el camí: demanaven pel Camí del Foc, i els enviaven als següents Faros; pero ja feve uns dies que els eren parlat de Subidea com a poble. I a partir

d'allà van començar a seguir rius avall, per camins més bons.

El Consell si reunive cada dia durant tot l'estiu a l'illa arenosa que hi ha, molt aprop del mar, al mig del riu que dividís els països bascos del sud del país basc del nord. El tema el mateix que cinquanta anys antes: la voluntat, ara molt clara, dels romans de sotmetre'ls, i la seua determinació a passar les penúries necessàries pa fer-los desistir sense formar cap exèrcit ni guerrilla permanent. Vigilància de tothom i sometent quan convingués, diven tots. L'horitzó dels quatre països bascos s'era tornat fixe en aquells termes que el vell viudo ere explicat als germans. El Camí del Foc, visualment, de Faro a Faro, venive encara de les dos Serres. Només alguns dels més joves si sorpreneven que a una lluna de distància encara si parlés un dialecte euskera que ells entenguessen perfectament.

Si van haver d'esperar sis dies hasta que els va tocar el torn de rebre resposta a la seua pregunta. Només hi dedicaven algunes estones, per lo greu de la guerra amb els romans, pero caleve que ho fessen, perquè la manera de transmetre una costum de l'antigor ere tamé ben estricta, formalment, ja que totes les seues lleis se hi basaven, en una transmissió oral: per això no podeven explicar re quan se'ls trobaven fora de les reunions: ere precis, primer, que tots els presents escoltessen la pregunta, i els que s'alçaven voluntaris com a coneixedors se n'anaven a discutir la resposta que donarien.

Al germà se l'emportaven a remar, a pescar mar endins, i només la radera nit va dormir. La germana ajudave i apreneve a la cuina del consell. I el dia que els van dir van tornar a l'illa.

—Una pregunta que hau fet é si realment la nit del solstici tots els Faros si veuen des d'un mar hasta ací l'atre mar —va dir el portaveu dels entesos— i açò ja vos ho vam confirmar, que n'arriben dos, de línies, l'una de la Fi del Món, que arribe més tard, ja que va contra el sol, i la vostra, que vates mateixos demostreu, i que nates no sabem si encara surt del mar. Pero en surtive, açò segur; com l'atra. Actualment ja només sabem segur que arriben.

“La segona pregunta é com si va arribar a l'acord de tants pobles de tan lluny que ni si veuen ni si coneixen. La veritat é que s'ha arribat a n'ista situació després de un

procés de desorganització, i no pas d'organització. Antes el foc si transmeteve de rentiner a rentiner hasta que arribave a n'ista illa. Pero si antes hi ere més organització, no ere perquè el Consell ho hagués montat, sinó al revés: d'aguell Camí del Foc en va nàixer isto Consell. I lo que ara direm conteste a les atres preguntes: perquè, i des de quan, que é lo que mos ha costat més de recordar.

“No sempre ha sigut igual: ara é una línia ramificada de focs que si veuen convergint ací; antes veniven les línies visuals la nit del solstici i al cap de dos llunes arribaven els dos grups que portaven el foc caminant, tal com vos va contar el viudo que vos va enviar; fa sis generacions que no arribe foc de llevant; de ponent ja en fa més. Més antes encara, el Camí del Foc només ere caminat amb foc i no si formave cap línia visual pel solstici perquè depeneve d'una atra cosa. Recordeu-vos molt bé de lo següent:

“Antes perantes de tot, quan les úniques destrals que tenívom eren les de pedra picada i no guardàvom cap bestiar, els Faros si feven quan surtiven. No coneixévom la pedra foguera en tota la montanya i vetllàvom sempre pa que no se mos apagués el foc. Als estius, quan un llamp enceneve un arbre a la montanya, el qui ho vedeve portave el foc a un indret vistós, així el que no en tenive el podeve vere. I si van convertir, d'ista manera, en Festes, on aguells a qui no els faltave el foc tamé acudiven, amb beure i menjar.

“Quan vam començar a guardar crabes, i més endavant, quan vam aprendre a fer formatge, les dos montanyes de la nostra gent si van fer més i més poblades, encara que poc a poc. Cada poblet, i cada campament d'orris, tenive el seu indret pa fer la Festa del Faro; alguns els compartiven.

En aquell temps, i ningú sap com, algú va començar a recórrer els Faros, que ja si feven cada any als mateixos indrets encar que calgués portar el foc natural des de molt lluny. Anaven de l'un a l'atre amb rentiners encesos, ho feven de nit, entre Faros que si veguessen entre ells; ho feven els més joves, pra mostrar la seua valentia. Llavors va ser que vam començar a cremar tots els Faros pel solstici: si preparaven tots i des del primer que s'enceneve amb foc natural si passave als atres a coll del jovent. Passat més temps, quan ja sabévom com fer foc amb el bastonet de

fregar, els enceneven amb un Foc Nou humà però correven igual cap als altres Faros.

“Un any, i açò va passar al Canigó des d'on si veu el mar, quan les destrals de ferro no eren arribat, ni encara les de bronze, però ja févom els gavinetes de pedra fregada, un home va descobrir que una classe de rocs feve molta més aixalda que d'altres (potser va arribar de viatge i ho ere après en un altre país, no ho recordem), i que a la teia trinxada per la destral de pedra preneve, i se'n podeve fer un foc molt fàcilment. L'home va carregar una motxilla d'aquelles pedres fogueres i se'n va anar cap al Faro del Silenci del Canigó, que evidentment no coneixem ningú dels presents però que el record remarque que ere amagat del mar, a l'estanyet aon si feven les màgies més sagrades de les dones sàvies.

Ell, sol home entre les velles i les mossetes, va preguntar qué ere de fer, i li van recomanar que fes com sempre: “igual que vam començar donant-mos el foc, oferint-mos-el quan el trobàvom, pa evitar barallar-mos; igual que mos vam regalar les crabides pa no perdre-les mai: encén ara el nostre Faro i pren un rentiner, que ti buscarà companyia en la nit, i que ti pòrtiguen així de Faro en Faro la gent de cada vall, mentre tròbegues Faros pa encendre cap a ponent: mentre vaigues trobant gent que parle la nostra llengua, ensenya'ls isto nou Foc Nou.”

“Així recordem que ho va fer, i va ser el primer que va trobar que des del mar interior cap ací, i de la Fi del Món cap ací, arreu s'enraonave la mateixa llengua. Durant l'hivern següent va tornar al Canigó, i arribat el solstici les dones del llac li van dir: “Torna a fer el Camí del Foc, però ara amb el foc al coll. I ves explicant, a la gent que trobes als Faros, de fer un Consell de viudos a mig camí. Després t'esperes a l'atra punta, i la primavera que ve tornes amb foc al coll reunint els que s'hi avinguen.”

“I així recordem que ho van fer, i recordem també que en unes èpoques si va convertir en una carrera, i ere obligatori encendre amb foc natural de la montanya del Canigó, i el que primer el posave al seu rentiner el proclamaven campeó de l'any, i llavors veniven tots junts fent rentiners pel camí i tardaven una llunya i mitja, o menys. Els viudos que si postulaven al Consell també anaven al Canigó a començar el Camí, però pa consultar a les dones, que els eren de donar la senyal dels Homes Bons.

“Ara ja fa moltes generacions, tantes o més que un home comptat hasta el final

d'homes comptats hasta el final, que els Faros s'encenen com ara, amb la pedra foguera, i mos passem només la llum. Que no arriben propis del Faro del Silenci del Canigó, no fa tant, pero en fa. Com de l'atre costat, de la Fi del Món.

“I havent estat aquesta la nostra resposta, aquest é el nostre consell per paga: é oportú que vos arribeu ista mateixa tardor al Canigó a vere si el foc que vatre rebeu ve d'allà, de les envistes del mar, i a vere si encara existís el Consell de dones del Faro del Silenci”...

Pero, si vos plau, convindrem en suposar que aqueixa hagués sigut, si hagués passat, la part de la història que no coneixeríom.

EPÍLEG

Ja fa dies que l'autoritat administrativa de l'estat ha imposat les seues condicions al ritual tradicional (a tots quants), i ha fet necessari un permís pa encendre foc, firmat per l'autoritat forestal, que els fallaires de cada poble solen demanar a través de l'ajuntament.

Una cosa semblant va passar, creiem, entre els segles XVI i XVIII, quan la iclésia hi va imposar el seu vist-i-plau, i els seus símbols. Els capellans van aparéixer pa beneir i encendre la Falla de la plaça, van anar als Faros a beneir el terme i conjurar les tempestes i les bruixes. Van conseguir fer aginollar els fallaires pa resar col·lectivament oracions al seu déu. Van conseguir que si traslladés el faro a l'ermita de més avall. O bé van fer una ermita al Faro, si no conseguiven moure'l. Encara que açò rader, potser ja ho van deixar fet al voltant de l'any mil...

Els papers que ara exigís la democràcia, l'estat i els seus ajuntaments, són el símbol, la butlla papal del nostre temps. I els papers que no exigís pero recomane, perquè impose creixentment la seua organització: per fer qualsevol cosa, tots els noms en una llista, numerats, amb representants votats, i llavors utilitzar els canals oportuns. Estarie ben vist que cada poble fes la seua Associació de Fallaires, i llavors tots confederats. Si tot si fa bé, si pot optar a protecció oficial dels bombers, i sobretot a subvencions, etcètera.

“...quan n'arribe el temps, si troben, sense llistes ni convocatòries, s'avisen, a vere quin dia vos va bé...” Aguesta ere una de les manifestacions dels vells usos comunitaris pirenaics (regits per l'antigor, el sentit comú i la pertinença al poble a través de la casa), de les coses que si feven “a comú”, i que ara tenen les formes de les estructures democràtiques. Mai tant que sigue la radera! Un pas que donarem, el d'associar-mos, els fallaires, sense debat, si no é que hiensem. Mos guardarem els debats, i forçosament en la nova norma esdevindran polítics.

El camí està començat, tant pa bé com pa mal: la Trobada de Fallaires del Pirineu ha cumplit tres edicions el 2011. Convocada unilateralment per l'Associació de Fallaires d'Isil el juny de 2009, des del començament manté una intenció final, declarada, que serie la federació de tots els pobles fallaires, apart de la intenció

directa, que é compartir coneixement entorn de les Falles. Per un altre costat, els Fallaires d'Andorra la Vella i el Barri del Puial tenen la seua Cremada de Falles declarada des del 2010 com a Bé Immaterial del Patrimoni Cultural d'Andorra, amb la qual cosa perseguiven una mica de protecció i promoció pa la Festa, els fallaires. I això obre el camí a una declaració similar, a nivell internacional, pa totes les Falles.

Des d'un punt de vista, que no de tots, açò, que entre d'atres coses inclourà un bon tant d'"espectacularització" (a la qual contribuïm, vulguem o no, els autors d'isto llibre), transformarà molt més l'estructura formal i simbòlica del ritual que no pas el sexe dels participants. Canvi que sembla haver passat sense debat hasta el final de tot, quan només quedaven dos pobles amb les Falles vetades a les dones. La nostra humil opinió é que, si per algo vam profanar els Faros en aquells dies, paradoxalment deve ser més per la desunió, que no pas per la feminització.

Més paradoxalment encara, en democràcia i estat de dret, qualsevol té protegit el dret d'afirmar, si vol, com ham sentit, "jo mateix sóc una dona, per bé que atrapada en un cos d'home, i fa casi deu anys que corro Falles a Taüll i a Durro". É estrany, isto món modern.

Passen les Falles rabents pels carrers.

La gent del país cride;

no: brame i udole.

O guarden silenci somrient

i nombren els que coneixen.

Els turistes aplaudissen.

Cal associar-si, diuen els més avançats, i registrar les marques, "Falles de Talerri", que sinó vindrà un espavilat a vendre samarretes als turistes. El capitalisme si consolide encabat de la democràcia, i tamé impose les seues regles. Pot ser que en el futur el qui construïsquen les falles cóbriguen el jornal. No passe cap poc! Si fa pagar als fallaires la falla, o la samarreta; i é un donatiu a la festa, de fet: una plega. Tamé podrà passar que dos associacions del mateix poble competisquen per un número de falles limitat, i si no s'entenen, ixo màxim, o la repartició, l'harà de decidir, al final, l'estat, sigue el municipi, el jutge o els forestals. Pot ser que la democràcia (el capital, no sembla tan probable) intèntigue prohibir les Falles un any concret, o que les vulguen sotmetre a la llum elèctrica.

Llavors si verà si queden forces pa fer l'índio. Mai tant que al menos en un parell de pobles no si puguen cremar Falles ixo solstici. Durant un parell de dècades han quedat fent les Falles mitja dotzena de pobles, segurament, més alguns Haros o Brandons, i quatre Falles rodades... i el món no s'ha acabat. Pero el màxim de pobles, lo millor serie. Que el món està anant molt malament.

Pot ser que un any tòquigue córrer pel poble entre baranes de seguritat de color groc, pa no fer mal a digú. Pot ser que un any, un ianqui despistat saltigue els andàs pa córrer a davant del foc: "Ole! Ole!".

Pot ser que la Unesco díctegue un estatut de Patrimoni de la Humanitat pa les Falles. Potser no é la primera vegada que les Falles semblen a punt de morir d'èxit, de la mateixa manera que fa quatre dècades semblaven a punt de desaparéixer per mort natural: tampoc harie sigut el primer camí. El futur, com el passat, està ple d'incògnites, i ja va bé.

Des que el món é món, si corren Falles, dit en present infinit; cosa que en la ment pre-científica tradicional, ere fàcilment intercanviable: mentres si córriguen Falles el món serà món. No sabem si a l'Edat Mitjana cremaven Falles mil pobles o bé cap. El cas é que els fallaires senten mil·lennis de tradició en la manipulació del foc i l'associen al paisatge viscut. Segurament, tampoc som els primers en preguntar-mos, des de quan é que si fa açò?

De manera que diem que creiem que no hi ha més probabilitats de podre arribar a demostrar que les Falles siguen un ritual de pobles cerealistes (donques arribat al Pirineu fa dos o tres mil anys) que de que vinguen del mesolític o del paleolític superior (llavors, menos de deu mil anys, o potser vint-i-cinc mil, respectivament). Podem creure lo que mos convingue més, que així é com fem els humans sempre. Els elements de les Falles actuals, inclús donques tot lo que mos ha llegat la etnologia del segle XX, podrien concordar en una al·legoria pa recordar fets com els de *La recerca del foc*, de Jean-Jacques Annaud. Un ritual pa commemorar que antes d'aprendre a fer foc, els joves l'anaven a buscar per força, i quan tornaven hi ere una gran festa... "Correm Falles perquè cap nit va ser tan llarga com la llarga nit en qué no sabévom com fer foc". Açò ja ho érom dit; ja no direm re més, donques.

“De qué venen, les Falles?”, pregunte un, mos preguntem molts. “Quin é l’origen de tot açò?”

Les Falles venen del Faro, vet ací el seu únic origen veritable i verificable.

I el seu destí é una foguera amb una festa al voltant.

CONTRAPORTADA

Hi ere un poema que encantave el món, i una dansa...

A cada gran montanya indígenes vetllaven
d'enraonar amb el cosmos i crear-lo,
de tindre encesos els fils
de on penjen mar i cel i terra.
Les danses ancestrals i els conjurs
si van nar perdent poc a poc
en ixo caos sense sentit
dit civilització, que és la guerra.

Un temps clau del món arribe,
i només, a la Sierra de Santa Marta,
uns quants índios Koguis i Arhuacos
s'enrecorden de la importància de la dansa.

No obstant, d'altres índios, sense sabre-ho
no eren fallat en perpetuar el ritual:
les flames del Faro a cada solstici refan el món,
quan entre crits corren les Falles, i no saben per què.
Foc al Faro! Foc al Faro!
é l'únic vers que recorden d'aguell cant;
mentrestant, els vells déus
mos demanen un nou nom.

Uns quants poblets del Pirineu
corren falles des que el món é món;
càmares, turistes, si profanen el misteri,
s'extasien amb la força de deu o vint mil·lennis.

Surgit de les converses amb l'arhuaco Asdrúbal, Medellín, 2006.